

tiszatáj

1974. NOV. * 28. ÉVF.

Németh

László

drámája:

József és testvérei;

Raffai Sarolta elbeszélése;

Nagy László, Csoóri Sándor,

Ágh István versei; tanulmányok

fiatal

költők-
ről;

emlékezés

Balázs

Bélára

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

74-4352 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVIII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1974. NOVEMBER

NÉMETH LÁSZLÓ: József és testvérei (dráma)	3
József és testvérei (napló)	24
NAGY LÁSZLÓ versei: Így ír lak versbe, Milyen éj, Vodka zsubrovka, Egy pici guminadrágra	30
CSÓÓRI SÁNDOR versei: A korhadás zöld porát beszíp- pantom, A naptár lapjai, Talán egy golyó	31
ÁGH ISTVÁN: És én ki életemben (vers)	33
KISS ANNA versei: Kendersziget, Möggypej ló	34
KISS BENEDEK versei: Találkozás, Ha lemegy a Nap, Lányok	36
UTASSY JÓZSEF: Ének virág helyett (vers)	37
RAFFAI SAROLTA: Lelki nagyság (elbeszélés)	39

TANULMÁNY

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Egy fiatal költő világa (Kovács Istvánról)	52
RADNÓTI SÁNDOR: Kiss Anna költészetéről	57
OLASZ SÁNDOR: Virágok a hóban (Kiss Benedek köl- tészetéről)	62

ÖRÖKSÉG

Kodály és Balázs Béla barátsága (Közli: Gál István) ...	66
DEMÉNY JÁNOS: Bartók és Balázs Béla kapcsolatáról	72

KRITIKA

FÜLÖP LÁSZLÓ: Pilinszky János két könyvéről	77
TÜSKÉS TIBOR: Simai Mihály: Kenyérszegő	83

ANNUS JÓZSEF: Gálfalvi György: Szülőföldön, világszélien	85
GREZSA FERENC: Péter László: Szeged irodalmi emlékhelyei	87
POMOGÁTS BÉLA: Történelmi polémia regényben elbeszélve (Féja Géza: Visegrádi esték)	88

MŰVÉSZET

Képzőművészet

LATOR LÁSZLÓ: Balog Tündéről	94
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Balog Tünde munkái a 29., 51., 93. és 95. oldalon

NÉMETH LÁSZLÓ

József és testvérei

(1968)

SZEREPLŐK:

JÓZSEF BENJÁMIN	} RÁKHEL gyerekei	RUBEN SIMEON LÉVI JÚDA IZSAKÁR ZEBULON	} LEA gyerekei
DÁN NAFTALI		} BILHA gyerekei	
GÁD ÁSER	} ZILPA gyerekei		

ELSŐ FELVONÁS

(József házának nyitott csarnoka. Hátul összehúzott függöny, mögötte a lakomaterem. Balra kisebb ajtó az épület belseje felé, jobbról a kert felől jövőknek. Elöl néhány növény jelzi, hogy a csarnok az előkertbe megy át. József és a magtárak őre.)

- JÓZSEF A magtárakból jössz? Van dolgotok elég?
ŐR A búzamerőeknek s a rendtartóknak is.
JÓZSEF Oly nagy a tömeg?
ŐR Csak előrelátásod
Volt nagyobb, az éhes zsákokat maggal töltő.
JÓZSEF De csak nincs tolvakság, hogy rendet emlegetsz?
ŐR Épp ezt terjeszteném bölcsességed elé:
Több katona kellene a magtárak köré!
JÓZSEF Izgága, aki kérni kényszerült?
ŐR Tudja az egyiptomi a rendet és illemet,
Megnevelte a szokás s az írnok vesszeje.
De a barbár, kit insége messziről hajt ide,
Vaddá lesz, ha szemérme azt látja, hoppon marad.
JÓZSEF Sok az idegen a búzakerők között?
ŐR Van, aki a vízeséstől jön, hajón, szerecsen.
S kit a vörös föld, a sivatag dob ki ide,
Vagy a rézbányák tája, Sinea.

JÓZSEF S ázsiai? északról származó?

ŐR Lesz az is,
Hisz nemcsak a Nílus volt fukar az idén,
Két éve már Tirántól Tébáig hozta
Az éhség a maradék pénzt s ezüstedényt,
Jóslatodnak adózni kincseivel.

JÓZSEF S Palesztinából nem jönnek mostanában?

ŐR *(észbe kapva)*
A tíz testvért gondolod, Pnimnitai?

JÓZSEF Őket is.

ŐR Hogy gondoltál olyat, hogy nem figyelem eléggé!
Ha emlékezetem mint lyukas zsák, öreg,
S minden egyebet elfolyatna is
Mint mézre ragad rá, amit te bízál rá.
Elsőül, ahogy a kérelmezőkön
Végigjár, ezt kapja leckéül szemem:
A tíz testvért, kiket a nagy Pszammitéz
Lelkemre kötött, itt van-e, vedd sorba most.

JÓZSEF De megismered-e, hisz rég jártak már itt?

ŐR Én ne ismerném? A hórihorgas
Vöröst, kinek adámcsutkája, míg szól,
Föl-le jár. A bozontost, kinek forró olaj szeme,
S a kicsit, ki mint a birkák pásztora,
Csak vállával rángatja fölfelé a gubát.
(bizalmasan)
Hisz a pénzt, amit a búzáért adtak,
Én csúszttattam vissza a zsákjukba, tudod.

JÓZSEF Jó — a szükségést mondd, ne mi eszedbe jut!
Ha a más házába lépsz, ne nézz körül — s felejtssd,
Aminek a véletlen hallójává tett.
Úgy ezt is, azon kívül, amivel megbíztalak.
(Őr el. — Írnok a ház felől.)

ÍRNOK Itt a rab, kit tetszésed rendelt színed elé.

JÓZSEF Simeon? Így hívják, gondolom.

ÍRNOK A zsidó.
Kit zálogul fogtál itt a kémkedők közül.

JÓZSEF S azt mondtam, kihallgatom.

ÍRNOK Parancsod az volt
Az esti jelentésnél, hogy vezessem eléd.

JÓZSEF S hol van? A folyosón?

ÍRNOK Megkötözve várja,
Hogy szemed sugara, mint vakondra a nap,
Reáessen. Behozhatom?

JÓZSEF Ne, várj.
Mit látsz, milyen kedvében van? Szomorú?

ÍRNOK *(meglepetve)*
Bocsáss meg, nem méltattam tekintetre a zsidót.
Retteg inkább, mint kinek nyakáról döntenek.

JÓZSEF Úgy bántak veled, mint belátástok
Fölötti ok késztet, hogy bánjanak veled?

- ÍRNOK A királyi raboktól külön hál, egymaga,
S a tömlőctartó asztalánál eszik.
Aggodalma tehette, ha meg nem hizott.
- JÓZSEF Vezesd be. De beszélj vele te előbb.
Ereszkedj szóba, mint várók szoktak,
S hajtsd fel fülemnek, mit lelkében rejt.
- ÍRNOK Vallassam meg vele, mit szemed a jós
Azonnal észrevett — hogy kémek a mocskosak,
A keleti országrészt orvul puhatolták?
- JÓZSEF Nem, ne vallasd, keltsd fel bizalmát inkább,
S hagyd, ő beszélje ki, mint szorongó,
Ki megértést remél, a rejteni kívántakat.
- ÍRNOK Értem szándékod, uram. Mint kígyó
Csavarom őt édes beszédemmel körül.
- JÓZSEF *(eltűnik a függöny mögött. Írnok intésére bevezetik a rabot).*
- ÍRNOK Mért nézel körül oly aggodalmasan?
Nem vésztohely ez, ha örök közt vagy is.
- SIMEON A helytartó palotája ez, tudom.
Itt vált el sorsom öcsémétől,
Hogy a helytartó tetszése túszul fogott.
- ÍRNOK Az ártatlannak nincs mit félni tőle.
Ozirisz isten s negyven bíró társa,
Midőn a karvalyfejű Anabisz elévezet,
Nem méri meg több gonddal mérlegén szíved.
- SIMEON A börtön falán is átszivárgott híre.
- ÍRNOK Tudja, amit gondolsz, s megfejti, amit
A hatalmas istenek gondoltak felőled.
- SIMEON A fáraó álmának is ő volt megfejtője...
- ÍRNOK Hogy a hét sovány tehén fölfalja a kövért...
A bölcs Imhotep, ki ott fekszik Djoser
Piramisa mellett, az készítette fel így,
Mint ő, a dicső, mikor emberek
Vették át az istenektől az uralkodást,
Az első hét szűk évre Egyiptomot,
Magtárokba rakva a hét kövérséget.
- SIMEON Őt megvolt már. — Megelégelhetné isten...
- ÍRNOK Föl kell jönni még annak a kettőnek is,
Még éhesebben, soványabban a Nílusból,
Csorba lenne másképp az álom és fejtése.
- SIMEON De a gonosz szellem, ha kis ügyben is
— S ez az, ami rettegéssel tölt el —,
Az ő bölcsességét is megtévesztheti.
- ÍRNOK Hova tevéd a nyelved, istentelen pogány!
- SIMEON Aki figyelmével nagy dolgokra figyel,
Esze rostáján átbocsátja a kicsinyt.
Mert lásd, ránkvetve álmofejtő szemét,
Az a gyanú szállt tévesen belé,
Hogy kémek vagyunk mi — kik a magunknál
Nagyobb éhségnek tesszük ki Gósen földjét.
- ÍRNOK Azt is tettétek, ármányos zsidók.

- SIMEON Nincs apánknál s háza népénél
Urunk és népünk minékünk nagyobb,
Kinek kémkedjünk, Isten úgy segítjen!
- ÍRNOK Elhiszem. De mért nem merészkedtek ide,
Kiváltani testvéreid, ha ártatlanok?
- SIMEON Nehéz az ilyen gyanút az ártatlannak is
Elviselni. Háttha az incselkedő,
Ebből kitisztázva magunk, új csapdát eszel ki.
Mért kívánja, hogy legkisebb öcsénket hozzuk fel?
Mi őneki Benjámin, kinek léte egy név neki,
Melyet óvatlan szánk szalasztott ki?
Te, ki szolgálja vagy, s ismered észjárását,
Fejtsd meg ezt, ami az álmod elviszi.
- JÓZSEF *(belép, Simeon eléveti magát).*
- JÓZSEF Ki ez az ember?
- ÍRNOK A tús, ki nálad rab,
Míg érte jön a tíz.
- JÓZSEF Ő az?
(Az írnokhhoz)
Te menj.
(Írnok el.)
Honnét is vagytok? Melyik város alól
Hajtott az éhség, vagy más ok Egyiptomba?
- SIMEON Sikhemnél lakunk, a Kánaán földjén.
Ott táboroz apám népével s birkáival.
- JÓZSEF Nem olyan nagy Kánaán földjéig az út,
S onnét ide, hogy két áradás közt
Meg ne járhatnák kétszer is testvéreid.
- SIMEON Homok az, nem út — sivatag, nem folyó,
Amit kétszer kell közben megjárniok.
- JÓZSEF Ismerem az utat.
- SIMEON Jártál arra, uram?
- JÓZSEF Negyven nap tesz meg tevén a kereskedők.
- SIMEON Tevén...
- JÓZSEF Volt nekik is szamaruk,
Nem háton kellett a zsákjuk vonszolniok.
- SIMEON Eldögölhetett az... Rabló is van, nem egy,
A Sinaiban.
- JÓZSEF Voltak elegen,
Hogy megvédjék a búzát, mely mint mondod, apjuknak,
S a maguk éhező népének kenyér.
S mint odafele az éhség — hajthatta
Visszafelé őket a testvéri szeretet.
- SIMEON Nincs látásom arra, mit nem fog be szemem.
- JÓZSEF Ha félelem az, nem lehet kicsiny,
Hogy testvérbátyjuk otthagyják bűnjelül.
- SIMEON Testvéröcsénket féltik tán jobban,
S nem maguk — apjukat, hogy megöli a bű.
Mert akármily sugallat vett rá, hogy bűnt keress,
Ahol csak az inség nyújtotta kezét,
Vesztemre hurkot ravaszabbat vetett,

- Midőn arra unszolt, hogy zálogba tartott
Életem áráként kisöcsém követeld.
- JÓZSEF Nem az ő életét, csakhogy felhozzák, itt legyen.
- SIMEON Magyarázd meg a vén szív rémlátó féltésének,
Ami testvéreim maguk sem értenek,
Hogy mért őt kell épp letépni szívéből,
S tisztázásukra idehozni eléd, kihez
Leheleténél jobban ragaszkodik.
- JÓZSEF Nem asszony ő. — Anyáknak szokott, mint állítod,
Oly kedves lenni a legkisebb gyerek.
- SIMEON Asszonnyá tette őt a kor s az elfogultság.
Bár tús vagyok, s nyugtalansággal eszem,
Mi megkívánt eledel lenne szabadon,
Nem irigylem én öcsém, ahogy fogy lábok alatt útjuk.
Mert bár nem az volt szándékod, hogy ölj,
Kés lehet kívánságod, s kimondása: él.
A Jákob sátorát megpillantva, örömetst
Vették volna poroszka léptük visszafelé,
Minthogy bánata tanújaként számolják el,
Mit növé súlyként hozott Egyiptomból szívük.
- JÓZSEF S titeket nem sért ekkora kedvezés?
- SIMEON Ha sértett is egykor — megértjük, megszoktuk.
Mert lásd, nem egy méhből hívott minket elő
Nemzönk. Két nővér, s szolgálólányaik,
Négy asszony volt, ki minket világra hozott.
- JÓZSEF S a négy közül az utolsó vette be leginkább
Az agg szívébe magát és fiát.
- SIMEON Az első is ő volt, az utolsó, szívében.
Mert nagybátyánkat, Lábánt szolgálva
Őt alkudta ki, Rákhelt, hétévi
Szolgálat béreként. De az becsapta,
S anyámat, Leát, ki csúnyább volt s öreg,
Adta neki szolgálataért a kedvesebb
Helyett, kiért újabb hét évet szolgált
S nem kis pör után nyert el, birkáival.
- JÓZSEF S e kedves asszonytól, ki hajnal volt s este lett,
Mert meg is halhatott azóta talán —
Ez az egy, Benjámin, született fiú.
Megértem így, hogy mindnél kedvesebb vénséginek.
- SIMEON A Rákhel kedvessége is reászállt,
Mert meghalt ő, jól mondod, hamar, s bátyjáié.
— Mert az is volt, kettőt szült Rákhel, két fiút.
- JÓZSEF Még egy öcséd van Rákheltől való?
S az hova lett, hogy kedvessége, mint mondod,
Benjáminra szállt?
- SIMEON Meghalt ő is.
- JÓZSEF Meg?
- SIMEON A pusztá vadjai szaggatták szét szegényt.
- JÓZSEF Mint gyermeket? Hogy nem tudatok vigyázni rá?
- SIMEON Ifjú volt, s hozzánk küldte őt apánk,
Mert külön legeltettük akkor a juhok.
- JÓZSEF S az úton esett? Míg hozzátok ment?

SIMEON Csak öltönyét leltük meg, a szétmarcangoltat.
 JÓZSEF S azt vittétek fia helyett apátok elé.
 SIMEON Érted most már, mért nehéz e mostani követség.
 JÓZSEF Mely mint vérbe mártott rongyot, Benjámint
 Teríti ki elé.
 ÓR *(balról, félre Józsefhez)*
 Itt vannak.

JÓZSEF Ók!
 ÓR Akikről szó esett köztünk.
 Mintha varázslattal idézted volna meg.
 Visszamenvén a küszöbön ott állott a rőt,
 S ott volt a többi is, elvegyülten a tömegben.
 Nem csapatban jöttek, mint egy helyről valók,
 De figyelmemen furfangjuk nem fogott ki,
 Kettőt azonnal elfogott szemem.
 S az egyik az lévén, az olajtekintetű,
 Ki a legfőbb köztük, a többi is előállt.

JÓZSEF S most hol vannak?
 ÓR Itt. Katonák közt.
 Nem hagytam őrizetlen egy percig sem könnyelműen.
 Fegyveresek közt hoztam őket színed elé.

JÓZSEF Nem szabadkoztak?
 ÓR Nem, buzdítanom sem kellett.
 Jöttek, mint akiken balsorsuk betelt.

JÓZSEF Bocsássad szélnek a fegyvereseket,
 S vezesd be őket elibém magad.

ÓR Magam?... Igenis.

SIMEON Kiről beszélt az ór?
 Bocsásd meg reményem kérdését, a vakmerőt.

JÓZSEF Olyanokról, kikkel szólhatsz majd te is,
 Ha orv érkezésük nagyobb bünt nem takar.
 De míg kikérdezem, húzódj a függöny mögé,
 S el ne áruld egy lehelettel sem magad.

ÓR *(bevezetve a testvéreket)*
 Itt vannak mind.

JÓZSEF Majd megkapod jutalmad.
 De most menj, hogy dolgoz ne sírjon utánad.
(Végignézz a testvéreken.)
 Katonával kell-e fognom a vendéget?
 A pusztán eltaláltatok idáig,
 S itt vezető kellett tornácóm elé?

RUBEN Nem volt szándékunk elkerülni házad.
 Tudtuk, kinek adós itt minden tisztelet.

NAFTALI S mi azon felül is... Az inség volt türelmetlen,
 S tartotta zsákját, félredobva az illemt.

ZEBULON A tolongás sarkallt a magtárak körül:
 Attól tartottunk, fogyóban a mag.

JÓZSEF Mohó inség, mely a magtárakhoz siet,
 Míg a testvér túszként várja a kiváltást.
 Vagy az ő váltsága nem jött veletek?

RUBEN Ha öcsénket gondolod, itt van ő, elhoztuk.
 JÓZSEF Benjámín! Hol?
 (Két testvér közt előre tuszkolják.)

ÁSER Itt van, ez ő.
 JÓZSEF (gyönyörködve nézi)
 Tetszetős házakat rakott az ifjúság... Nem csodálom,
 Hogy apád nehezen bocsát árnyékától el.
 Mert elmondta bátyád, hogy te vagy kedvence.

BENJÁMIN Nem érdemem tesz azzá, emlékei; — anyámtól
 Örököltem arcvonásaival szeretetét.

JÓZSEF Szépen szóltál. Szerényen viseled, úgy látom,
 Mit más hivalkodó ruhaként hordana.
 (a testvérekhez)
 S ha itt a kulcs, a bátyátoknak börtönnyitó,
 Mily csel vagy furfang tartott távol akkor
 S kevert el a tömegben, hogy eszembe ne ötöljetelek.

LÉVI Nem csel, azt ne hidd...
 NAFTALI Nemcsak öcséinket
 Hoztuk el, a pénz is itt van, a zsákokban talált.
 Kétszeres áron visszük a gabonát.
 Nem akartuk azt sem magunknál tartani,
 Itt van egyben, úgy, ahogy a zsákokban feküdt.

JÓZSEF Miféle pénz az?
 NAFTALI Nem lopott, esküszöm,
 Bár magunk sem értjük, hogy került oda.

RUBEN A dénárokról szól, miket fizettünk.
 Ahogy a mérő kiszámolta a gabonát,
 Kézből kézbe, nem vétve sem az övét, sem mienk,
 S melyet hazatérvén, egyikünk zsákjában
 Ott leltünk, ahogy lecsúsztatott a magon.

NAFTALI Képzeld rémületünk — ki tehette ezt?
 Miféle akarat? Ajándéku lopta be,
 Vagy tolvaj hírbe kavarna álnokul?
 S minthogy nemcsak zsákunkba, szívünkbe is
 Becsúsztatott valaki orvul egy gyanút,
 Az utóbbi felé hajlottunk ebben is.
 Mindenesetre felhoztuk a pénzt,
 Mint mi nem minket illet, ha számon kérik itt.

JÓZSEF Nem kérik, amit kifizettetek.
 S ha jót tett veletek ember vagy isten,
 Ahogy elmondjátok — ő tudja, miért.
 De dicsérem apátok, hogy óvatosságra
 Nevelt — a lehető elé is pajzsot tartani.
 De még mindig nem értem — ha a tartozást
 S nem-tartozást is felhoztátok, hogy amit
 Kérünk és kérhetünk, adós ne maradjatok,
 Ideérve előbb mért bújtatok el?
 (Júdához)
 Te, kiben mint megállt vér, alszik a hallgatás,
 S nem szóltál eddig, bár testvéreid közt
 Nem vagy utolsó, úgy hiszem — felelj te.
 Hogy is hív atyád?

JÚDA Júda a nevem.

- JÓZSEF** Mondd hát te, Júda, mit tartsak felőletek?
- JÚDA** Tudod, nagy helytartó, milyen a félelem.
A végveszélyben elfut mellőled,
Hogy remegés nélkül tehesd, amit kell,
S máskor váratlanul a sarkunkba ugrik,
S esztelenségbe kavarja az embert.
Hányféle félelmet, robbanást, szorongást
Szegtünk magunk mögé mi is, míg ide,
A kőfalú temetőváros alá értünk.
Szívünk szorulását, elállt lélegzésünk,
Mellyel apánk elé léptünk megvallani,
Mily gyanúba kevertük magunkat oktalan,
S kit kell ragaszkodó melléről letépnünk
A hozott mag s ittmaradt testvérünk áraként; —
A húzódást, mellyel a zsákban talált pénz
Tette nehezzé, bár unszolt az ínség,
Indulásunk; — az aggódás tanakodásait
A pusztai tűz körül, melyet a homokon
Felserkent szellőben a ránkváró rebegtetett,
Hogy mi vár itt ránk, milyen új veszély. —
Mindezt, úgy hittük, legyőztük, s elszánásként
Hoztuk szamaraink mellett a muszájt. —
S lám, ahogy palotád képe s emlékünk
Összevillant, az egyenként elintézett félelmünk
Mint sivatagi vad, egyszerre ránkrohant.
Az egyik azt mondta: előbb a gabonát
Váltsuk meg, a másik: egyenként kérjük, —
S a többi mind rámorgott, s helytelent helyeselt,
Okosnak vélve az oktalant — így tolvai ki
Az elkerülhetetlent, mert hisz bátyánk nélkül
Vissza nem fordultunk volna... Mint bölcsnek,
Híven mondtam el... megérted a hibát.
- JÓZSEF** Meg. De ki volt a fölverő, ki így
Összezavarta lelketek? Nem a bűn mögött
Fut-e a félelem, mint vadászkutya?
- JÚDA** Bűnöst lát az ember, ha mélyen lelkébe néz,
S még inkább az Isten, hisz még mélyebbre lát.
Ezért kell imádkozni, büntudatlan verni
Mellünket — így tanította apám.
De azt a bűnt, mit ellened s Egyiptom ellen
Forralt volna nem terv, de illanó szeszély,
Nemcsak mi nem látjuk, lelkünkbe nézve,
De Isten sem maga. Erre megesküszünk.
- JÓZSEF** Ne esküdj arra, mit Isten tud, s az, aki —
Mert úgy akarta — tervének részese...
De nagy lehet az ínség Kánaán földjében,
Hogy ennyi riadalommal szembehajt,
S apátok melléről letéphette ezt,
Ki, úgy mondják, szívének legdrágább falat.
- IZSAKÁR** Elborította a természet arcát
Az aszály: nincs eső és sarat mer a kút.
A mezőről üres tőggel tér meg a tehén,
S az anyja száraz mellét rángatja a kised.
De hisz tudod, mi lenne Egyiptomból is,

Bár áradni próbál, mint szokta, a Nilus,
Ha a bő évek iszapja s a sertés
Belétaposta mag a hombárban ott nem áll.

JÓZSEF S apátok, ő is inséget szenved?
A gyermeknél is szánandóbb az agg,
Ha nyálát forgatja fogatlan ínye.

NAFTALI Nem szenved inséget, s nem is fog, hiába
Kérne részt a többiek inségéből.
Míg el nem hallgat az utolsó mozsár,
Sül Jákobnak kenyér, s az utolsó birka
Benne tartja az erőt elfogyott húsával.
Mert nemcsak nemző apánk ő nekünk, de ő az ész,
Mely mint tagokat néppé összetart.

JÓZSEF Így van ez, Benjámin?

BENJÁMIN Így, uram: vérivel
Itatná őt mind, ha nem maradna más.

JÓZSEF Jólesik ezt ilyen ajakról hallanom.
Korán szakadtam én is el apámtól,
S csak a más apjában volt módom szeretni.
Azért, ha bűn nem terhel ellene,
Tegyétek félre félelmetek ti is,
S legyetek az ő vendégei asztalomnál,
Az apai szereteté s a testvérié.
Mert nemcsak magtáraink vannak zsúfolva itten,
A nádas vadjait, a fácánt s vaddisznót
Ügyes vadászaink adják a konyhára be,
S nem érzi meg a szakács, ha a háznépen túl
Tizenegynek kell még felszolgálnia.
(El.)

NAFTALI Mit mondott? Jól értettem, asztalához hív?

BENJÁMIN S nem mindennapi étkezésre — lakomára,
Hisz fácánt s vaddisznót emleget.

GÁD De hogyan?
Eloszlott gyanúja?

DÁN Vagy csak tetteti.

ZEBULON Szegény vándorok a helytartó asztalához. —
Miféle vendégség készül itt?

JÚDA Egy biztos: akármit főz, meg kell ennetek.
(Simeon előlép a függöny mögül.)

NAFTALI Simeon! Bátyám! Honnan kerülsz ide?
Béklyóban hittünk, s szárnyon szállsz közénk.

SIMEON Itt a függöny mögött örültem hangotoknak,
S búsultam azon, amit beszéltek:
Itt hagyatok volna, ha meg nem fog az ör.

BENJÁMIN Ne hidd azt, drágaságom. Úgy volt, mint Júda mondta.

RUBEN Majd kimagyarázzuk — most abban segíts,
Míg magunk közt szólunk, ami ránk tartozik:
Te őrizet nélkül jársz a házában itt?

SIMEON Örök hoztak fel a rabok közül.
Előbb azok, majd az írnok maradt mellőlem el.
Hogy jöttetek, egyedül álltam szemét
S kérdéseit.

- RUBEN Épp vallatott? egyedül?
S nem félt, hogy kárt teszel benne? hisz nem erős,
S erőt vehet kétségbeesése a rabon.
- SIMEON Nem kell gúzsba kötnie azt, akit néz.
Tekintete, bár szelíd, mint rablánc megkötöz.
- NAFTALI Ezt én is éreztem; bűvölet ömlik
Testéből, mely beszél, bár hozzád sem ér.
- RUBEN Többször is álltál már előtte? Ismered már?
- SIMEON Maga elé először most hozott, de figyelme
Ott volt rajtam, a tömlőcörtől tudom.
- IZSAKÁR S most vett épp elő, hogy mi is itt voltunk már
A városfal körül?
- SIMEON Azt sokallta, hogy nem jöttök.
- GÁD S szigorú volt?
- SIMEON Úgy kezdte, mint aki vallat,
De később, hogy okát adtam gyanújának
Inkább csak kérdezgetett.
- NAFTALI Mint ember embertől?
- SIMEON Apánkról. S hogy mért kedves neki Benjámin.
- BENJÁMIN Józsefről is?
- SIMEON Futólag csak.
- JÚDA S nem volt szokatlan, ahogy a kérdést tette?
- SIMEON Szokatlan?
- JÚDA Mint aki kérdez, de tud is.
- SIMEON Hazudni nem mertem volna — azon kívül,
Ami hazugságból már valóvá avult.
Vigyázzatok ti is, mert átlát a homlokon,
S mint álomfejtő tudja a jövőt.
Hatalmát ennek köszönheti biztos.
- LÉVI Pogány babona. Megfogott téged is.
- NAFTALI Sok tilosra tanítja meg ördög és isten
Az egyiptomit, s ő mindezek tudója.
- GÁD S a lakoma? Azzal mit akarhat?
- JÚDA Megtudjuk.

MÁSODIK FELVONÁS

(Az első felvonás háttérét képező függöny félrevonva. A lakoma tere a megvilágított, a sötét előtérben csak egy-egy cseléd, felszolgáló, bortöltő siet át. József külön kisasztalnál ül, testvérei s az egyiptomi háznép között. Jobbra a tizenegy testvér; szemben Lea fiai, a távolabbi asztal végén Júda, háttal a nézőknek Bilha fiai: Dán, Naftali; a közép felé Zilpa fiai: Gád és Áser. Benjámin József mellett, felé fordulva, de a testvérek asztalánál. Az egyiptomiak asztala ugyanakkora, de csak hatan ülnek mellette, köztük Józsefhez legközelebb az Írnok s az Ór. A hárfás, egy vak ember, az egyiptomiak asztala előtt, egy kis zsámolyon a vendégek felé fordulva énekel, mellette egy kisfiú, a

kísérője gunyorodik. Az egyiptomiak sztereotip derűvel követik az éneket, a zsidók magukba fordulva hallgatják. Csak a kaptatos Gád s Áser tesznek egy-egy mulatást jelző mozdulatot.)

- HÁRFÁS Megszületik s sirba száll nyugaton a nap.
Nemz a férfi, az asszonyok fogannak s a levegő
Minden orrban ott jár, míg
Itt hagyja gyermekét s sírjába száll az ember.
Nincs senki, akit nem hív a túlvilág.
Mint egy álom a földi lét tartama, nem hosszabb.
- RUBEN (Naftalihoz)
Szólj Ásernek, ne igyon. Dán, vigyázz rá.
- HÁRFÁS A halál a bizonyos — s bizonytalan, hova visz.
Senkisémet jött vissza, megnyugtatni szívünk,
Az Éj országából. Eld addig napjaid,
Végy kenőcsöt s az orrnak jóleső olajat,
Karjára, nyakára rakj lótuszkoszorút
Annak, kit szeretsz. Amíg melletted ül,
Szóljon előtted ének és zene.
- I. EGYIPTOMI Szépen buzdít hárfájával örömré a vak,
De mint kinek orra folyik, ülnek vendégeink.
- HÁRFÁS Vesd hátad mögé, mint árnyékot, gondjaid.
Azon légy, örülj, míg el nem jön a nap,
Melyben te is kikötsz az országban, mely
A hallgatást szereti.
- JÓZSEF (testvéreire néz)
Vezesd a konyhára, gyermek, az énekest,
Megérdemli inye a fécánsültet s halat,
Ki így tudja szeretetenni mással a világot,
Melyet szeme nem tapintott vagy elfeledett rég.
Elhallgattam volna énekét reggelig.
- I. EGYIPTOMI Mint papirusz csónakost az ütemes evezés,
Úgy lop észrevétlen az arányos mély fölött
Csillogó vizekre az ősi hárfaszó.
De szebb dalhoz szokhattak otthon vendégeink.
Hogy mosoly nem lágyítja összevont arcukat.
- II. EGYIPTOMI Vagy a mercoti fehér, a horasz szeméhez
Hasonló bogyókból szüretelt lőre ahhoz,
Amit ők szüretelnek Ázsia dombjain.
- ÁSER Jó volt a bor — megnyugtatlak, jobbat
A kánaiták szüretjén sem ittam,
A lökdösés tanúm, mellyel kortyaim
Illemre biztatják bennem testvéreim.
- II. EGYIPTOMI Akkor hát mért nem hat nedve rájuk is?
DÁN Mert egy fogás, attól tartunk, hátravan.
ÍRNOK Sovány volt lakománk?
DÁN Nagyon is kövér
De a tál, melyet vártunk, elvette szánk ízét,
Az enyém is, míg a kancsó batorrá nem tett.
- ÓR Gyanús a pásztoroknak a lakoma.
Úgy gondolják, hátra a feketebors!
- JÓZSEF Ha bizalmatlanság kötözi szívetek —

- Hisz szokatlan dolog, hogy kit őr terelt be,
Lakomához ültesse a gazda —, oltjátok el.
Házamban szent a vendég. Lennétek bár testvéreim,
Nem mulathatnátok nyugodtabban, mint így.
- JÚDA Nem bizalmatlanság, ne bántódj meg, uram.
Maga az ének az, mi hallgatást tölt belénk.
A távoli halállal serkenti derűre
Lelkét a gondtalan városlakó.
- ÁSER De ülne az oroszlán mögötte, mint nekünk!
- JÚDA Kapu nekünk a halál, melyen őseink
Reszketve léptek a szólító Úr elé,
Áhítat fú ki rajt, s istenfélelem,
Ahogy kinyitja halkan a hárfaszó.
- ÍRNOK Ozirisz ítélete, amiről beszél.
- RUBEN S ki tudja, míg mi fűszeres ételed
Fogyasztjuk, melynek készítése is tudomány,
Nem ment át-e apánk is azon a kapun,
Melyről Júda beszélt — s ki Jákob volt, azóta
Mint füst, levegő, nem lett-e oly távoli?
- NAFTALI Jól mondod, Ruben! Én is rá gondoltam,
Míg a vak énekelt. Él-e vajon apánk?
- JÓZSEF Mondta ez, ki tűz volt itt...
- NAFTALI Simeon.
- JÓZSEF Hogy nemcsak a testvérség tudata testvéreket,
Egy tisztelt öreg fűz össze benneteket.
Mint ahogy egy istent, imádtok egy apát.
De csak nem volt beteg, hogy otthagytátok őt?
Hogy könnyé válik, rá gondolván, a bor?
- RUBEN Testén nem hagyott repedést az idő,
De az aggodalom megölte azóta tán.
- LÉVI A fiait féltés volt a betegsége,
Mint meggyült ujj, úgy fáj, ha egy nem volt vele.
S most, hogy (*Simeonra mutat*) ezután mind a tíz kinyúlt,
Rémképeket lát oktalan is az öreg.
S itt volt, amin félelme gyanút foghatott...
Ismeretlen föld, s hogy Simeon ott maradt...
A zsákban a pénz... Benjámin elvitele...
Meghal, ha vissza nem megyünk hamar.
- I. EGYIPTOMI Fiait féltőn szánatják az apát.
- II. EGYIPTOMI De nem rosszul siránkoznak. Nézd, urunk hogy felindult.
- ÍRNOK Jól nevelt atyátok, hogy úgy tisztelitek,
Hisz szakállas férfiak vagytok már, nem gyerekek,
S mint árvák siratjátok, hogy meghalt esetleg.
- PINCÉMESTER Mondjátok meg, hisz én is apa vagyok, régen,
Mivel nevelt ilyen fiakká bennetek.
Mert heget hagy a bot, nem ellágyulást,
S mint puha szavak, az enyelgés szétfolyik.
- RUBEN Nem kellett ütnie, simogatnia neki —
Nagysága volt szemében: villámlás, derű;
Mint az égbolt borult ránk százféle színivel.
- ÁSER S milyen furfangos volt! A ti papjaitok,
A csillagolvasók nem járnak túl eszén.

- I. EGYIPTOMI Furfangos is. Mondjad el, hogy higgyük, csínyei tán
Mulatságosabb lesznek, mint a hárfaszó.
- ASER Mondd te, Naftali, te vagy a talányadó.
- NAFTALI Hogy bátyja sarkát fogta, úgy jött világra már.
- PINCEMESTER Hihetlent beszélsz. Nem fog az újszülött.
S hogy jön bátyja sarka, ahonnan ő kijő.
- NAFTALI S elsőszülött lett, bár később született.
- ÍRNOK A bor beszél belőled! Hogy lesz előbb a később!
Az egyet és kettőt Isten nem cseréli fel.
- NAFTALI S most jön a legjobb. Bár csupasz bőre volt,
Mint szőrös áldatott meg.
- ASER Ezt fejtsd meg, atyafi!
- ÓR Az áldás mint szörnővesztő. Kánaita tenyér
Kell ahhoz.
- DÁN Márpedig így volt szó szerint.
- JÓZSEF A hitetlenkedést ez... hogy hívnak?
- NAFTALI Naftali.
- JÓZSEF Fel tudta kelteni. De van-e közöttetek
Jószavú, ki a tűznél mesélni szokott?
- DÁN Ó az, akire tekintesz, Izsakár.
- JÓZSEF Add hát elő szépen házanépemnek is,
Mi nem rejtély annak, ki e pohárba néz.
- IZSAKÁR Apai nagyanyánk, mert apáról vagyunk testvérek mi —
Rebeka volt neve, — megnyilván meddősége,
Két fiat hordott egy méhben egyszerre.
Ézsau jött előbb, de mindjárt utána.
Jákob is, annyira, hogy bátyja sarkán volt keze.
- ÓR Ez hát első talányod. Nem mindennapi
Férfi, ki így szület.
- GÁD Megmutatta, hogy fúrge lesz.
- ÍRNOK S hogy lett elsőszülött, mint második?
- IZSAKÁR Erdei-mezei ember lett Ézsau,
Darabos, ki csak a vadászathoz ért.
Jákob pedig szelíd, sátorban lakó,
Ki épp lencsét főzött, hogy bátyja hazatért.
Fáradt volt s éhes a vadúzó Ézsau,
S kérte öccsét, hadd egyék abból az edényből,
Mert nem ismerte, mi az. Jákob felelt:
Add nekem a te elsőszülöttséged,
S ehetsz ételemből. Ézsau pedig:
Mire nekem az én elsőszülöttségem,
Halni járok én, vadak közé vadász.
Esküdj meg! mondta Jákob. S megesküvék az éhes.
S evett lencsét és kenyeret. S ivott.
- ÓR Így lett jogos elsőszülött. Úgyes! De álnok is.
Bátyja éhességéből így csikart jogot.
Megérdemli, ki jogát ily olcsón adja el.
Egyiptom nem így tesz a népek éhségivel.
- JÓZSEF S apja, Izsák... így mondtad nevét ugyebár?
- IZSAKÁR Nem emlékszem, hogy mondtam, de így hívták, igaz.
- JÓZSEF Ó helyben hagyta a lencsén vett jogot?

- ASER Itt jön a gödölye.
- IZSAKÁR . . . Nem tudta ő szegény.
S mert vak volt már s a halált érezték csontjai,
Elküldte Ézsaut: lőj valamit, s készíts
Ételt nekem, hogy evén belőle megáldjalak.
- ÓR Így szokás, igaz, a pásztorok között.
- IZSAKÁR Megijedt nagyanyánk, mert Jákob volt kedvence,
S gyűlölte menyét, Ézsau asszonyát.
S mondá Jákobnak: itt az étel, vigyed apádnak,
S vedd fel Ézsau öltönyét, hogy az legyen szagod.
Jákob pedig egy gödölye szőrivel takará
Nyakát s kezét, mert szőrös volt Ézsau,
S ő csupasza.
- ÓR S megáldta őt a becsapott öreg.
- PINCEMESTER Így áldatott meg hát szőrrel a szőrtelen.
Nos mondhatom, bátor volt a furfangban atyád.
Én Ézsau helyében agyonvágom őt.
- DÁN El is kellett bújni a előle, gondolhatod.
- RUBEN Ismerned kellene apámat s Ézsaut,
Hogy méltányolhasd: a jobbnak csalt Rebeka.
- JÓZSEF Űgy van, a tett nem önmagában való,
Írásban rész, mint a hieroglifek.
Értelmét olykor Isten olvassa csak.
S ahogy bölcsességgé érik a férfiben
Az ifjú ravaszsága, Isten tervévé lesz,
Ami magában visszataszító.
- ÓR De ilyenek, hidd el, a pásztorok, uram!
Én mielőtt ő lettem hombáraidnál,
A nyugati völgyeket őriztem mind vadász,
Mert sokféle népet vet ki a sivatag:
Kik kecskéik legeltetik, féken tartva jól.
De a fáraó kertjéig, s a királysirokig
Merészkednek, ha útjuk vigyázatlan áll.
Megismertem ott a pásztor csalfaságát,
Egymás állatát hogy orozták el,
S mint rejtették szándékuk mást mutató szavak,
Szakasztott, mint apját ez festi, olyan.
- DÁN Szakasztott! Mit tudnak a te pásztoraid!
Pettyes bárányt fehér kostól tudnak-e nemzeni,
S folttalan ürütől feketét tetszés szerint.
- PINCEMESTER Talány ez is, miként a szőrös szőrtelen.
- DÁN Nem talány. Így történt. Egy hófehér nyájból
Pettyest szakított ki, s a pettyes volt erős,
S ami megmaradt, a fehér, a korcs.
- ÓR Értek én is a juhoz. Lehetetlen ez.
(Izsakárhoz)
Hozzád folyamodok, kiből mint történet
Ömlik, ami ebben ott pattogó szó.
Hol esett, s mikor, amiről beszél?
- IZSAKÁR Elbujdosott, mint mondám, bátyja elől apánk,
Szíriába küldte őt bátyjához nagyanyám.
Lábán volt ez. Az ő birkáit őrizte

Hús esztendőn át. De megcsalta Lábán
Nemegyszer Jákobot, mint Ézsaut ő.
Lánya volt kettő ennek a Lábánnak,
Rákhelt szerette, a kisebbet apánk.
Hét év szolgálatért őt alkudta ki.
De a menyegzőn a nagyobbikat,
Leát, a gyengeszeműt, vitte be ágyába,
Ki hatunknak anyja lett.

PINCEMESTER S apád mit tett?

IZSAKÁR Ha meg akarta kapni a kedvest,
Új hét évet szolgált a kisebbikért.

JÓZSEF *(Benjáminhoz)*
S e megszolgaltnak vagy te a fia?

BENJÁMIN S József.

SIMEON Akit a vadállat széttépett, emlékszel.

JÓZSEF Emlékszem. S ezek itt négyen kitől valók?

IZSAKÁR Lea szolgálója volt Dán s Naftali anyja
S ezt itt, kit elnyomott a bőr, Rákhel
Szolgálója szülte, s a mellette ülőt is,
Mert meddő volt Rákhel egy jó ideig.

PINCEMESTER S hol maradnak a juhok, a tarkát szülők?

IZSAKÁR S szolgált még Lábánnak hét évet Jákob.
S bérül az őrzésért azt kötötte ki,
Hogy minden pettyezett bárány, s a fekete
Az övé legyen, s Lábáné a fehér.
De mit tett a csalfa szívű Lábán:
Kiszakított minden tarka juhot s gödölyét
— Mert kecskéik is voltak —, s fiaira bízta,
Hogy őrizzék Jákobtól három hónapnyira,
Jákob pedig legelteté a többi juhot.

PINCEMESTER Mert fehér kostól s fehér anyától
Tarka nem származik.

ÓR Volt neki esze!

IZSAKÁR De hogy játszotta ki a kijátszót apám?
Veve zöld mogyoró- s gesztenyevevesszőket,
S meghántá, hogy fehér csíkosak legyenek,
S felállítá, szemben a foganó juhokkal.

JÓZSEF Az itatóvályúba.

JÚDA *Úgy van, oda, uram.*
A csatornákba s itatóvályúkba.
Honnét tudod ezt?

JÓZSEF Látom a pohárban.

IZSAKÁR S fogantak a juhok, ahogy inni jöttek,
S ellettek csíkos lábút, pettyest s tarkákat.

ÓR Meg kéne ezt vizsgálni nálunk is próbaképp.

JÓZSEF Ha Isten nem akarja, kevés itt a vessző.

IZSAKÁR S gazdag lett így Jákob. S Lábán és fiai
Rossz szemmel nézték az ő gazdagságát.

ÍRNOK Bujdoshatott újra.

IZSAKÁR Bujdosott soká.

De végül is hazaért minden gyerekével,

Isten békét szerzett neki Lábánnal
S Ézsauval is. De sok azt elmondani.

DÁN No volt-e mint a hárfás olyan mulattató?
JÓZSEF *(Benjáminhoz)*

Mint kincseit a gyűjtő, kirakták itt elénk
Emlékeikből, ami kedves s érő,
Testvéreid. De te hallgatsz, s nem szólsz bele a
Beszédbe.

BENJÁMIN Hallgatnom illik, hol bátyáim beszélnek.

JÓZSEF De hátha szebbet tudsz mondani apádról
Mint régi csinyeit s hányódásait,
Hisz kedvence vagy neki, úgy mondja ez itt.

BENJÁMIN Mese volt már nekem Lábán s a bujdosás.
Mint kovakő hányta a szikrát az ifjúsága,
Bánat s egyformaság volt a mi életünk,
Maradék fényét szórta rá alkonya.

JÓZSEF Anyád halála tette ilyenné?
Mert elmondták, hogy a maga halálát
Szülte meg benned.

BENJÁMIN Csak az ifjúság
Volt, mi anyánkkal életéből kiment.
Bátyám halála volt, mi hamvadó szívéből
A tréfát s ötletet kilopta.

JÓZSEF Bátyád?
Arról beszélsz, kit szétszaggattak a vadak?

BENJÁMIN Óróra, Józsefről.

JÓZSEF Annyira szerette?

BENJÁMIN A homály mérheti, a lelkére borult,
A fényt, mellyel József ragyogta be szívét,
S az emlékezés, mert a József emléke
Vagyok neki; nemcsak apát, anyát pótol nekem.

JÓZSEF De érdemes volt-e ennyi jóra a fiú?
Mert hisz nem mérleg a szülői szív,
Hogy mint súlyt, kivesse az érdemet lengésivel.

BENJÁMIN Magát követte ő, a jövő Jákobot
Benne, kiben még fölfelé hág törzse,
Midőn barlangjában fekszik ő maga.
A Rákhel szépségével beoltott Jákobot,
Kiben szárnyat kap lelke és esze.

JÓZSEF Megcsalja az apákat nemegyszer a rajz,
Mit büszkeség ír a kedves test fölé.
Te emlékszel még rá?

BENJÁMIN A szívemmel inkább.

Képét a Jákob sóhaja rajzolta ki.
De azt tudom, nem csodáltam senkit jobban, mint őt,
Főként midőn a szép ruhát megvarratta apám.
Arca helyén folt van, de a színpompás szövet
Most is világít karcsú termetén.

ASER A ruha! Drága ruha lett az öneki!

JÓZSEF Miféle ruha volt ez?

BENJÁMIN Vándor kereskedők,
Tevén jövők, hozták keletről anyagát.

- S ő, hogy kimutassa, mennyire kedveli,
Ebből varratott díszes ruhát neki.
Bőrökben s kenderben jártunk mi, bátyái,
S ő mint a szivárvány állt a sátor előtt.
- ÍRNOK Nem helyes különbséget így tenni fiak közt.
- I. EGYIPTOMI Kedvezéssel sarkallja gyermekét a szülő.
- ASER Sarkallja, de mire?
- LÉVI Mást végzett a sors
József felől, könnytörítő lett a ruha.
- JÓZSEF Ez volt, amelyben szétszaggatták a vadak?
S ezt lelték meg hazatérőben testvérei?
- BENJÁMIN Megvan még most is egy véres cafatja tán,
A kedves test illatát keresi rajt apám.
- JÓZSEF Elképzelem szegényt, amint a véres öltönyt
Szétmarcangolt reményeként tettétek elé,
S a hiányzót tapogatták reszkető ujjai.
Melyőtök volt az, ki hozzálépett vele?
- LÉVI Énrám mérték ki, Lévíre, testvéreim.
- JÓZSEF *(Rubenhez)*
S mért nem te, hisz te vagy Ruben, a legidősb?
- RUBEN Ha az élő nem tehettem, nem vállaltam a halottat.
S egy eset miatt neheztelt rám apám.
- JÓZSEF *(Lévíhez)*
Szóval te nyújtottad oda a bevért rongyot,
S a többi, mint tanú, mögüled nézte őt.
- JÚDA Ilyenformán volt, ahogy elképzeled,
Vagy poharad mutatja ezt is, a varázs?
- ÓR S milyen vad tépte szét? Oroszlán, leopárd?
- NAFTALI Nem árulta el vére s a rongy.
- ÍRNOK S mért engedte, mi célból, ha oly kedves volt,
A vadjárta helyekre, hozzátok, egymagát?
- DÁN Kikémlelni, hogy rendben megy-e az őrizés;
Pásztorok pásztorává tette rajtunk ő magát,
Mert mint apánk tekintete, úgy vizsgált bennünket ő.
Már amikor bojtár volt — mert; négyen őrizték,
Bilha és Zilpa fiai együtt a juhokat,
S ő volt a bojtár mellettük — híreket vive,
Hogy megszidjon apánk.
- RUBEN Volt miért!
- DÁN Hát aztán!
Hogy eladtunk, lányt venni, néhány gödölyét.
Te szent voltál talán?!
- RUBEN Nem voltam, tudom.
De nem illik a halottat kisebbíteni.
A rosszban nem akart részes lenni József.
Eladtátok a gödölyét, s a kánaíta
Lányoknak vettetek kősöntyút rajta.
- ASER S te anyánk ágyába oroztad be magad!
- SIMEON A bor beszél belőle, ne hallgasd meg, uram.
- ASER Annyi bor, amennyitől gyűlöletes a színlelés!
Úgy tesztek, mint aki szerette Józsefet!
Éppúgy gyűlöltétek, mint én, mindannyian!

LÉVI Hol nincs testvérek közt harag. De nem szép,
Hogy még most is azt emlegeted.

ÁSER Mit emlegesek hát? A gyilkosságokat?

JÚDA Áser!

NAFTALI Arra gondol, midőn Sikhem alól
El kellett jönnünk, mert ezek itt ketten,
Lévi s Simeon, megszeplősítették
Egyetlen húguk, s levágták a férfiakat.

ÁSER Az is volt, de én nem arra gondolok!

JÓZSEF *(az egyiptomiakhoz)*
Vigyétek ki őt, s fektessétek le,
Mert illem nélküli, amiket beszél.

HARMADIK FELVONÁS

(A függöny be van húzva, az első felvonás színpada.)

JÓZSEF Elmentek?

ÍRNOK Ezalatt már elérhették
A városkaput.

JÓZSEF A zsákjukat megtömted?

ÍRNOK Alig bírták a szamarakig vissza.

JÓZSEF S a pénzt visszatetted?

ÍRNOK A zsák szájában van.
Az utolsó dénárig mind az egész.

JÓZSEF S a pohár?

ÍRNOK A jóspohár? Bekötöttem azt is.

JÓZSEF Vigyáztál rá, hogy melyikbe kötöd?

ÍRNOK A legkisebbikébe.

JÓZSEF Nem tévesztetted el?

ÍRNOK Nem uram, a legkisebb volt annak a zsákja.
S az őrnök is szóltam, hogy tartóztassa fel.

JÓZSEF Hol? Mikor?

ÍRNOK Mihelyt a városból kiértek.

JÓZSEF S a többit, megmondtad, eressze útjára?

ÍRNOK Csak azt az egyet, a legkisebbet
Vezesse eléd.

JÓZSEF Jól van, akkor hát...
Jöhetnének már...

ÍRNOK Jönnek is, biztosan.

ŐR *(hangja kintről)*
Csak ezt az egyet kell, kit lopáson értünk,
A helytartó elé vinni. A többi maradjon.

JÓZSEF Mind jön!
(Visszahúzódik a függöny mögé.)

- ŐR *(hangja)*
Hé! Örülj, hogy elmehetsz, te ott!
(Az őt, a tizenegy testvértől körülvéve, bejön a csarnokba.)
- ŐR A helytartó kegyelme csak a tolvajt tartotta itt.
Az ő büntetéséből követelsz így részt.
- RUBEN A helytartóval kell szólnunk nekünk is.
- BENJÁMIN De bátyáim, én esküszöm, nem loptam el a poharat.
Elaludtam az asztalnál, s mire felébredtem,
Készen volt a zsák.
- RUBEN Furcsa játékok
Történnek itt velünk, s a zsákokkal, ami bennük van.
- JÚDA Nála találták meg — akármint történt,
A tolvajlásért neki kell felelnie.
- JÓZSEF *(bejön)*
Mért vannak ennyien?
- ŐR Mondtam nekik, hogy a bűnös
Maga feleljen tetteiért. Eljöttek mind.
Kihajtsam őket színed elől?
- JÓZSEF Nem, hagyj őket.
(a testvérekhez)
Messze földről jött vándorokat
Asztalhoz hívlak s elbeszélgetek
Dolgaitokról késő éjjelig,
S hogy elmentek, zsákokokban pénzettek,
Mit a gabonáért nekünk fizettetek,
S nektek ez nem elég! A kedves poharat,
Melyből nem csak iszom, de jósolok is,
Ha időben nem keresem, elviszitek haza.
Szép dolog ez!
- BENJÁMIN Hallgasd meg szavamat, uram.
Megtiltották testvéreim, hogy tagadjam a bűnt.
Akinek zsákjából előkerült a jóspohár,
Ha ellopta, ha nem, annak kell felelnie.
De te oly jó voltál hozzám, idegenhez,
Mint ezüst csengő ütött meg szavad.
Elképzelhetetlen az iszonyú tett,
Hogy így háláljam meg nyájasságodat!...
Apám szeretetére esküszöm,
Hogy ördög, vagy ember csente oda a pohárt.
Bűnös célom nem volt azzal énnekem!
- JÓZSEF Bátyáidnak igazuk volt: vallott a csíny!
Akinél a pohár volt, mint szolgál, itt marad.
- JÚDA Hallgasd meg uram, az én szavamat is.
Visszatértünk mi régen Egyiptomból már,
S megtettük volna az utat kétszer is,
Mely vissza magtáraidhoz vitt, de apánk
Húzóda: Nem, Benjámint nem!
S nem indulhattunk, bárhogy nőtt az inség,
S nőtt aggasztó hosszúra bátyánk tús kora.
Ruben két gyermekét ajánlta: öld meg őket,
Ha Benjámin nélkül érkezünk haza.
De süket maradt szavára az agg.

Ekkor én álltam elé, Júda, a szófukar,
S magamat ajánltam kezesül neki.
Ne láss vissza mint élőt, ha a gyermek nem lesz velem.
Éltemet adtam élteért zálogul.
Megnyugodott erre dohogva az agg,
S nagy sírások közt útnak eresztett tízünket.
Most itt vagyok — ha megtévedt véletlen keze,
Vagy akármi más módon jutott zsákjába
A pohár — erősebb vagyok én, mint ő,
A szolgálatra sokkal alkalmasabb,
Tarts itt engem, s engedd őt testvéreivel haza,
Hogy meg ne haljon bánatában apánk.

JÓZSEF Az egyiptomiak menjenek ki a teremből.
(*Órhöz*)

Te is — aki egyiptomi, mind.
(*Azok ki.*)

Hát nem ismersz meg, Júda! Látsz, s nem tudod,
Kivel beszélsz; hallasz, s nem emlékezel.
Benjámin akartam én itt tartani csupán,
De ahogy beszéltél, megindult a szívem,
S azt gondoltam, a hályogot letépem rólad.
József vagyok én, a ti testvéretek,
Akit Egyiptomban egykor eladtatok.

JÚDA József!

JÓZSEF Az — de nem kell megijednetek,

A következmény elmosta a tettet.
Mert megragadtatok ti, és a száraz kútba
Vetettetek, míg megjöttek a kereskedők.
De Isten keze is megragadott engem,
S ez abból látszik, ő hozza erre épp,
Hogy helyet csináljak nektek Egyiptomban,
S ha az éhínség Kánaánból kiver,
Terített asztal várjon Egyiptomban rátok.
Mit elfeledtem én, feledjétek ti is.

BENJÁMIN József te! Ez húzott hát az idegen nagyúrhoz!
Szaván csüggő eszem érezte a magvat, amelyből jött.
A pohár elrablása szörnyű volt — iszonyat,
Melytől kifordul sarkából a világ.
Nem tudtam, nem tudhattam, hogy testvérem vagy,
S éreztem az érzést, bár tévedésnek látszott.

JÓZSEF (*megöleli*)

Így voltam én is. Ezért akartalak
Itt fogni a magam birtokának én,
Mígnem apánk fájdalma elmosá
Utolsó cseppét is a neheztelésnek,
Melyet a régi tett s új bántás tart fenn.
Jer, ölelj meg Júda, mint testvéred te is,
Ruben, Izsakár, Lévi, Gád jertek,
S Bilha és Zilpa fiai mind (*sorra öleli őket*).
Várjatok itt, míg közvéteszem a hírt,
Hogy József családja megjött Kánaánból,
S tisztára mosakodik az örömben eszem.
Benjámin, te addig se járj testvéreidtól külön.
(*Kimegy. A testvérek mély megdöbbenésben ott maradnak.*)

RUBEN Jó sugallat volt.
 JÚDA Melyik?
 RUBEN Ott a kútnál,
 Amely nem engedé, hogy vérét vegyétek.
 Emlékezz, meg akartátok ölni,
 S én mondtam, a vérét ne vegyüek magunkra.

NAFTALI S az éhínségre spóroltuk a vérét.
 Kellett biz ez, a magtárat nyitó.
 LÉVI Megnyitotta volna a magtárat a pénz.
 NAFTALI De magtár sem épül, ha József nincsen,
 Ki a fáraó álmát időben megfejtí.

IZSAKÁR Mialatt mi tettünk árnyékában éltünk,
 Nőtt észrevétlen itt a menekülő.
 JÚDA S vele a bűn.
 GÁD Hogyhogy a bűn? Nem ő mondta-e,
 Hogy Isten keze hozta őt Egyiptomba,
 Hogy magasabb terv szolgálatában álltunk.

JÚDA S mit mond majd Jákob, ha elébe állunk,
 S megmondjuk, hogy József él — csak a ruha volt,
 Mit elvettünk?

NAFTALI Oly nagy lesz öröme,
 Más érzése mellette meg sem fér szívében.

JÚDA Átcsap ez az öröm, s megmarad a tény:
 Miféle ruha volt, mit elébe raktunk?
 Miféle vért siratott olthatatlan könnyel?
 Az öreg kort idő előtt kik hozták reá?

LÉVI Úgy van. Ahogy József dicsősége nő,
 Úgy nő az árnyék, amely reánk esik;
 Ezek adták el Egyiptomban a testvért,
 Mondják majd, összerakva a kitudódottat.

IZSAKÁR Féktelen irigységünk szította nagysága,
 Meg ami a rabszolgasorsból is kitört,
 S most jótékonysága, sőt bocsánata is...

RUBEN Telik az idő, s messze lesz József is,
 Jákob öreg — s amit megtud, annyi ez; van egy fia.
 Nagy az út Egyiptomba: ki bírná, ki nem.

JÚDA Ki van ásva a tett, nem könnyű azt befödni.
 ÁSER Ő maga mondta, hogy megbocsátott.
 JÚDA Egy hangulat elfelejti, s másikkal eszébe jut.
 Mint kő ott áll fölöttünk leszakadni készen a tett.

JÓZSEF *(bejön)*
 A fáraótól jövök, itt székel
 Ősztől tavaszig a városunkban;
 S ahogy elébe borultam, „Mit sírsz”, kérí —
 „Öröm vagy bánat nedvesíti arcod?
 Mert bánatot jelez a könny, de homlokod ragyog,
 Mint kiből másféle hír repes felém.
 Mondd el hát, hogy én is tudjam, mi ért?”
 S hogy elmondtam, mintha az ő testvérei
 Érkeztek volna meg, úgy örült nekem.
 „Végy gyorsan szekereket, mondja, s hajtsanak
 Ahol rokonaid laknak, arra a földre.

- Szedjed föl apád, s mind, aki ott táboroz,
 S jöjjenek az inség elől ide,
 Mert hisz soká tart még az inség, s Egyiptom
 Zsírja eltartja a Gosen földjén lakókat.”
 Azért hát testvéreim, csak a jó hírt hoztam
 Be most ide, hogy nyugtassam lelketek,
 S megyek a szekerekben válogatni,
 Hogy minél előbb velünk legyen apánk.
- NAFTALI Hogyan? Jákobot elhozzuk Kánaánból?
 JÓZSEF Őt, s mindnyájakat, hogy együtt éljünk itt. (El.)
 BENJÁMIN Naftali, Naftali, ide költözünk mind! (József után el.)
 DÁN Jákobot is felhozzuk Egyiptomba?
 LÉVI Elutazunk.
 GÁD S ha ő nem jön? Nem akarja otthagyni a földet,
 A földet, melyen gyermekkorra folyt,
 Ézsau mintegy káprázatszerű képét,
 Az otthon menedékét?
- NAFTALI Ha József az a kép,
 S mindaz, mit ez felhoz megbékült lelkéből,
 Tízszer is átkel a Sineán vígan.
- LÉVI Benjámin is mesél — hogy mily nagyúrrá lett,
 S mily jólelkű fia maradt —, hogy siettesse apját.
 Ez indította meg velünk szemben is.
- NAFTALI És minket is felhozat örökre Kánaánból.
 LÉVI Mint megtúrt rokonok élünk itt, ahol ő
 Gazdag, s egyik szál, mely a hatalomhoz köt.
- DÁN Most lesz igazán a tízek megalázása,
 S az egy, akinek mosolyogva meghajlunk.
- GÁD A tizenegy csillag s a nap és hold meghajlása.
 LÉVI Cselédek leszünk testvérünk birtokán.
 DÁN S nem kelhetünk föl rabszolgaságunkból.
- IZSAKÁR Tettetni kell most már az örömet bennünk.
 JÚDA No, Ruben, jó volt-e megkímélni a gyermeket?
 RUBEN Nem tudom, mit mondjak?!...

József és testvérei

(NAPLÓ)

Elakadtam a József és testvéreiben. Eleinte azt hittem, a vidéki utazások, szereplések, rámszakadt kisebb munkák rángattak ki belőle. De nagyobb baj van, az első felvonást majdnem végig írtam, a folytatás vázlatban megvan. Pedig már annyira a kezemben éreztem, hogy az Újabb drámák kötetébe, melyet hét-nyolc hét múlva kell átadnom, ötödik darabként felvettem, s most — ha valami segítség nem jön — nem tudom tovább írni. Az ilyen elakadáson néha a napló segít, a téma, a kifejezendő gondolat meghányása-vetése egy idegen műfajban. Most is ezzel teszek

kísérletet. A mostani elakadás, erre egy véletlen esemény figyelmeztetett, különbözik az eddigiektől, az olyanoktól, mint amelyek az Égető Eszter írása közben, a két Bolyai-változat közt, vagy a Nagy Család vergődéseiben kényszerített ilyenféle átgondolásra. Ezekben az esetekben mindig valami műfaji aggály, gond, vészjel volt az, ami megállított. Itt nem ez történt, a három, egy színen órák alatt lefolyó darab felépítése — s minden jelenete, a darab utolsó mondata is kész van a fejemben; a nevű futott ki az egészből, amitől a terv száraz lett, a készülő részletek pergamen-szerűen letöredeznek.

A véletlen, amely e szárazság természetére figyelmeztetett, egy elszólás volt, egy baráti beszélgetés közben tudomásomra jutott rossz hír, jelentéktelen sérelem, amely azonban mégiscsak felbőkte bennem az elhártyásodott fájdalommat. S a kis sebészből felszivárgó nedv elég volt hozzá, hogy egy napon át megint mint friss művel foglalkozzam a régi tervvel, s a részletek is egy picit életre kapjanak. Nyilván a fájdalom folyt ki a darabból, s ha végig akarom írni, ezt a fájdalmat: a József fájdalmát kell magamból újra felbuzgatnom.

*

Mi a József fájdalma? Mi volt abban a pillanatban, amikor a darab megfogant? Az Ószövetség olvasása közben egy-két hónappal később rögzítettem a pillanatot. Az íróból fölmerülő Józsefnek az fáj, hogy a testvérei, nemzedéktársai nem szeretik. Az, hogy mint ifjút meg akarták ölni, hajcsárkézre adták, régi történet, s hogy József igyekezett megérteni, megbocsátani — de nem szeretik most sem, amikor az éhség a kezébe adta őket, még nem ismerik fel, de már szimatolják benne az idegen testvért. Valami már hőköl bennük, a kényes szituáción túl is — s nem szeretik akkor se, amikor okuk volna rá, a megkönnyebbülés percei után, amikor megbocsátott nekik József, sírva öleli mellére, s a Gosen földjére telepíti őket. A darab utolsó jelenete: József a feleségéért, két egyiptomi fiáért megy, hogy bemutatassa nekik, a testvérek pedig megtárgyalják: mi történt velük. S a darab utolsó szava — ez az a magasság, vagy ha úgy tetszik, mélység, amelyig a darabnak fel vagy le kell jutnia —: Mégiscsak meg kellett volna őt ölnünk!

Ez a kérlelhetetlenség, az erénynek ez a tehetetlensége a nem szeretéssel szemben — ez az én hozzáadásom a József és testvérei témájához. József megnyerte apja szívét, Jákob benne látta meg törzse dicsőségét, a rabszolga meg tudta hódítani Putifárt, majd a fáraó korlátlan bizalmát, de a testvéreit nem téveszthette meg. Mint a mi békési tyúkaljunk a közécsapott kispulykán, megérezték az idegen lényt, aki csak bitorolja, valami neki nem járóra akarja kisajátítani a testvérjogot. Ők: családtagok — József azonban csak vágyik ebbe a családba, s a hosszú távollét nem nyomja el ezt a vágyat, testvérei láttán, a bőrükön hozott emlékszagtól pedig ellenállhatatlan felbuzog benne. A testvérek azonban, bár jóságával megszégyeníti őket — vagy épp ezért —, ha hódolásra, hízélgésre kényszerülnek is, éppoly távol vannak attól, hogy új dicsőségében testvérnek érezzék, mint amikor az apja ráadta szép ruhájában a puszta szálláshelyük felé tartott. József fájdalma, melyet részben ő érez, részben mi öhelyette, ez az idegenkedés, amelyet nem lehet áttörni, megszelídíteni.

Mi ennek az idegenkedésnek a magyarázata?

*

A József és testvérei alig egy-két hónap távolságra fogant a Szörnyetegtől, s rokona is az előzőnek, épp a fájdalomban, mely alakot keresett benne. József az én felfogásom szerint maga is egyfajta szörnyeteg, s ha igazat akarunk adni a katekizmusnak, hogy Jézus előrevetülése az Ószövetségben — híd a szörnyetegségből a szentség felé.

Sárkány Béla és Jákob fia közt szembeszökők a különbségek. Sárkány minden

kísérletből a kudarc sárkánybarlangjába zuhan vissza — József a siker embere, aki minden veremből, tömlőcből még magasabbra emelkedik. Sárkányt az egész társadalom veti ki magából, Józsefet csak a testvérei nem tudják elfogadni. Van azonban egy mélyebb különbség is, s ez voltaképp Sárkány javára szól: őbenne minden emberi együtt van, kapcsolataival azért vall csődöt, mert sokat követel — elviselhetetlen módon és mértékben akar ember lenni. Józsefből azonban hiányzik valami. Szép, erényes, nemes — a káosz hiányzik belőle, amely a testvéreit olyan igazi, buja, bozontos emberré teszi. Azt mondhatnám: ő már polarizált ember, akiben az ösztönök összevissza hullámai egy irányban rendeződtek — ebben hasonlít Jézusra —, a testvérek azonban a maguk emberségét követelve rajta, a hiányt látják a tökéletességében. Ezért olyan fölháborító, elviselhetetlen az álmaiban bejelentett igény, hogy uralkodni akar rajtuk. Jákobot elvakíthatja: az apák, a nevelők mindig egy ilyen polarizáltan tökéletes embert várnak, készítgetnek a gyermekeikben — a testvéreknek azonban csak a teljes, hiteles gazdagság imponál, ha bűn, ha erény is. El tudják ők a tekintélyt viselni: ki is választják maguk közül az uralkodót. Júda nem volt elsőszülött, s mégis a vezérüké lett. Esendősége is köztudomású volt — nem ejtette magát meg a menyé templomi prostituált képében vele? —, de ez az ő esendőségük volt, ráismertek magukra benne, s azontúl még valami többletre is; míg a Putifárné története csak gyanút vagy szánalmat keltett volna bennük, mert vagy az asszony vádjá volt igaz, s a kudarc juttatta a börtönbe, vagy szánalmas alak, aki az erényét akarja bizonyítani, ahol az erejét kellene. Az emberek azokat az erényeket szeretik, amelyeknek a lehetősége bennük is megvan, s azokat a bűnököt bocsátják meg, amelyek a maguk lehetőségezejébe esnek. A másféle erényt ellenséges, féltékeny magyarázattal tolják el, vagy hozzák a maguk szintje alá. Az ilyen embernek, mint József, nincs más választása, mint képességeivel a többiek fölé kerülni, s a szörnyetegségből a hatalom, a szentség felé kapaszkodni, s így uralkodni azokon, akik nem ismernek bennünket olyan tökéletesen, mint a testvéreink. A hatás és hatalom azonban az árvaság fájdalmát nem veszi el.

*

Amióta Józsefet a testvérei megragadták, ruháit letépték, a verembe vetették, hosszú esztendőök teltek el, s volt ideje az iszonyú traumán gondolkodni. Az „emberi” az lett volna, hogy az első megdöbbenésből, felháborodásból valami bosszúvágy, vagy legalább bosszúkészség ülededjen le benne. A testvérek, az ágyába hágó Ruben, a kánaitákat gyilkoló Simeon és Lévi is ezt tartották természetesnek. Annyira, hogy nem hitték el József érzéseit, csak színlelést tudtak feltételezni. József már rég a mellére ölelte, a Gosen földjére telepítette őket, s Jákob halálakor még mindig rettegésben vannak, hogy József csak a patriarcha kedvéért kímélte őket, s követel küldenek hozzá, hogy az apa utolsó, kegyelemkérő szavaival kössék meg bosszúját, amely most már, hogy nincsen fék, s itt a markában vannak, annál rettenetesebben fog bekövetkezni. A sérelem megőrzése, a bosszú még a Júda-szabású embernek is olyan eredeti tulajdonsága, mint a mellét benövő szőrbozont. Józsefben azonban a meghökkenés, felháborodás éppen a polarizáció tüneteként nem bosszút, hanem valami szomorúságfélélet hagy üledékül. Ő a maga személyes elszámolni valóját az ismert személyeken mint egy magányt könyvelni el — ember és emberek össze nem illését, meg nem felelését. Minthogy Jákob törzsével semmi sem történhetik Isten akarata nélkül, Istennek is bele kell kerülnie mindkét fajta magyarázatba. A testvérek, ha ők jutnak olyan magasba, mint József, azt gondolnák: lám, az Isten gyilkosaim fölé emelt, s íme, a kezembe adta őket. József azonban — az álomfejtő, aki Isten távolabbi céljait kutatja — azt mondja: Isten a testvéreim gyűlöletét használta fel, hogy nem álmódott magasba emeljen, s hogy őket is megmenthessem. A dráma ennek a két érzésnek az összezapása, s mint munkáim nagy része — a polarizált ember csődje, fájdalma a „teljes” meghódításában. Az evangélium vergődése az Őszö-

Attól fogva, hogy az éhínség testvéreit József kezébe adja: József élete fel van dúlva. Az „emberi” az lett volna, ha fogságba veti vagy megöleti őket, s úgy küld, a bűnük leleplezve, apjáért.

Józsefben azonban nincs igazi bosszú, s így azt sem felejtethi el, hogy mindazt, amit bátyjai ellen tesz, apja ellen teszi. Az, akit meg akar szerezni: az öccse. Ez legyen — az ártatlan, édes testvér — az ő jussa a régi, az igazi családból, amelyet az övé, az egyiptomi teljesen nem pótolhatott. Ezért tartja vissza valószerűtlen ürügyön Simeont, s ezért lesz Benjámín Egyiptomba hozása — teljesen logikátlanul — félelmetes kémkedés ellen bizonyíték. Vajon visszatérnek-e? S megkapja-e tőlük az ártatlan testvért? A kimért mozdulatú, tekintélyes helytartót hónapokon át rágja az elvesztett család, s az új lehetőség. Egy ember van, akivel beszélhetne az övéiről: Simeon, a visszatartott. De József fél a maga érzéseitől, fél, hogy elárulja magát, és egy méltatlanra önti ki, ami benne van. Simeon kivételes helyzetben van a börtönben, figyelteti, jelentést kér róla, de maga elé nem bocsátja, csak amikor már kezdi elveszteni a hitét a testvérek visszatérésében, azon a napon, amelyen a testvérek a magtárak körül felbukkannak. Amit akart, Benjámín ott van a kezében. Még nem tudja, mi fog történni, de a kedves, vonzó ifjút, Rákhel fiát nem engedi vissza. A terv, hogy mint tolvajt, kedvenc jóslópohara tolvaját fogja vissza, örök szolgálatra, már ott van benne a lakoma előtt is.

A lakoma: a darab legnehezebb része. József Jákobra s majd önmagára tereli a szót: a merénylet okát keresi, s azt, hogy mit gondolnak most, évek múltán róla. Az embereket ismerő, bölcs, kormányzó államférfi ő — eddig is összeállította képzeletében az egykori összeesküvést, a testvéreket indító motívumokat. Ebben a beszélgetésben fogja fel a belátásával, most jön rá, milyen elviselhetetlen ék volt ő ebben a családban, hogy sérthették ezeket a szilaj, egészséges férfiakat az ő kamaszos igényei. S ahogy szavaikban, viselkedésükben rája ismer a régi, az elvesztett, pótolhatatlan családra, most meglátja magát első ízben a család felől, s ha nem is bűnösnek, de visszatásztónak érzi magát. Az este summája a felújuló s a megértéstől gyógyíthatatlanná vált szomorúság. Ezek az emberek, a volt testvérek, csak menjenek el, ajándékkal megrakva, a titok felfedése nélkül, már-már imádott apjukhoz. A megszeretett Benjámint itt tartja, s most lopatja be szákjába a poharat.

A testvéreket visszahozzák, József kimondja ítéletét. Ekkor áll elő Júda: nem tudják, hogy történt, de nem fosztja meg az apjukat a legkedvesebbtől; itt van ő, tartsa vissza őt rabszolgául. Ez a szép ajánlat — nem az erény remeklése, hanem a körülményektől kisajtolt jószág felbuggyanása — megrendíti Józsefet, fölborítja elhatározását. Ami már az éjszaka kezdett kiderülni — hogy nem csak Benjámín, a másik tíz gyilkosa is kedves neki —, most mint forró, megbocsátó szeretet önti el a szívét, a torkát. S ő maga bátorítja a megrémült testvéreket: az Isten akarata volt, amit tettek vele, ő lökte előre Egyiptomba, hogy mentse az ínségtől őket. A testvérek megpróbálnak hálálkodni, de József ott látja szemükben a rémületet. A nagy meglepetés — a bocsánaté, Júda nagylelkűségén — nem azt a hatást váltotta ki, amit gondolt. — Maradjatok itt, szedjétek össze magatokat, amíg elétek hozom az én feleségem és fiaimat. — S az egyedül ujjongó Benjámint átölelve elmegy a lakása felé. — Eztán jön az utolsó jelenet: a testvérek kétségbeesése szerencséjük fölött.

*

Az első felvonásból negyven-ötven sor hiányzik, ezt megírhatom a végén, most a második felvonással kezdem, amelyet most kell bemelegítenem. A függöny, amely az első felvonás színterét a lakomateremtől elválasztotta, szét van húzva. A nézőkkel szemben ott ül egy kis asztalkánál József, jobbra tőle a tizenegy testvér, legközelebb Benjámín, balra az egyiptomi háznéből öten-hatan. Az étkezésen már túlvannak, a vacsora maradványai az asztalokon, a szolgák bort töltenek. Egy vak hárfás a vendégek felé fordulva olyanféle dalt énekel, mint amelyet az Anjotef király sírjában találtak: a halál kikerülhetetlenségével biztat az élet kiélvezésére. A zsidók

magukba merülten, a jókedv jele nélkül ülnek, csak Bilha két fia bólogat, csettintget egy kicsit részegen már. Az egyiptomiak sztereotip mosollyal kísérik az éneket, de közben a hallgatag, udvariatlanul rosszkedvű zsidókat figyelik. Az ének szünetében egy halk üzenet megy Júdától Gádhöz, hogy ne igyon többet. Az egyiptomiak is összesúgnak: a vendégeinknek mintha orruk vére folyna. József megdicséri és elküldi az énekest. Az egyiptomiak közül az egyik, az írnok megjegyzi, hogy a vendégek szívét, úgy látszik, nem lágyította fel a hárfás dala. Vagy a bor részegítőbb a hazájukban. A testvérek — akik nem hisznek ebben a lakomában, s várják, hogy mikor jön a fekete leves — összenéznek. A kapatos Gád mondja ki a félelmüket: azt hisszük, hogy hátravan még egy fogás. József igyekszik megnyugtadni őket: Nem kell félnetek. Áser évődik a testvérek félelmén. Könnyű biztatni magunkat a halállal öröme, ameddig távol van, de akinek oroslán ül a háta mögött. — Az egyiptomiak tréfás megjegyzésére Júda kezdi a testvérek hallgatagságát menteni. — A zsidónak, ha a halált emlegetik, más jut eszébe. — Tán bűnei s istene ítélete? — A kapu, amelyen ősei távoztak, s Isten, akinek öléből nézik az életüket. S amin azóta, míg mi itt élünk, tán eltávozott közülünk, aki mindennél kedvesebb. — Apádat érted? — szól közbe József. — Nagy bánatban hagytuk őt ott. — Igen, elmondta a tús. — Ezért nem lehet a vendégségben sem zavartalan az örömünk. — Komoly ember lehet apátok — szól közbe egy egyiptomi —, hogy még itt is ráfagy szátokra a mosoly. — Gád: de tréfás és furfangos is — védi őt. — Nincs olyan kópé Egyiptomban, mint ő volt. — Mesélj valamit róla, hadd nevezzünk. Tán érdekesebb lesz, mint a hárfás dala. Áser elmondja Ézsau megcsalátása s az áldás történetét. Az egyiptomiak gúnyosan dicsérik a csalást. Az egyik egyiptomi, aki pusztai vadász volt, s ismeri a nomádokat, furfangosságukról beszél. Most egy másik testvérből tör ki a fiúi büszkeség. Tudták-e azok befolyásolni a születő bárány színét, s Izsakár, a mesélő elmondja Lábán történetét. József, aki egy közbeszólással menti Jákob méltóságát, s árulja el, hogy élvezi a gyermekkorából ismerős meséket, megdicséri Izsakárt, s Benjáminhoz fordul: — S te nem mesélsz apádról? — Ó, én csak akkor ismertem meg, amikor a bánat befátyolozta ragyogását. — Anyád halála vitte el, hallom, a jókedvét. — József bátyámé még inkább.

S ezzel megkezdődik József emlékének a kiszedése a testvérekből. Hát olyan nagyszerű fiú volt, hogy tizenegy testvér sem tudta megvigasztalni érte? — A testvérek kitérő választ adnak. Megint Gád ugratja őket: — Miért nem mondjátok meg, hogy nem szerettük őt. Apánk utánunk küldte kémkedni. — Ruben menti: — Volt is oka rá. — S te tán ártatlan voltál? — Előbb Rubennak vágja szemébe, hogy bement Rákhel szolgájának, Bilhának az ágyába, aztán Simeonnak, Lévinek a kánaániták meggyilkolását. Amikor Júda bűnét kezdené, József odaszól az egyiptomiaknak, hogy vigyék Benjámint lefektetni. Gád, de a testvérek is megdöbbennek. Benjámin maga kéri, hogy maradhasson itt. Egy gyékényre fektetik, ahol hamarosan elalszik. József azonban egyedül akart maradni testvéreivel, az egyiptomiakat aludni küldi. Az írnok figyelmezteti, hogy ne maradjon ennyi részeg barbárral magára, s amikor József elküldi, ott marad riasztásra készen a sötétben, az előtérben. József folytatja a kérdezősködést. A kényelmetlen vonakodás alól lassan kitör az indulat. Fölébük akart kerülni! De hát minden gyermekbandában van vezér. — Igen, de annak az ő erényeikben, bűneikben kell kiválni. Ez álmokkal, apjuk befolyásával... S Izsakár most vonja meg Júda és József közt a párhuzamot. József menti Józsefet; de csak annyira, hogy még többet mondjanak. Közben ő maga is mindinkább megéri a testvérek igazát, akik fáradtan, italtalan az asztalra dőlnek. Már csak Júdát tartja ébren a rossz közérzet, a gyanakvás. — De hát Benjámin is kedvesebb az apjának, őt mért nem gyűlölik — kérdi tőle József. — Mert ő bátyjainak is megadja a tiszteletet, s olyan tulajdonságokkal kedves neki, amelyek nekünk is kedvesek. — Akkor hát jó volt, hogy a másikat széttépte a vad, mert különben ti öltétek volna meg őt — bukkan ki Józsefből — inkább szomorún.

A felvonás egy rövid jelenettel zárul: József s az írnok közt Júda is elaludt, s József a lakoma termét otthagya, a sötétben át a ház elé akar menni, akkor botlik

a virrasztó írnoakra, aki most megkérdi, mi a szándéka ezekkel a barbárokkal. — Tükörbe néztem — mondja József kitérően. S a testvérei felől kezdi az írnokat faggatni. A parasztok közül emelkedett ki, s megveti a testvéreit. — S ők nem irigyelnek? — Ha irigyelnek is, az a természetes. — S a testvériség? — Az uralomra születettnek uralkodni kell. — S amikor az írno újra megkérdi, mi a terve velük? — Elküldi őket, haza apjukhoz — feleli. Tán lett volna más gondolatom is, de látom, nincs mit kezdenem velük. A fiatait, Benjámint azonban itt tartom. S megbízta az írnokat, hogy poharát a zsákjába rejtse.

*

Ha a második felvonást sikerült fölépíteni, a harmadik már magától görög le. József megint az őrral beszél. Hogyan bocsátotta útra a testvéreket? A lovasok elmentek utánuk. Már hozzák is a megmotozott testvéreket. József kimondja ítéletét: aki a poharat ellopta, itt kell maradnia. Ekkor áll elő Júda, s magát ajánlja fel. Ez a nagylelkűség megrendíti Józsefet. Kiküldi az egyiptomiakat, s zokogva ismergeti meg magát. Benjámin öröme elfedi a többiek megrendülését. József észreveszi rémületüket, vigasztalja őket, hogy Isten terve volt mindez. A család megmentésére kellett neki Egyiptomba kerülnie. A fáraó megengedi, hogy a Gosen földjére telepítse őket, az ínséges helyett itt találnak mind — Jákob s a feleségeik, gyerekeik — új hazát. A testvérek iparkodnak örülni, ki-ki súlya szerint, József pedig lemegy, hogy a feleségét, fiait bemutassa nekik, s Benjámint magával viszi. — Ti meg térjetez magatokhoz addig, s örüljetez Isten beteljesült irgalmának — fordul a többiekhez. Erre jön az utolsó jelenet: a tíz testvér, amint a kényszerű öröm alól följön a tudat, hogy fogságba jutottak, a másféle testvér mégiscsak hatalmába kerítette őket. Ruben mondja ki, aki akkor megmentette: jobb lett volna csakugyan megölni őt!

NÉMETH LÁSZLÓ

NAGY LÁSZLÓ

VERSEK RÉGI IRKÁKBÓL

Így írlak versbe

*Ingeden a csipke tejfogait
ahogy becézi kisujjad, ahogy
sastollal a mosolyt orrod alá
idézed mesébeillón, ahogy
mérkőzöl dömhec erőssel, ahogy
állva a világ siratófalán
még a kőbabát is dajkálgatod,
így írlak versbe, maradj te remek,
a mulandóság kezére csapok,
ne tapogasson téged — se halál
se nyű majd ne nyerjen bocsánatot.*

Milyen éj

*Sok hold vagy sok fehérmáj
vagy a vadászok tányérai
ragyognak az ormon? Várj csak.
Már ajkas kis hírnökök rémlőn
gurulnak alá, mert gyűrűket
vetél ma ott fent a kéj.
Ezek elmondják, milyen éj van.*

Vodka zsubrovka

*Varangy-lábfejű éj az éjben
caplat a szív körül*

*ajak szorul tüzes pohárhoz
virrasztok lengyelül*

*homlokomig a busa védjegy
már égődik belém
néz mozdulatlanul belőlem
az utolsó bölény*

Egy pici guminadrágra

*Élünk s nem élünk
folytatódjunk
ragyogóan
ti
babák babák babák
tisztábbak mint a taták
lovagoljatok tovább
a hügyös
bugyogóban*

CSOÓRI SÁNDOR

A korhadás zöld porát beszippantom

*Nem tarthatok már vissza semmit:
recsege, mint a deszkapalánk, beomlik ez a tavasz is,
a korhadás zöld porát beszippantom. —
Boldogok, akiknek a keze üres,
a szeme üres,
akiknek emlékkországát keresztül-kasul bekalandozzák
az esők, a havazások,
akiket nem állít meg semmilyen határ,
nem torpaszt meg a Hold: a világnagy óra sétálója,
akik felejteni és várni tudnak délben és este
s vadló-sörényű erdőkkel
a lezuhant lepkék tömegsírja fölött átugratni:
hadd porladjon, ami a csontnál lágyabb,
anyánk vászonköténye is a lehulló lombbal együtt
hadd rohadjon.*

A naptár lapjai

Hazatérve annyi de annyi lombhullás után,
annyi de annyi temetés után,
tépkedhetem újra a naptár lapjait:
hétfő: ámulásom,
mintha csak állni és nézni tanultam volna rendületlen,
kedd: szégyenkezésem tükörszobája, a padlóra
ejtett vörös álarcok szemetjével,
szőnyeg szőnyegen, isten szivarhamuja a sarokban,
és szerdái: aki vagyok s aki nem vagyok:
szavak hadifoglya s gránátos partizánja,
vállamon somfalevél, meg amit rám hullajtott az erdő,
és csütörtök: fejem,
reménnyel fölkontározott fejem,
az elhajított baltákkal versenyző fejem,
földön éjszakázó szemetek föl-föltünedező bolygója,
rágcsáló és cigarettázó szátok föltépjője,
hogy péntek péntek lehessen újra,
még ha az egykor kibukott anyatej nyomán
vércsík csurdogál is aznap,
és szombat szombaté legyen:
kimenő katonák hosszú utcája a tavaszba,
elvezthető, de játékon meg is nyerhető világ délutánja.

Talán egy golyó

Talán a hideg csapvíz lenne jó,
talán az örökéletizű kávé: hadd remegjek,
talán a hófúvás-ing ropogása leszitott vérem fölött,
madárköröm és vasreszelék a dobhártyámon,
talán a szemközti nő parázna csipőbemutatója reggelente,
az óceánjáró mellek lassú billegése az ablakon túl,
talán egy testvéri könnyök sebet ütő hegye a szívem alá,
talán egy golyó az ablakfába.

És én ki életemben

Nagy szelekben élek
akár a vadmadár
két erdő között szállván
feketén fehér úrbe száll

Faillatú holdvilág
hízna harmattól a fák
kivilágít a gaz a gomba
permetezik génjeink gondja
gőzölög lágy vadtetem
fölnyilallván virágzó csalánban
égre játszó szíven
vízcsepp meg szentjánosbogár van

Megindulnak a temetők
holtak világra jönnek
elől sárga csecsemők
mohos bölcsőben rengnek
az ifjak kéken mint a jég
asszonyok Északi-fényben
öregék éjjeketében
öregék hófehérben

Nem kérhetek mást
csak a testet
aki egy tüskés
évadot elfed

Felhő mögé szökött csillag
szemem hasztalan áhít
hűtlenségeddel tanítod
csodáid csodáid

zöldillatú estén madár
kinek ejtetted udvarára
a vágyak útját nem talál
és visszafordul önmagába

szerelem első szerelem
majd ócskán is visszavarázsol
elsápadt virágnak hiszem
a kút melletti körtefáról

Nyár susogott vagy a sör
komló-fellegekkel
bíbor-rum — hajnali öröm
ébresztett engem

roskadtam roskadoztam én
pockosan mint a kéve
hajoltak eldőlték nekem
trombiták ütemére

megsikálták a szelet is
halott bozótok lelkét
a nők s a trombiták ölét
fényestül lelegették

tükrös úton szél a társam
lelke halott bozótnak
ragyogtam s a lakomában
megkérdezték te jól vagy?

Haldoklók megpofoztak
vért csöppengettek hajamra a holtak
ezres rengetegükből kiálltam
visszafordultam lángoló kabátban
talán az isten
kapujától azért lökött el
mert ekkora szüzesség bűn
a teljes élet jele nélkül
nem emel térdére engem

Mérges angyal röpdösődik
csillagos palástja csapkod
hegytetőről vihar jön ránk
nagy csikorgó hátgerinc

Rétek ködében vadmadár csapat
sajog a tavon piros alkonyat
valakik sétálnak ezüstprémesen
sétálnék én is gyere velem

Jégbe fagyott vad sikoltoz
január de sötét ország
örömet meggyilkolták
meggyilkolták meggyilkolták

Dér csillog kék a rét
gyöngyök angyala gyöpre lép
kibontja fátyolát
gyöngyök angyala délre megy
fényesen lépeget
fekete erdőkön át

Minden régi mesterség
pompázik új címerrel
próféták mártírok szüzek
szikrát csiholnak hamvvederrel
királyok és miniszterek
kötélen vezetnek négy egeret
katonák ostort durrogatnak
nőszagú kendőt lobogtatnak
meztelen lovagolnak a ringyók

költön betyáron
delejes magiszterháton
tomporuk vánkösba süpped
mint mikor vezércsillagok
felhőkre ültek
parasztok proletárok
zsákban hozzák a világot

és én ki életemben
a sirok fölött dadogtam
markomban földet viszek
e föltámadott sorban
ítéletem hogy őt kimondjam
talán apám vagy asszonyom
vagy csak egy sorstalan majom
a végtelen homokban

KISS ANNA

Kendérsziget

Nagy erejű, nagy halott víz, indulatos nagy víz.

Egy irtóztató halcsontváz enni kér Orsolyától.

Eteti; megépül; egy leviatán.

Ablak van az oldalamban, mondja a leviatán, nincs benn sötét, elviszlek a Kendérszigetre.

Kendérsziget?

Áll az ablak mögött a halban, a vízen egy lelket se látni, egy óntányért az égen, az is élire fordul.

Most már igen fél Orsolya.

Forduljunk vissza, parton felejtettem a kendőmet!

Ottmaradt a csigabigás fésűm, ahol kiesett a hajamból!

Menjünk vissza, el sem köszöntem, anyám riva keres!

Te leviatán, forduljunk vissza, az én szeretőm lova árván kószált utánam, valami naggy baj lett az én szeretőmmel!

Orsolya felbotorkál a veresfüggöny-kopoltyúkhöz, azok csak sodorják a vizet, sodorják, gyöngyöztetik...

Istenem, fohászkodik Orsolya, nézz be a hal hasába, láss meg itten, engem, veres nagy hajam van nekem, sárga szemeim vannak, azokban amíg világlol a lélek, addig nézz ide énrám, mert én most nagy bajba kerültem! Iszonyodik, fehéredik a pozsgó sötét víztől a veresfüggöny-kopoltyúnál, áll az ablak mögé, nézi a lapjára visszafordult óntányért. Kinn fúj a szél.

Hol látott ő ilyet? ...!

Akkor látott, mikor az apja elvitte vadászni, mert olyan apja van őnéki, madárra nem sajnálja a sörétet, medvétől nem szánja a kést, farkas

szájából kiveszi az ételt, olyan apja van őnéki. Akkor is, mikor elvitte vadászni, még a görény is visszabújt lyukába, rítt, mint a szopos gyermek, hogy ő nem értott senkinek, tyúkot éhségében sem fojtogat! Akkor látott ilyet az égen.

A szigeten a Levitán eldől a parton, fújtat. Etesz meg, mondja.

Nincs itten más, csak kendermag.

Etesz meg kendermaggal.

Te levitán, kérleli Orsolya, ne hagyj itt engem! Irtóztató ez a halott víz, ha meg az ott az égen élire fordul, látni se látok. Sír, átöleli a levitán fejét.

Te félj, mondja a levitán, sétálgatsz a virágos kenderben, meg a magos kenderben, nem látod ezt se, azt se a kendertől.

Sétál vagy ötven évet a virágos kenderben, másik ötvenet meg a magos kenderben, meglátja magát az ablakban, sír megint.

Jól vagy te így fehéren is, mondja a levitán, sétálj még ötven-ötven évet, s magad is megnyugszol bele.

Elmaradtál, mondja az anyja, csigabigás fésűd is elvesztetted, hogyhogy így elmaradtál? Fésűd meg azt a veres-szép hajad, csupa kendermag, kendervirág, hogyhogy így elmaradtál?

Möggypej ló

Látja, hiszen látja az asszonyt ülni a túlsó parton, hallja a vasszék vaskongását, fülei dobját dörgeti a hívás, de mikor belenéz a vízbe, kilenc fogas fejek, milliom karmok kavarnak fel onnan, lóbordák, lókoponyák, árva csigolyagyöngyök, csak fújja a habot, a fekete vizet, visszahőköl a zöldbe!

Jiha! Hijjog az asszony, akaratában lekushad a fű, nehezebb a lófej, lábak ölma, vér sápadása, jaj!

Jiha! Jiha!

Kínok emésztik el a húsát. Lerogyva fűbe és virágba, bőre bugyrában csontjai zörögnek, de az irgalmatlan kezekben vaskanál kongatja a vasszék, és nem bír elszállni a lélek! Pávazöld hajnal, harmatkoppanás, a möggypej ló négylábra áll, horkan, zúdul az istenverte víznek, fejét feltartja, átúszik, ott áll gyötretője előtt.

Fehér belül bekecsét az asszony ráteríti, csókolja homlokát, fejét szorítja kebeléhez, arany búzával telik vasszék, megürül, megtelik... Annyi panasz, síró horkanások, leszúrt zöld pálcát felrúgó édes, jóvizű forrás, no kedves, no, ne panaszkodjál!

Kinek rúgást gondoltak homlokára, elszáraztották volna kezeit, csontfésűt vesz ki a hajából, arcot mos, szárítja a holdnál, felmutat: az a te csillagod! Megépiülsz kinban befogott möggypej táltos, megépiülsz! Szöszös levélcipőkben járó fekete kökörtcsin, repkedő árvalányhaj, hallani halvány csillagok forgását, példátlan szerelmek állandóságát ég mutatja, mert szövetkeztek visszapörlésére lelőtt lovaknak, föld alá vezényelt árva bakáknak! No, kedves, no, ne panaszkodjál.

Néz egymásra ló és lovas. Világ világa mindegyik, mint a sárkány is, ama víz, mint a kökörtcsin, árvalányhaj, a fácántoll, mert kihullik, alálíbeg, mint akik vannak, s nincsenek, örökkön örökké.

Találkozás

*Isteni rózsabarackom,
anyámon túlra rándító asszony,
benned magamat nézem,
keserű magodat érzem.*

*Fölérzem, milyen keserű!
Cseppköves bánat, sószerű.
Sókrisztály már, apadt a könnyed,
vagy bár csevegő patakár, könnyed.*

*S fölérzem: ötezer év
mögött vagy néném, vagyok öcséd,
hol atyánk mered a lángba:
zöld mezők, zöld-zöld Mezopotámia!*

*Ringat rengeteg térdén
rege, rög. Századok rétvén
csatakos ménem el-vissza vágat,
sírsz te, vársz, álmat szősz, lepedőt, fátultat.*

*Mennyi év, hány kidőlt szép mén!
de élek, te is élsz, néném:
lessük egymásban, két ikerember,
a magunk arcát, mint szerelemben.*

*Nyihog a mozdony, döccen
kerék, váll, emlő időtlen,
ám reánk ront, időnk visszatér:
leszállsz, az utad véget ér.*

*Isteni rózsabarackom,
anyámon túlra rándító asszony,
szeressél, hű szemet Napodra vessél,
kereslek, rózsálló — te is keressél!*

Ha lemegy a Nap

*Mondom a fiamnak: a kő az kő.
Mondom neki: a kenyér — kenyér.
S mondom, hogy ördög, boszorkány
az pedig nincsen,*

csak hát, ha lemegy a N a p,
televény éjszaka,
s televény éjszakában
Vénusz, a láprózsa-Isten.

Tükreink, lámpáink
a gyerekek! beláttatják
szemünk árnyékosát,
vakító nyargalások, anyagbontás
mögött
a hátországot,
fölfedezem hát újra: a kő az kő,
kenyér az kenyér — heuréka,
s vallom szabadon: ördög, boszorkány
az pedig nincsen,
csak hát, ha lemegy a N a p,
televény éjszaka,
s televény éjszakában
Vénusz, a láprózsa-Isten!

Lányok

Frecsegő fényben	piros szalag,
felcsapódó	lebegteti a szél,
tükörhalak	lebeg a szájuk is: át- meg át-
a lányok,	örvénylenek rajta
tükörhalak,	az éjszakák —
tükörhalak,	Seherezádé mind,
szárnyuszonyuk	szeret s mesél!

UTASSY JÓZSEF

Ének virág helyett

Vujoševič Slobodának

A tóba fecske csókolt,
és hogy pillogott az én szeretőm!

az én szeretőm,
aki dombjairól
holdbeli málnával kínált meg.

Mert úgy van ám, jaj:

*ha nem magával,
akkor minek is kínálna mással
férfit egy nő —*

*egy nő,
akinek csillagokkal
nyílik a combja.*

*Ó,
emberek,*

amikor velem a homorú heverőn

*Ő
hempereg:*

*innen döngetett vénuszi dombján,
s túl az ősködök menyecskekontyán
úgy ruganyoznak a göndör terek,*

*irigylenek
az istenek.*

Tördeld, idő, a tornyokat!

*Ha bábeli,
ha bizánci.*

*Gyere,
Szlobodanka,
gyere:*

csak blúz alatt dzsámi a dzsámi!

*Untatnak Allah néhai
nagyhatalmának
kőrakétái.*

Asításom a müezzin odva.

*Gyere,
Szlobodanka,
gyere:*

*csak egy ujjal érints meg engem,
s lekondul csípődről a szoknya!*

— — — — —
*És dicsértessék az Ohridi Tó,
ha néma is a csillagok bronza.*

Struga, 1973.

RAFFAI SAROLTA

Lelki nagyság

A férfi szürke nadrágban, sötétkék ingpulóverben heverészett a franciaágyon? Kettős heverőn? A bútordarab ennek is, annak is beillett. Égszínkék plüsstakaró borította, s a kelme önmagát mintázta beleprésselt pálmalevélszerű cirkalmakkal. A fejrészt vastkos henger jelezte, mivel az alkotmány szélében-hosszában azonos méretű volt — láthatóan kisipari munka —, a rendelő ízléséhez alkalmazkodó.

A fiatalember életkorát tekintve harmincadik esztendeje körül járt. Most éppen pihent; sötétkék, bolyhos zokniba bújtatott lábfejét keresztbedobta egymáson, rézsút feküdt a heverőn, s valami ostoba képeslap színes fotóit nézegette. Időnként, ha karját elzsibbadni érezte, leengedte a lapot maga mellé, hogy hunyt szemmel élvezze a plüss puha, csábítóan kellemetes törleszkedését, mert színét soha nem állhatta. Első alkalommal, amikor az asszony vadgalamb-burukkolást utánzó, bántóan egyértelmű negédeskedéssel becsalogatta-lopta őt ide, szédülten támaszkodott az első elérhető bútordarabba. A szintén égszínkék plüssel burkolt, kényelmét tekintve mégis vendégmarasztaló fotelbe. Am elborzadva meredt a heverőt beszélő, a parkettre fémesen lehulló, fényes arany-rojtra; amely eredeti, kiáltóan sárga színét elvesztette ugyan: valami keveset sötétedett már. S ő kábán vette tudomásul, hogy a fotelek, ülőpuffok is hasonló rezes szakállal ékesek, hogy az öltözőasztalka fölött aranykeretes a metszett tükör, hogy a csillár, s a falikarok se mások — minden fémtárgy hasonló színű ebben a szobában. A szőnyeg perzsa, s mi több, valódi. Csakhogy engedelmesen égszínkék, s némi apró, szolgamód sárga és vajfehér virágmintákkal illeszkedik a haloványkék, aranyflekkes fal — úgy tűnt — minden egyebet, a hangszín mindenkori árnyalatait is meghatározó rendjébe.

S a heverő két oldalán a kötelező fehér állatprém. Kecske, vagy birka? Dehogy érdekelte őt! Felőle akár hermelin is lehetett akkor már.

— Panofix — árulta el később az asszony. — De belvárosi szücs készítette ki — tette hozzá. — Tündéri, nem? — S várta az igent, a boldogítót félrehajtott fejjel, megereszkedett arcbőrét s nyaka ráncait az álla alatt biztosított, baloldalt hátravetett selyemsállal úgy-ahogy eltakarva.

— Tündéri — mondta ő engedelmesen.

Mert az ember meg nem élhet ezen a világon — igényei szerint semmiképp —, ha alkalmazkodni meg nem próbál. Hát ő aztán megpróbálta. Itt is, másutt is.

Gyakorolta türelmesen, több-kevesebb szerencsével szép hazánk határain innen és túl. Nos, túl nem eldicsekedni való sikerrel — fiatal volt még. S mi tőrés-tagadás: szakképzettség nélkül, de érettségivel a zsebében bármilyen munkát elvállalni, azt azután hajrában végezni a kimerülésig — nem, a magafajta már a pályában sem erről álmodott. Akkor már inkább...

Az aranykarmokkal ékes csillár sok ága-boga megkettőződött, lila árnyék-szővevény kúszott a gipszszrozzettás mennyezetre. Ő ismét lehunyta a szemét, azután testét egyetlen rugalmas mozdulattal dobta fel, hasmánt fordult, fél arca nyugalmas fészket lelt a takaró vigasztaló puhaságán. Félálomban hallotta még a csendes motozást a szomszéd szobában, azután az alkony árnyai beleringatták a felszabadító öntudatlanságba.

— Nos? — nyitott rá az asszony fennhangon, nagy sebbel-lobbal, indulásra készen.

Ő felrezzent, álmosan pillogott, látványos erőfeszítéssel nyomott el egy félig-meddig valódi ásítást.

— Hm — biccentett végre lustán, fektében, az álomtalan szürkeség után sóvárogva, s várt.

A másik lélegzése hallhatóan meggyorsult, keze a csillár kapcsolóját kereste az aranyfoltos falon, s a riasztó fényben újra az előbbi pózba illeszkedett.

— Halljam: igen, vagy nem. Tetszem-e az én mackómnak? — gügyögte.

— Igen, igen — mondta ő kényszeredetten, s lehunyta a szemét újra.

— Lelkesebben, lelkesebben!

— Tapsoljak? — A hang nem csupán ingerült volt, ironikus is, leki-csinylő is.

Az asszony ajka megrándult.

— Ekkora erőfeszítést aligha várhatok tőled — mondta.

— Miért ne? Megkövetelheted. Jogodban áll isten és ember előtt. Nemde? — szótagolta szinte, miközben félkönyökre támaszkodott a férfi. Szeme sarkából utálkozva leste az elnehezdedt, megviselt, fűzőbe, méretre szabott, drága ruhába préselt testet. A csenevész melleket, s közvetlenül széteső rajzuk alatt, már a gyomor felső határán kezdődő domborulat eltitkolhatóan ívét, melyet fűző nélkül a maga valóságában csak ő ismert igazán — de ő aztán igen. Hanyatt feküdt, a mennyezet túlsó sarkát bámulta, majd csupán a szemközti falat — éppen fölötte égtek a villanykörték dühödten, bántón.

A másíknak mindössze hangja jutott el hozzá, látóteréből kizárta, mint ahogyan életéből is de nagyon szívesen kirekesztette volna most már.

— Így menjek el? — ütődött meg az asszony. — Így? Erre a... könnyen lehet... sorsdöntő találkozásra? Egyetlen jó szó, egyetlen biztató szó nélkül? — Kivárt. — Mindent én sem bírok... ha azt hiszed, hogy én még ezt is el-tűröm... — hangja megbicsaklott.

A férfi nem válaszolt, karjait összekulcsolta mellkasán, s tette, mintha szunyókálni volna kedve éppen.

— Volt teneked valaha is... lelked? Volt?

Ő vállait a ruganyos matrac engedékeny testébe fészkelte, de mozdult legalább.

— Ebben a lakásban — mondta kisvártatva, szenvtelenül — éppen a lel-kemre nem tartott igényt senki.

Az asszony megint gyorsabban szedte a levegőt, kapkodva, a férfi hallotta, amint megalázottan az ajtónak dől, pózait azonban túlon túl jól ismerte: nem érdekelték.

— Ūristen... ūristen! — a nyögdecslés megkínzottnak, s valamiként most őszinte sirámnak tűnt. — Ūristen... — ismétlődött még néhányszor, amíg a fürdőszoba minden emberi hangot magába nem fojtott.

A víz csordogálása, a sminkkel való pepecselés finomka neszezésére már fölfigyelt, a gyógyszeres szekrényke nyitódására is. Nyugtatót vesz be — gondolta. — Valami hülye nyugtatót megint.

Összefont karjait unottan nyitotta szét, megszemlélte a gonddal ápol, henyélő két kezét, a körmök hibátlan dombjait, a fölösleges hámsejtszegélyre már nem emlékező, fehér félholdtöveket.

— Dög vagyok — mondta félhangon, minden indulat nélkül. — Az. Ronda dög — ismételte helyesléssel, s fanyarul elmosolyodott.

Nagy nehezen tápázkodott fel, közelebb húzta a hamutartót, a cigarettát, az öngyújtót s a szürke, kunkori, hengeresen távolodó füst után bámult.

Az asszony peckesen lépett a szobába, rá egy pillantást sem vetett, kifele tartott.

— Bocsáss meg — mondta ő csendesen. — Nem tudom, mi a jóisten van velem.

A másik lelassított, de nem fordult felé.

— Idegesít a tétlenség, a tehetetlenség... a bezártság.

Csend. Az asszony ugyanúgy állt, mint az imént. Lecövekelt. Színjátzsásra idomított háta se hajlott még se elutasításra, se könyörületre.

A férfi alázatossággal próbálkozott, a füst fanyar aromája váratlanul hozzásegítette, hogy hangszíne érdessé sikeredjék.

— Régen voltál már ennyire... vonzó — mondta. — Én meg itt poshadok, több, mint két éve már...

Az asszony megfordult, sötét hajhullámokkal keretezett arca ellágyult, most valóban vonzóvá lett újra, mint régi-régi filmjein, s mint legjobb perceiben.

— Szamár — mondta gyengéden. — Az egyetemre bejutnod sem volt csekélység. Hiszen tanulhatsz, nem?

— Vizsgálhatok — helyesbített a férfi. — Csaknem úgy beszélem a nyelveket, mint a professzorom!

A másik rejtelmesen mosolygott.

— Ebben a filmben... nos... a te számodra is kivereksem valamit. Ha minden jól megy. Valami neked is jut majd.

— Nekem?!

— Miért ne? — nézett rá nagylelkűen, kicsit fentről az asszony. — Én csak ismerlek.

S ő egyszerre fölébredt, föltámadt, talpra ugrott.

— Komolyan?

— Komolyan.

— Csak most mondod? — azután hirtelen gyanakodni kezdett. — Mert csak most jutott eszedbe. Hogy megnyugtass.

— Régen látom, hogyan senyvedsz. Kínozod magad is, engem is.

— Te! — derült fel a férfi, hogy ismét elcsüggedjen. — Díszletesnek? Díszletekkel szaladgáló...

A másik a fejét csóválta.

— Milyen otromba tudsz lenni. — Sóhajtott. — Jó a fejformád, az orgánusod... az arcot majd a smink vallatja ki, de... azt hiszem, menni fog. Minden a helyzettől függ. Ha előbb nem, menet közben... munka közben... meglátjuk.

A férfi az asszony sálját igazgatta, sötét hajába tenyere élével segített beállítani egy hullámot.

— Légy okos. Nagyon okos. Türelmes — tanácsolta.

A másik most már nevetett.

— Bíz rád. Nem az első tárgyalásom lesz.

— Éppen azért. Ne manírral... őszintén. Ma ez a hatásosabb. A biztosabb.

— Szamár.

— Elkísérlek — buzgólkodott. — El én. Nem akarom, hogy egyedül... hogy senki ne biztasson, ha csak egy pillantással is.

— Attól tartasz, hogy valamiként elrontom a dolgot? Kedves barátom, nekem gyakorlatom van, ne feledd. Ebben igen. — S hogy a másik elfanyaldott, gyorsan tette hozzá: — Jó, jó. Az elmúlt... a legutóbbi néhány év méltatlan mellőzése után... te is tudod, mennyire méltánytalanul képesek mellőzni akár a legnagyobb neveket...

— Tudom.

— De én ismerem a szakmát... magamat is jól ismerem, barátocskám. Hogy mire vagyok képes. Önfegyelemre! Mert arra... mostanában igazán módomból volt szert tenni.

A férfi lehajolt, felemelte a nő kezét, ajkát mókásan végigjáratta rajta csuklótól az ujjak hegyéig.

— Várlak, ne feledd. Várlak.

A cipők kopogása elhalt, a lakásajtóban fémesen csuklott a zár.

Ő felsóhajtott, megkönnyebbülést érzett. Falikart gyújtott, eloltotta a csillárt, s újra végigdőlt a heverőn. Odakint már csaknem egészen beesteledett. Az ég búzakékké sötétült, az ablaküveghez közeledni látszott. Később majd megfeketedik, rátenyerel, egy újabb éjszakára — s ki tudja, hányra még — elkülöníti őt minden más háztól. Minden más lakásból úgy zárja ki, amint ebbe fullasztja belé.

Újabb cigarettát kotort elő, s míg a füstöt nyelte, igyekezett másra gondolni. Bármire.

Képzletben elkísérte az asszonyt, amint az végigsiet a rövid utcávon, testtartására, mozgására gondosan ügyel, s azután megáll az első autóbuszra várva. Árnyékba nem húzódik, dehogya. Hagyja magára hullani az utcai lámpa irgalmas, aranyárga fényét, amelyben a látszólag enyhén kikészített arc, a mindenki által ismerhetett — még mindig kellemes látvány. A többi utazni vágyó tisztizsávót tart majd, egyik-másik elejt valami hízelt megjegyzést halkán, de azért úgy, hogy a voltaképpeni címzett jól érthesse. Aki pedig szerényen áldogál közöttük a járdaszegélyen.

S ha megérkezett az autóbusz, és lekaszálódnak az errefelé igyekvők, egyszerre csend lesz, feszült, várakozó. És nem mozdul, nem lép előre senki.

„Parancsoljon” — mondja majd valaki előzékenyen, s az asszony felriad, elmosolyodik, körülnéz. „Ó, nagyon kedves, köszönöm” — ejti a szavakat szelíden, puhán, s kilép a sokaságból egyedül, hogy két lépést kivárva kövesse majd valaki, bárki — nem fontos.

A férfi elnyomta a körmére égett cigarettát. Nos, igen. Ehhez ért az asszony, meg kell hagyni. Tartani a méltóságot, apró moccanatokkal, parányi gesztusokkal finomkodni volt közönségének, ahol még talaja és tekintélye lehet. Utcán, autóbuszon. Ő csak tudja — végigstatisztálta jó néhányszor. De a többi... a többi már nehezebb. A továbbiakhoz már kevés a volt dicsőség. A mai találkozó eredményéhez sincs biztosíték, hogyan is lehetne? S a kétség megszállta újra, mint már annyiszor. De csak néhány ijesztő pillanatra, máris elhessegette. Végül: mi történhet? Vele ugyan semmi tragédia. Egyébként majd kiderül. Azután eldől más is: csak ezt a tárgyalást kell kivárnia még. Mert bárhogyan nézze: az ő életében mégiscsak ez volt a csoda. Az egyedülvaló, a készen kapott, a váratlanul felbukkanó, a nagy ajándék.

Akkor, itthon, az óhazában, amely minden különösebb fenntartás nélkül s mi több, láthatóan szeretettel ölelte keblére megtérő fiát, az ő megjelenése kitűnőnek bizonyult.

A fémes, formatartó öltöny — noha konfekciótermék volt, s ő maga használtan vásárolta odakint —, a nagyalléros ing, s a széles nyakkendő, továbbá sportos szabású, lakkfényű cipője tömpe orral — jóleső figyelmet biztosított számára utcán, kávéházban, mindenütt. Csupán a pénze fogyott félelmetes gyorsasággal. Azon a délutánon is az aszfaltot koptatta, mint rendesen. Képtelen vagyok Pesttel betelni — vigasztalta az oktalan csavargásért önmagát —, s emlékezetében régi ismerősei után kutatott. Holnap — nem később, egy perccel sem később, már holnap felüti a telefonkönyvet, azután majd meglátja.

Sokuk közül valaki majd csak segít. Sokuk közül valaki bizonyosan befutott azóta.

S hogy közelebb hajolt a kirakatüveghez, megállt mellette egy férfi. Ő gyanútlanul nézelődött, a másik azonban kitartóan figyelte s éppen őt — hát feléje fordult.

— Berci! — kiáltotta a jövevény. — Komor Berci! Még ilyet! — tártá ölelésre karjait, s meg is lapogatta őt alaposan. — Ezer esztendeje nem látalak, pajtás!

— Csak tíz — mondta ő vidáman. — Mindössze tíz esztendeje, pajtikám. Hanem... jól kikupálódtál, Niki. Alaposan, a mindenit! — S egyre nagyobb gyönyörúséggel nézegette a lezseren viselt bőrzekét, a norvégmintás pulóvert... Nem filléres holmik — gondolta elégedetten.

— Látogatóban, látogatóban?

— Mondjuk — válaszolt ő rejtélyesen. — Majd meglátom, pajtás. Most még csak nézelődöm. Te... de a honvágy... fránya dolog a honvágy, én mondom neked. És ez a Pest! Öregem, ennek bukéja van. A bőröd alá... mit, a nyelvvel alá fészkeli magát és vagy ereszt, vagy nem ereszt.

Niki meghökkent, arcáról hervadozni kezdett a felhőtlen, őszinte derű.

— Mindig szerettel hülyéskedni — mondta bizonytalanul.

— Na ja! Ismersz! Az élet, avagy a szerencse könnyebben kapja a szárnyaira a könnyed fiúkat, nem igaz? Ezt az esélyt csak adjuk meg neki, pajtikám. Mibe jön ez nekünk, no nem?

Niki mintha megvidámodott volna.

— Gondolom, sikerült. Neked talán odakint is.

Ő pedig pontosan fölmérte a másikban lappangó szorongást éppúgy, mint a természetes emberi kíváncsiságot. Vállat vont sokat sejtetően, hunyorgott, s könyökénél ragadta meg a régi barátot.

— Még semmi be nem fejeződött, pajtás. Amíg élsz, ne végy bizonyosra semmit. Avagy: ne dicsekedj. — Közelebb hajolt Nikihez: — No de... itt az utcán beszélgetünk? Ennyi év elmúltával? Ahol talán még a flaszter is minket fülel? Meghívlak valahová, édes öregem. Válassz.

Niki arca most már félreérthetetlenül kivirult.

— No nem... hogy te? Azt azért mégsem — szabadkozott.

— Ra-gasz-ko-dom hozzá. Te vagy az első régi ismerős, akivel összefutottam. Csak így. Véletlenül. Tudod, mit jelent ez? — Söhajtott. — Fogalmad sincs. Nos? Jössz, vagy viszlek!

— Na de mégis...

— Félsz? Félsz velem mutatkozni? Mert nyugatról jöttem? — hadarta ő sebesen, évődő szemrehányással. — Bevallhatod, én megértelek. Neheztelni sem tudok... rád igazán nem.

— Ugyan, Bercikém, hol van az már! Hol van az az idő. Deee... tudod mit? Hadd hívlak meg téged én. A véletlen találkozás örömére.

— Na ne... — tétovázott ő zavartan.

— A Fészekbe. Nos? Legújabb törzshelyem... ki tudja, meddig. Nem is olyan izgalmas, mint hittem, de...

S ő képtelen volt meglepetését eltitkolni.

— Jól hallok? Niki! Te megfogtad az isten lábát!

— Művészfotós vagyok... vagy inkább leszek, ha igaz — szerénykedett Niki. — Másnak be nem vallanám, de... neked miért ne? Süppedékes a művészvilág, barátom. Ma még hopp, holnap kopp. Az isten se ismeri ki magát. Mocsárvilág, Bercikém. Én mondom neked.

A klubban alig lézengtek néhányan. Berci a fejét kapkodta, hátha fölismerhetne a régi időkből néhány nevezetesebb embert, ha többet nem, egyet legalább. Az ő számára akkor vált állóképpé az egész — film, színház, iro-

dalom, zenei élet, a képzőművészetet meg nem ismerte — amikor a határt átlépte ötvenhat decemberében. Vitte magával meg-megsajduló szívében a csupa búbáj kis színészlány emlékét. Számára olyan maradt, amilyennek a filmbeli körhintán lebegni látta. A már akkor érettek, beérkezettek, nagyok — nos, ők meg különösen. Úgy tudta őket változhatatlannak, mint a jó öreg Dunát, vagy a Bazilikát.

Niki az emeletre kalauzolta, letelepedtek valami bárfélében, a sarokban. Régi faborítás a falakon, patinás, ez igazi — gondolta. A fekete bőr a karszékeken már műbőr, mérte fel a berendezést.

A vendéglátó whiskyt rendelt, úgy gondolta, ez a stílusos, ő pedig elnyúlt a fotelben, jól érezte magát. Kívülük mindössze hárman voltak a helyiségben, egy kupacban, láthatóan hevesen vitattak valamit, mérsékelt hangerővel, három reménydús, ám tökismeretlen ifjunc. Nikit mindenestre üdvözölték.

Ő diszkréten érdeklődött kilétük felől.

— A két barna rendező, a szőke meg, ha jól tudom, dramaturg. Nem érdekes.

— Ilyen fiatalon?

— Elvégezték a főiskolát... dolgozgatnak.

— Fantasztikus — csodálkozott ő ez alkalommal ismét egészen őszintén.

— Különben ne hidd, nem gyerekek éppen. Nagyjából, mint mi — vagy alig valamivel...

— Fantasztikus —, még mindig nem tért magához. — És te? Azaz... honnan ismernek téged?

— Engem most már mindenki ismer a szakmában, öregem. Bejárok a színházi próbákra, fotókat készítek... ez a munkám. Ne hidd, nem könnyű. Elkapni egy-egy pózban valakit, hogy előnyös is legyen, jellemző is... A sok megismételhetetlen, egyedülálló pillanatot elkapni... ajjaj. Beszéljünk kelle-mesebb dolgokról. Beszéljünk inkább rólad.

De őt nem lehetett könnyen megzabolázni.

— Annak idején arról volt nevezetes a Fészek, hogy itt minden, úgyszólván minden művész megfordult. Előfordult? Nagy forgalommal nem dicsekedhet... — mondta csalódottan.

Niki mosolygott.

— Most kezdődnek az előadások. Majd azután!

Hát ő húzta az időt azutánig, sikerrel. Niki szívesen hallgatta, és ő mesélt. Francia, német félmondatokat, kérdéseket, szólásokat és kiszólásokat helyezett el — kétségbeesett erőfeszítéssel — az apró történetkéi buktatóinál, látszólag nagyvonalúan. Végül az étteremben, fehér asztalnál dőlt hátra kimerülten, önmagával elégedetten, diadallal.

— És az... eredmény? — vizslatta nekihevült arcát Niki figyelmesen.

— Hogyan?

— Úgy értem... miből élsz? Ilyen régi barátok között talán megengedhető, ha nem is ildomos ilyet kérdezni.

S ő rágyújtott, ki tudja, hányadszor ma este.

— Kérlek. Az eredmény? Az eredmény... nos, egy parányi kis üzlet Párizs aprócska mellékutcájában — mesélte lelkesen, mert hiszen mindig erre vágyott. Mindig. Csak hát... — Szigorúan férfidivat, pajtás. Nyakkendő, díszsebkendő, selyemsál, kesztyű. Semmi más. Semmi egyéb.

Niki csodálkozott.

— Mindig azt hittem, hogy majd a nők. Téged mindig kedveltek a nők...

— A nők! A francia nők! Édes-egy pajtikám, ne tréfáljunk. Mást talán még elképesztenék holmi nagy kalandok történetével... de téged? A francia nő kevés pénzből akar — és tud — mutatósan öltözni. Mondjak valamit? Fogá-hoz veri a garast. Legtöbbje otthon varrja a ruháját. Eská! Úgy éljek. Szabás-mintát csináltat szemérmetlenül, s még kezét is csókol neki a szabó. Na? Ehhez

mit szólsz? Kacatok között turkál, félméteres maradék után kajtat végig filléres áruházakat... ráér. Nem dolgozik, azaz: nemigen. Hitted volna? Hm? Tele a kirakatok a legújabb modellekkel. Erre mit csinál? Lemásolja őket, s még csak bele se pirul. A francia nő! Nem üzlet, barátocskám. Minden, csak nem üzlet.

És beszélt. Most már különösen érdemes volt, egyre többen jöttek, ismerős arcokat is meg-megpillantott néha a sokadalomban, s ámult. Bizony, sok év telt el azóta.

A vacsorához ő ragaszkodott, s ahhoz is, hogy a vendéglátó most már valóban ő legyen.

Éppen az étlapot nyújtotta oda barátjának elegáns, könnyed mozdulattal, amikor meglátta az asszonyt. Az őket figyelte, Nikit, meg őt. Pillantásuk találkozott, s a nő mintha várakozón mosolyodott volna el. Vagy csak ajka széle rándult meg? Véletlenül?

— Te — hajolt közel barátjához —, az a sötéthajú hölgy ott egyedül... nem Heves Ilona?

Niki odanézett, bólintott, a nő feltűnő kedvességgel viszonzta az üdvözlést, s kitartóan figyelte őket tovább.

— Első pillantásra... az első pillantásra felismertem.

Niki rendíthetetlen nyugalommal tanulmányozta az étlapot.

— Jellegzetes arc — mondta végre szakszerűen.

— Eltéveszthetetlen. Micsoda nagy színésznő, barátom! Micsoda márkás név!

— Inkább csak volt — suttogta Niki.

— Ne hülyéskedj. Díjak, kitüntetések... és egyedül?!

— Csendesebben. Most éppen facér. Könnyen lehet, hogy új fiút keres. Ki tudja azt, öregem?

— Bolondnak nézel? — S most már ő kereste az asszony tekintetét, s hogy elkapta, nem engedte. — Ismered?

— Láthattad — vont vállat Niki kelletlenül.

Ő azonban már odafigyelt, túl, a másik asztal felé. Jóleső meleg öntötte el, s gyomra összeszorult az izgalomtól.

— Mi lenne, ha... mondd csak... — dadogta — mi lenne...

Niki az asszonyra nézett. Az hívogatóan intett csak éppen egy parányi fejmozdulattal a maga asztala mellé.

Niki sóhajtást nyomott el.

— Két hete fotóztam önagságát. A fene essen belé. Most beszámolhatok neki... megnyugtathatom. Bocsáss meg.

És ő türelmesen várt. Magabiztosan.

Niki keserves képpel jött vissza.

— Gyere, megismertetlek vele. Áttelepedünk hozzá, ha ugyan beleegyezel.

A férfi még mindig ugyanott feküdt a kényelmes heverőn, szemre ugyanúgy, csak a cigarettavégek megnövekedett, s többnyire egy-két szippantás után elnyomott halma árulkodott idegessége felől.

Az asszony alig egy órája ment el. Alig egy órája, hogy igazi csodává próbálja tenni a vőcsodát, a zsákutcát, egymásba kapaszkodásuk egyre kilátástalanabb zsákutcáját.

Mert ha ez sikerül is... — mérlegelt tétován. Akár sikerülhet is. Előre sohasem tudni.

A lelke mélyén azonban tudta már. A találkozásukat követő első félév elteltével tudta pontosan, kíméletlenül. Közepesnél is kevesebb tehetség, lenyűgöző ifjúkori báj — ennek vége, már korábban meghalt, hogy ő először találkozott vele. Már akkor sem volt sehol, csupán az ő emlékezetében — mocsárvilág, amint Niki az első percben megmondta. Süppedékes.

Lekászálódott végre a közös fekhelyről kiábrándultan, megverten. Elegyengette a terítőt, zsebre gyúrta a maradék cigarettát meg az öngyújtót. A csikkel teli hamutálat magával vitte a fürdőszobába. Ott azután minden égőt meggyújtott, s alaposan szemügyre vette magát.

Szégyenkezni valója ma sincs, ami a küllemet illeti. Karakterisztikus férfiarc, fanyarsága korai bölcsességnek tűnik, a kétesztendei henyelés el nem puhította.

Fiatal még. Minden előtte lehet, ha okosan gazdálkodik önmagával — minden, minden előtte lehet. Pénz, nők, fiatal nők... valami kis munka is, ha értelme van, forintokban mérhető értelme — miért is ne? Itt még lehet, ebben az országban, a két elmúlt év mégsem futott el egészen hasztalanul.

Csak földre a szentimentalizmussal.

Ha nem megy, hát nem megy. Hűség, hűtlenség, hála, hálátlanság... hol az idő, amikor még számba jött? Vagy jöhetett?

Ezen az alapon halottmosója is lehetek akár — gondolta, bár az asszony többnyire szorongó arca folyton előtte ködlött, bármerre fordult a józanító világosságban.

Már nem csupán koponyájában, de csontjaiban lüktetett a bizonyosság: ez sem sikerülhet. Ez sem, ma sem, soha, semmikor.

Borostás állát dörzsölgette, ténfergett kicsit, hol ezt, hol azt a csapot nyitotta meg, azután hirtelen ötlettel borotválkozni kezdett. Addig pamacsolta magát, míg fehér körszakála nőtt, iszonyú mennyiségű hab keretezte arcát, csupán szeme, homloka maradt szabadon — mind a kettő konokságról vallott. A penge lágyan járta meg a bőrfelületet, könnyedén, szemölcsbe, egyéb dudorokba nem akadt: a férfiarc sima volt, hibátlan, ráncok se barázdálták meg. A világ pedig lehetőségekkel tele. Csak érzelegni nem szabad.

Előbb meleg, majd borzongatóan hideg vízben mártóztatta meg magát, csaknem egész fejét, fésülködött gonddal, majd vitaminos krémet kent magára könnyedén — pórusai pillanatok alatt felszippantották a vékonyka réteget.

— Hát te? — hallotta a jól ismert hangot a szoba felől. Arcába szökött a vér, mintha valami súlyos vétségen kapták volna.

— Borotválkozom a... mai nap örömére — mondta, s ostobán vigyorgott. Tudta, hogy hülyén vigyorog, hogy jókedvének semmi hitele sincs, nem lehet, de hát mit tehetne mást?

Az asszony az ajtókeretnek dőlt, ki tudja, mióta álldogált már ott ilyen elesetten, a víz csorgott, hogyan hallhatta volna meg a kinti motozást?

— Rosszak a lelki reflexeid. Meghibásodtak — mondta az asszony erőltetett hányavetiséggel. Hangja szokatlanul élesen karistolta a fürdőszoba hideg fehérségébe.

Semmi kétség — gondolta a férfi szinte elégedetten.

— Pedig milyen elegáns voltál — mondta kíméletlenül. — Szokatlanul elegáns és... szokatlanul jól kikészített.

Az asszony már-már fölcsettant, azután nyitott ajka újra összezárt. A test váratlan-gyorsan fordult sarkon, s a férfi hallotta, amint a széles heverőre dobja magát ernyedten.

Odaállt a küszöbre, a kihívóan világos téglalap alakú fényzőnbe, mint akinek valóban nincs mit rejtegetnie. Harmincévesen állt ott, szégyentelenül.

Az asszony szeme szomorú volt, kiégett, körülötte sötét árök süppedt a pofacsont fölé s a domború homlok alá, amint így elnyúlтан, felöltözötten is kitakarta magát.

— Megint elsütöttél minden nagyágyút, ugye? — sistergett a férfi hangja gyűlölködve.

Válasz nem érkezett. A másik még mindig tehetetlenül hevert ugyanott, csak válla dombjai mozdultak, húzódtak feljebb, s maradtak védekező állásban, megszegyenülten.

— Ilyen bifszteket utoljára az olasz tengerparton ettem — utánozta ő az asszony hanghordozását. — Párisban az abszint volt az igazi aperitif... ma már... ő, ha whisky, legyen skót... és így tovább. A műsort ismerem. A végén boldog lehetett a pasas, ha bármi áron, de megszabadult önagságától. Akinek igényei vannak. Akinek... állítólag nizzai emlékei... akinek osztályon felüli múltja van.

A test merev görcsbe zárt. Ő megdühödött.

— Hogy az istenben cseszted el megint?

— Kocsis — mondta a nő higgadtan. — Baromállat. — Így, egyben, megállás, parányi szünet nélkül. — Baromállat.

— No persze. No persze. Tündérkirálynő és baromállat. Tündérkirálynő, mint a huszadik század első felének nagy produktuma. Pardon. Első negyedének. Ha ugyan az anyakönyvvezetőt is le nem szerelte némi módosítás kieszközléséért önagsága. Ha ugyan!

— Szemét.

— Kurafi. Mindössze kurafi — segített készségesen ő.

— Strici, barátocskám. Himringyó — sziszegte gyűlölködve az asszony.

— Úgy legyen — hajolt meg komikus eleganciával a férfi a keskenyke küszöbön egyensúlyozva, akár a kötél-táncosok. — Legyen úgy.

Az asszony nem mozdult, várt. Türelme van — gondolta a férfi. Az igen.

— Na? Mondanál végre valamit? — sürgette ingerülten.

A másik félkönyökre támaszkodott.

— Érdekel? Mi érdekel? A holnapi kenyér?

— Beszélj már.

Tetőtől talpig végigmustrálta őt az asszony, azután letről felfelé ugyanazzal a kejes lassúsággal, mint mindig. Mint bármikor: éjjel vagy nappal, ruhában, köntösben, ruhátlanul... az éjszaka és nappal bármely órájában. Magabiztosan, a tulajdonos higgadt magabizásával.

Csak nem lépre menni, csak nem veszekedni — nyugtatta önmagát a férfi némán — hiszen semmi jóra nem számítottál igazában, még fele-fele alapon se az első néhány perc szédületén túl — nem a te ügyed, nem fontos.

Amint várta is, az asszony nem bírta tovább, most ő törte meg a csendet.

— Félreértés volt — mondta, s hangja remegését szinte hallható erőfeszítéssel próbálta legyűrni. — Egyszerű félreértés.

— Ne mondd.

— Ostoba félreértés. — Várt. — Részemről, természetesen — tette hozzá elszántan.

— Természetesen — ismételte a férfi ironikusan, elnyújtottan. Mert ő most már bírja, bármeddig.

— Kéri András fiatal író kért filmügyben találkozózt tőlem, vagy meghallgatást, ha úgy tetszik, és nem Kéri Andor filmrendező, mint hittem. Mindössze ennyi történt.

— Fiatal író. Te jó isten!

Az asszony hangja elvékonyodott.

— Remélte, hogy első könyvét... nos... valamelyik régi ismerősnek ajánlom majd. Valamelyik ismerősnek. Teljesen járatlan a szakmában. Úgy képzelte, hogy a mi összeköttetések... hogy azok révén...

Nem tudta folytatni, a férfi előre-hátra dülöngélt még mindig az ajtó világos keretében, úgy kacagott.

— Régi tisztelője a nagy művésznőnek, nemde? Még szerepet is hajlandó kiverekedni neked az új produkcióban. Az álombéli. Szívet szívért jelzővel.

Az önmagát dajkalgató, nehezen összefogott test alatt egyszerre megsüllyedt a heverő. A nő felült.

— Rokonszenves fiú. Tele hittel, munkavágygal.

— És becsvágglyal, ha jól sejtem.
— Nyilván.
— Amellett szánandóan naiv a szegénykém. S mi több, valahol a világ végén él. Csajágaröcsögén, ha azt hiszi, így megy ez.

Az asszony nem jött dühbe, nagy önuralommal elegyített némi gunyoros-ságot a hangjába, s mosolygott.

— Mindenki elkezdí valahol. Valamiként. Föltéve, ha dolgozni akar. Ha mocorog benne valami egyáltalán. — És most már játszott, nem is tehetség-telenül, önmaga becsüléséért inkább, mint bármi másért. — Igazában nem is haragszom rá. Se az oktan izgalomért, se a csalódásért. Akkor igen... na-gyon. De most már... — lehunyta a szemét — csak éppen fáradt vagyok. Ó, hogy milyen zsúfoltak a buszok még este is...

Ő pedig nézte még néhány másodpercen át a magába roskadt, egyetlen estén mindent, utolsó reményét is elvesztett asszonyt, akiben a kétségbeesés kordában tartott, megfegyvelmezett utakat jár be, nyomon se követhetőt, előtte mégis eltitkolhatatlant.

Szó nélkül fordult be a fürdőszobába újra, a borotvát, pamacsot gond-dal mosogatta le, hosszan törölgette őket, fogkefáját is kirakta szépen, a sorba illesztvén, s az asszonyra egyetlen pillantást sem vetve sietett ki az előszobába. A szekrény előtt nem sokáig habozott, a neszesszert választotta, egyetlen törül-közőt s egy pizsamát dobott bele, s a fürdőszobába ment ismét. Magán érezte az asszony szorongó tekintetét, amint tisztálkodóeszközeit hanyagul a táskába dobta, de igyekezett nem rá, a másikra gondolni. A lányra, aki bármikor be-fogadja őt, a parányi üzlethelyiségre a pesti oldalon, ahol az eladható emlék-tárgyak mellé bizsut, műbőr övet, levéltárcát, ezt-azt be lehet majd csempészni még — ahol a lány szülei szívesen látnak egy jömegjelenésű, idegen nyelveket beszélő fiatalembert. Mert hát dolgozni kell, dolgoznia előbb-utóbb kell — de mennyire. Sokáig ez az állapot se tarthat, itt sem, ezzel az unalomig ismert, soha többé fel nem támasztható tehetetlenséggel...

Hogy a lapos táskával mégis megállt a félhomályos szobában, a kék árnya-kat megbontó aranyfoltok melege most először és utoljára mintha kegyeibe fogadta volna meghitten, marasztalón.

Az asszony arcvonásai kisimultak, ajkai szétnyíltak az ámulattól, állát a tartásukat vesztett inak lazán leengedték.

— Hova? Csak nem...? Hova készülsz?

Ő hányaveti módon próbált válaszolni, de hangja megbicsaklott.

— Hova? — A szőnyeg alázatosan csontfehér és aranysárga mintáit pász-tázta végig még egyszer, eltűnődve. Magában, a halványkék mindenség nélkül nem is ízléstelen — gondolta, s hirtelen megemberelte magát. — Hová? El.

— Na de...

— Kérlek, hagyjuk az érzélgést. Ne bántuk egymást. Elmegyek és pont.

— Hová? Hová tudsz? Hová?

— Nem az utcára, ne aggódj — mondta kiméletlenül-ridegen, s valami-ként képtelen volt elindulni mégis. Pedig jól tudta, most kellene, rögtön, pil-lanatot sem vesztegetve. Azonnal.

— Van valakid? — kérdezte az asszony reszkető szájszéllel.

— És ha lenne?

— Színész nő?!

— Ugyan. Ha ez megnyugtat: nem az.

Az asszony fél tenyérrel takarta el arcát, szemeit.

— Nem hagyatsz itt éppen most, éppen ma... nem lehet. Ezt azért még-sem lehet. Hogy te így... hogy te... — keresgélte a megfelelő szavakat, a hasonló helyzetre írott dialógustöredékeket valami régi szerepből, mai darab-ból, olvasmányaiból — és nem lelt semmit, nem emlékezett semmire, csak valami kétségbeesítő ürességet érzett, amit szavakkal kifejezni talán nem is lehet. — Nem igaz — suttogta elveszetten —, nem igaz.

— Ezerszer végiggondoltam. Mind a kettőnknek így lesz a jobb, hidd el — mondta enyhe szánakozással ugyan, de már nagyon-nagyon messziről a férfi. A nő szemei bepárasodtak, kezét leengedte.

— Jaj — nyögte tompán, alig hallhatóan.

S ő megjedte. Az ajtó felé indult, s ott még megállt.

— Nagyon kérek... próbálj uralkodni magadon. Ami azt illeti, egyetlen szó nélkül is eltűnhetnék. De... mindig volt benned valami... nagylelkűség. Bizonyos... lelki nagyság. Ne hagyj elveszni, drágám.

Az asszony mereven bámulta őt.

— Képes vagy így... — emelte meg a kezét egy parányit, de az tehetetlenül hullott vissza az ölébe. — Csak így?

És ő elmosolyodott.

— Majd visszajövök a holmimért. Holnap. — Amíg te a nyomorult tizenkét mondatnyi szerepedért három órát a színházban rostokolsz — gondolta, de ezt mégsem mondta, bár végszükség esetére felkészült rá, hála az égnek, fölöslegesen. Szomorkássá sikeredett az utolsó mondandója, csaknem elégikussá: — Kulcsom van a lakáshoz... ne ijedj meg, majd bedobom a levélszekrénybe. Mindent összecsomagolok, amíg te próbálsz. Neked is így lesz a jobb.

Az asszony a heverőn üldögélt sokáig. Várta, hogy a hirtelen fájdalom, s a szemkápráztató düh elcsituljon benne. Igyekezett az elmúlt két esztendő egyetlen percére sem visszaemlékezni, cigarettáról cigarettára gyújtott elszántan, megfontoltan, egyre növekvő nyugalommal. Végül felállt. Elégedetten tapasztalta, hogy már nem szédül. Levetkőzött, ruháját gondosan vállfára helyezte, szekrénybe zárta, fűzőjéből kiszabadított testét nyújtóztatta, tornáztatta egy kicsit, azután csaknem egészen hideg vízzel zuhanyozott. A férfi hasznalta törülközőt fanyar fintorral dobta félre, frissel, bolyhossal dörzsölte le magát, kényelmes köntösbe bújt. Egyetlen könnyű nyugtatót bevett még, mielőtt a telefonhoz lépett.

Micóka szinte lábujjhegyen settenkedett be, azott kis figurája csupa alázat, ám az apró ráncok sokadalmával körülhálózott verébszemei túlon túl elevenen csillogtak. Gyakorlottan kémlelte végig a lakást, gyorsan mérte fel a sok éve változatlan berendezést, az asszony hideg nyugalomba kövült arcát. — Drága művésznőkém, jaj, de régen láttam, drága művésznőkém. Van annak már... fél éve is, ha jól számolom.

S ő mesteri nagylelkűséggel mosolyodott el. Jobbról, balról éppen csak megérintette ajkával az öregasszony süppedékesen puha arcát.

— Jól van, jól, te vénség — mondta kedvesen. — Néha magadtól is eljöhetsz... meglátogathatnál...

— En-e? Hát ki vagyok én öregségemre, drága művésznőkém. Mivé lettem én azóta, édes istenem! Senki vagyok én...

— Ne beszélj bolondokat. Sok szép napot éltünk mi meg együtt... azóta se öltöztetett engem olyan gonddal más... emlékszel?

— Hogyne emlékeznék. Egyebem sincs, amire emlékezhetnék művésznőkém, aranyos. Azok a parádés kosztümök... azok az esték!

— Na, ülj le szépen. Ülj le szépen, Micókám. — A kisasztalra készített aprósüteményes tál fele intett: — Egyél.

Az öregasszony a fotelbe ereszkedett, várt.

— Vegyél hát. A mézeset mindig szeretted.

Micóka hálásan bólogatott, kicsi harapásokkal próbált a kiszáradt süteménnyel megbirkózni.

— Megint valami ruhaféle? — kérdezte csak úgy, mellékesen.

Az asszony az időt húzta, körülményesen gyújtott rá, meglapogatta előbb a cigarettát, keze fejére ütögetett vele, s mélyet szippantott.

— Az is, más is — mondta végre.

— Más?
— Elsősorban ruhanemű. Csakhogy... most nem egy-két darabról van szó.

Az öregasszony siránkozni kezdett.

— Jaj, drágaságom... Én magáért mindent. Mindent a világon. De nem könnyű ám... válogatnak a bizományiban is, művésznőkém. Dobálják ide-oda... azokak minden kacat. Változik a divat ugye... nem vesznek akármít. Máról holnapra meg lehetetlen. Én csak tudom, drága művésznőkém. Senki úgy nem tudja, mint én.

Az asszony hangja most csattant fel először idegesen, türelmetlenül.

— Nem kacatokról van szó. És most nem is olyan sürgős az ügy. Most nem.

— Fél tíz van, drágaságom. Öreg este — mondta Micóka védekezően. — Maga pedig sürgősen hívott, művésznőkém. Hogy azonnal jöjje.

— Innen eltüntetni sürgős. Eladni ráérsz.

Csend telepedett közéjük. A vékony kis vénség letette a tányért a sütemény maradékával, úgy fülelt.

Az asszony végül a háromrészes, nagy szekrényhez lépett, két ajtaját kitárta.

— Erről van szó, Micókám.

Az öltönyök sűrű egymásutánban akaszkodtak a fényes rézrúdba, fémes kampókkal, egymást nyomorgatva.

— Jóságos ég! — mondta az öregasszony ijedten, s elakadt a lélegzete. — Jóságos isten!

— Ne siránkozz, segíts.

A heverőn egymásra hullottak, borultak a méretre szabott drága zakók, nadrágok, kurta zekék, ballonkabát, bőrkabát, téli bunda. Micóka szédelgett.

— Művésznőkém, drága — lihegte. — Művésznőkém...

— Tartsd a szád. Bőrönd lesz elég.

Azután a cipőket sorjázta elő, a fehéreneműt, nyakkendőket, pulóvereket, sálakat, kesztyűket.

— Több nincs? — nézett rá Micóka sunyin.

— Fürdőköpeny a fürdőszobában, esernyő az előszobában... no meg a fényképezőgép. Nem felejték el semmit, ne aggódj.

A bőröndök egymás után fogadták magukba a műgonddal összehajtogatott holmit, s a zárakba éhesen haraptak a kemény fémfogak.

— Sose hittem volna — motyogta Micóka elhűlve. — Sohase gondoltam... — azután hirtelen elhallgatott.

— Mit nem gondoltál?

— Semmit, drága művésznőkém. Semmit.

— Mondhatod bátran.

— Ez itt... egy kis vagyon, aranyoskám.

Az asszony főlegyenesedett.

— Szinkronszerepet filmgyárban is, tévében is kapok még, Micókám. Ékszerem is volt... megtakarított pénzem is — mondta kis szünet után keserűen. — Iszol valamit? — kérdezte, s megremegett a hangja.

— Nemigen szoktam én...

— Pedig most nekem is jólesne. Várj csak! Őurasága a whiskyt szerettem... hozom.

S hogy egymáséihoz érintették a két kicsi pohárkát, Micóka felsóhajtott:

— Ilyen az élet, művésznőkém drága.

— Ilyen.

Ittak.

— Hogy mit szeretett ezen a fiatalúr! Már ne haragudjon az őszinte szóért... de a cseresznye jobb.

— Te ezt már nem érted, Micókám — mosolyodott el az asszony. — Bár meglehet... a cseresznye talán csakugyan jobb. Hanem... valóban későre jár. Taxit hívok, azután eltüntetjük innen ezt a... — s legyintett.

Az öregasszony kivárta a telefont, s megint siránkozni kezdett.

— Nem lesz könnyű túladni rajta... jaj, de nehéz lesz, édes istenem. De nagyon nehéz.

— Ide figyelj. Házmester a fiad... reggel már hétre eljöhet. Fölszerel egy icipici kis lakatot az előszoba ajtajára. Kívülről. Zárat kell cseréltetnem, az pedig nem megy valami gyorsan. Addig a lakat is megteszi. Reggel hétkor. Igen? — s újra töltött.

— Megpróbálhatom... — az öregasszony most már csak nyelve hegyét dugta a pohárkába. — Megpróbálhatom éppen...

— Tízkor próbára megyek, Micókám. Addigra kész legyen.

— Jaj, művésznőkém, nem olyan egyszerű ez... nem könnyű. A holmit eladni se. Nem mondom, érték, de hát...

Az asszony arca megkeményedett.

— Most nem húszat kapsz, Micókám. Harmincat. Harminc százalék a tied.

Az összeaszott kicsi öregasszony szemét elfutotta a könny.

— Drága művésznőkém... nincs magánál jobb lélek ezen a világon. Mindig mondtam én... Nem a szépség, nem a tehetség, nem a siker az igazi... A lelki nagyság, művésznőkém, drága. A lelki nagyság. Az az igazi.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Egy fiatal költő világa

KOVÁCS ISTVÁNROL

Kovács Istvánt egyetlen vékony verskötet félszáznál alig több költeménye alapján kell a fiatalabb költőnemzedék egyik kiemelkedő képviselőjének tartanunk, sőt főként Utassy József és Kiss Benedek társaságában irányzatképzőnek. A nevük ma már egy külön csoportot jelent, azt, amelyik a magyar líra hagyományos — mert mindenkor meghatározó — vonulatának folytonosságát biztosítja jelenkori költészetünkben. Ahhoz a költőtípushoz tartozik Kovács István, amely mindenkor intenzíven élte meg a magyar társadalmi és történelmi valóságot, amelyik sohasem tudta a költészetet kedves játéknak tekinteni, vagy — a maiakra nézve —: az önkiteljesítés esztétikai eszközévé silányítani csupán, hanem mindig egyéni, nemzeti és egyetemes emberi szempontból jelentős ügyek hordozását bízta reá. Ennek az irodalomnak mindig nagy volt a felelősségérzete, érzékeny a lelkiismerete, és messzire nyúló az emlékezete. Az alkotóra nehezedő eme „külön” feladatok és kötelességek a legnagyobbak számára sohasem jelentettek korlátokat, hanem éppen erőik koncentrálására, világuk minél szélesebb érvényű megalapozására ösztönözte őket. Ezt szolgálta a nemzeti történelem iránti rendkívüli érzékenységük is. Gyakori önboncolásuk mindig a nemzet önismeretét segítette, a költői pokolraszállás a nemzet sorsproblémáival küszködött — nemegyszer az örületig vivő szenvedéllyel és lelkiismerettel. Ennek a küldetéses költészetnek mindig a jelenkor társadalmi érdekű gondjai adták a főlészikráztató erőt, a legnagyobb kihívást. Az egyén problémáit a közösség erősítette fel, s a kettő szétválaszthatatlanná lett. A költő erkölcsi érzékenysége tartotta egyensúlyban. A megvalósulás koronként más volt, s egyre nehezebb. Vállalni ezt az eszményt meg gondolásból nem lehet, mélyebb, az egész egyéniséget szervező, erkölcsi imperatívusszá váló belátás kell hozzá, hiszen egy életre szóló küzdelmet és elkötelezettséget jelent.

Kovács István is magasabb rendű kényszerből vállalja a felelős költő szerepét: intenzív valóságglátása és rendkívüli morális érzékenysége predesztinálja erre. Kivételesen gazdag és szép versben vallja meg küzdelmét, küldetését:

*Ha a felhők kiszáradt szivacsként
homokhegyekhez érnek*

*Ha ajkakat húz víz alá
az elmerülő ének*

*Ha térképek piros pontjai
jelölik csak a népet*

*És golyóálló üvegszemként
forog földünk a fényben*

*Temetheted-e vérző arcod
a bodzák tenyerébe.*

A vers olyan intenzíven érzékít meg egy negatív világhelyzetet, hogy mögötte fel-sejlik a humánusnak, az eszményinek a szükségyszerű létezése. A tiltakozás elháríthatatlan mozdulata a képek alkatába van szöve, hiszen valamennyi kép lefosztó ellentétre épül: éppen az ellenkező tartalmak társulnak, s szorítják ki egymást a helyükről: a felhő kiszáradt szivaccsá lett, az ének, melynek megtartónak kellene lennie, a halál képével terhes. A vers világát tehát olyan fókú pusztulás tartja fogva, mely természetellenes erőszak létét tételezi fel, s melynek dúlása csupán a pusztta létezését hagyta meg. Az egyetemes devalválódás eme intenzív képe már csak látszólag vezet be eldöntendő kérdést, hiszen a látvány már választ adott, rég eldöntötte azt. Mégis a „temetheted-e vérző arcod / a bodzák tenyerébe” sorok vetik fel világosan a dilemmát, de ez a kérdő mondat már a cselekvő szembenállás egyetemes imperativusza, a cselekvő felelősség bármi áron való vállalása. A világ pusztulása és az egyén vérző arca nem állítható itt külön koordinátákba, elválaszthatatlanul összefügg a kettő szenvedése. Az ellene való küzdelem sem lehet magánjellegű, nem lehet menekülés egyszemélyes vigaszokba. Az önmegszólító vers mindig második személyű, s nemcsak a költőre vonatkozik, hanem kollektív alanyává teszi a verset, a kérdésre adott vitathatatlan válasz is közösségi érvényű: az értelmes és morális emberlét elválaszthatatlan a közösség ügyeitől és sorsától.

Így épít Kovács István néhány képből mély izzású gondolati verset. A szemlélet közvetlen horizontját új dimenziókkal tágult, a morálissal és a filozófiaival, de semmit sem veszített szemléleti frissességéből. Az elkerülhetetlen vállalás verse ez. S ebben az elkerülhetlenségben, a szemléletnek ebben a végleteket is megjáró tisztaságában, mindent vállalásában látom Kovács István költészetének egyik ki-tüntető értékét. Egyénisége harmóniára vágyó és szelíd, de álságokban megnyugodni képtelen, így a harmónia világából is ki van zárva. A harmóniára vágyó ember rendkívül érzékeny a diszharmonióra, az értékek tisztelője az értékpazarlásra, az élet szerelmese az élet elleni merényletekre. Ez a rendkívüli belső feszültség teszi tág horizontúvá szemléletét. Vágy és megvalósulás ellentéteiben szemléli a világot, de morális fedezete van arra, hogy ne rekedjen meg a kaotikusban, hogy pusztulások, szenvedések láttán is értékeket keressen és mutasson fel. S megtalálja a cselekvés parancsát, értelmét és lehetőségét.

Pedig a világ, mellyel szembesülnie kell, nem volt irgalmas hozzá. Olyan súlyos élményekkel bocsátotta útra, mint keveseket. A háború az ő nemzedékének általában olvasmányélményt jelent, neki — apa nélküli árvaságot, keserves gyermek-sorsot. Élményeinek első köre is ide kapcsolódik — mindmáig meghatározón. Az apa elvesztése az egyszemélyű pusztulást az emberiség háborúélményéhez köti, a közvetlen élmény a szociális érzékenység következtében egyenes ívben tágul a militarizmus elleni tiltakozássá. Kovács István azonban sohasem szól közvetlenül, a háború, az értelmetlen emberi pusztulás azáltal van jelen ellenségként az ő világában, hogy megidézése minden szépnek indulót elront. Ellentétekből épülő költői képeinek negatív pólusa nagyon gyakran militáris célzatú, vagy militáris árnyalatú. A falak ebben a lírában „magukba zárva meneteltek”, a pók „kondenzcsíkot” húz, a pityangok ejtőernyők, s a férfi úgy figyel szerelmét, mint „őrr a házfalat”, a templomtorony kardmarkolat, „elesett katonák sisakjai a völgyek”, s a csillagok is „a csönd ejtőernyőin / hajnalig védik a holdat / félig még hősök / félig már holtak”. Egy rendkívül intenzív élmény rásugárzik, rávetül itt az egész költői világra, szeretetre, szerelemre, természetre egyaránt. Az élmény annyira meghatározó volt, hogy bármely eleme elég ahhoz, hogy a költő asszociációi egy pillanat alatt felépítsék az egészet. Az apa halálához több versben a fagy képzete kapcsolódik. Úgy jeleníti meg a költő, ahogy a „földre tapadt jégvirágnak”, ahogy ujjai „vízmosások gyökérzetébe fagy-tak”. A hidegség csupán egy motívuma ennek a tragikus halálnak, miként a gyökerek is szinte mellékes kellékek. A költőben azonban mindig az egész emléket idézik: „Ujjaimban, ha fázom, / az Ő emlékét melengetem.”

Az egykori élményeknek ez az időtlenné jelenítése, szüntelenül tartó aktivitása nemcsak összetettebbé teszi Kovács István látásmódját, hanem küldetésében is megerősíti. Kötetének címadó verse, a *Havon forgó ég* is ezt mutatja. A jellegzetes téli természeti képek minden eleme a halált sugallja, s az apa emlékét idézi olyan erővel, hogy a versbeli költői én egyensúlyát veszti a múlt és jelen intenzív egyesítésében, de ez nem jelentheti a költő számára a belemerevedést a múlt fájdalmába, ezen a tragédián túl kell megtalálnia az élet értelmét, de erről sem lehet sohasem megfeledkeznie:

*Csak egyensúlyom veszttem el,
ha egyszer partot érek,
szememben hordom halálát
a havon forgó égnek.*

Kovács István a világot immár mindörökre a meglőtt katona szemével is látja, erre is utal a *Szállnak a darvak* híres jelenetére emlékeztető kép, a „havon forgó ég”. A legkegyetlenebb emlékekkel és élményekkel mindig konstruktív költői egyéniség vet számot ebben a költészetben. Így ezek idézése nem gátló, hanem ösztönző, figyelmeztető. Ezért szemléli a költő a hadgyakorlatot is az „egyenruhás keresztek” perspektívájából, ezért töri meg a vers leíró menetét figyelmeztetéssel, s vonja egybe a szemlélet két tárgyát, a temetőt és a hadgyakorlatot:

*S te azt hiszed béke van
ha a repülők süvítő árnyékai alatt
hallgatagon izzó sírkövek
megigazítják fejükön az obsitkoszorút
HÓSI HALÁLT HALT*

A tárgyakkal, jelenségekkel mondatja el, amit akar, tiltakozását képek összevillantásával fejezi ki, csupán a megmutatás gesztusát adja hozzá, de éppen ezzel teszi személyessé a látott világot. Máskor még ez a figyelmeztető gesztus is hiányzik a versből, a pusztulás intenzív képei hordozzák a mondandót, miként a realitás és apokaliptikus látomás azonosulása a *Szent János-katedrális* című versben: a háború az apokaliptikust teszi valóságossá, az égő katedrális öldöklő harc színtere lett. A költő olyan élesen mutat fel egy torz élethelyzetet, hogy első mozdulatunkkal szeretnénk megszüntetni azt. Ez a saját személyiségét háttérbe szorító, vitathatatlan igazságokat képekkel evidenciává és törvényé tevő költői erő olyan sajátossága Kovács István lírájának, mely azt az egyik utat is jelzi, hogyan képes gazdagítani az elkötelezett költő mai lehetőségeit.

A háborús élmény elkomorító hatásától nem mentesek a természet ihlette versek sem. Annál inkább nem, mert Kovács István a természetélményt a legkülönbélebb másnemű tartalmakkal dúsítja, „erős tájélménye van, tájverse alig. Inkább a lélek tájai ezek, a bensőbb élmények öntik el a valóságos tájat is” (Ilia Mihály). „Különös tájak: a személyiség prizmaín, annak érdekei szerint tetszenek át, de őrzik eredeti varázsukat is” (Kiss Ferenc). A természet ihlette versek vallanak leginkább a költői én hangulati rétegeiről. Amikor a táj megtartja a versben valóságos kontúrajait, s a lírai szituáció nem bővül, mindvégig megmarad egy táj vagy természeti jelenség bemutatása, akkor már maga a képek, jelenségek kiválasztása árulkodik a költő pillanatnyi érzésállapotáról, olykor egész szemléletéről is. Ezekben a „külön” tartalmak nélküli versekben a költői kedélyt nem szervezi meg egyetlen téma, ezért különösebb koncentráció nélkül, spontánul árad rá belső tartalmaival a tárgyi világra. Így az *Őszi ágak* című vers nemcsak egy pontos természetleírás, hanem mindenekelőtt a költő egyetemes lírai részvétének megnyilatkozási terepe:

*Szél!
Simogasd meg a galagonyabokrot!
Kisnyulak piros szemét mereszti rád.
A kökényt,
ágakon főnnakadt pici földgömbünket
megcsípi a dér.*

A részvét a tél előretörésének feltartóztathatatlansága révén fájdalomba játszik át, kiszolgáltatottságérzéssé válik: „A telet lassan ránk erőszakolják.” Ez a fájdalmas, keserű tónus a jellemző, az asszociációk olyan hálózata veszi körül a természeti képeket, hogy a szépségre csodálkozó, a természetet ünneplők is elkomorulnak a szövegösszefüggésekben. Amikor pedig a természeti kép elsődleges funkciója az, hogy egy más jellegű élményt érzékletesen megvilágítson, megint a költő alapvető létezésélményével szinkronban, a negatív sugallatú, szenvedéssel terhes képek sorakoznak elő: „Emléked vízben vergődő bogár.” „Belém égetik a világot / a vergődő aranykarikák.” Ha pedig a természeti kép nyugalmat, megbékélést sugallna, ellentétül szolgál az ember számára, akiben „nyugtalan roskad az éj”. Mindezeket a látvány szépsége, érzékletessége ellensúlyozza leginkább.

A konkrét természeti képből induló költői szemlélődés az *Évszakváltozásokban* felülemelkedik a pozitív és negatív emberi kategóriákon, az egyetemes létezésélmény vizsgálatává nő, az évszakok változásának látomássá növelt képe az idő egyik, a változó, szüntelen mozgó eleme, de vele szemben a költő megjeleníteni képes a tőle elválaszthatatlan időtlen időt is. Az egyszerű természeti képek az idő változásának és változatlanságának dialektikáját jelenítik meg:

*És beszappanozzák a hegyilegelőt
a sűrű esővel mászó fellegek,
hogy áthúzzák a hegyen az időt
a percek,
az örökké forgó csöpp propellerek.*

Sokkal gyakoribb, és Kovács István költői világképe szempontjából meghatározóbb az a verstípus, amelyben a természet elválaszthatatlanul emberi cselekvéssel vagy viselkedésmóddal ötvöződik egybe, s a táj mélyebb értelmet nyer, mert a hazát jelenti. A vers pedig életelvek, értékek felmutatója lesz, a költő legbensőbb társadalmi mondandóinak művészi kifejezése. Ezért kulcsvers a kötetben az *Agyúöntők földje*, a hazaszeretet, az emberi helytállás gyönyörű költeménye, mely egyúttal Kovács István költészetének újabb nagy ihletkörébe vezet. A történelem mának szóló üzeneteit kutatja, de olyan hőfokon izzik, hogy a székelység történelmének tanulsága egyetemes értékeket demonstrál. Konkrét tájból bomlik a vers, de a lényegét azok az emberi minőségek adják, melyek hozzá kapcsolódnak s belőle sarjadnak: a hazához való kötődés megtartó erejének, létszükségletvoltának evidenciaként való megjelenítése. Már az indító természeti képeket olyan bensőséges emberi viszonylatokkal gazdagítja a költő, hogy kimondatlanul is nyilvánvaló: az ehhez a tájhoz-hazához való tartozás létkérdés, úgy kell az embernek, mint a kenyér, nem véletlen a kép:

*Hegyek gőzölnének,
kisült kenyerei
a földnek,
Héjukra fenyőket
hintett a szél,
s legelőket.*

A vers további része széttöri a látványnak ezt a tiszta harmóniáját, mint annyiszor a Kovács István-versekben, csak belekóstolni enged a harmónia édességébe, s aztán a realitások jegyében széttöri azt. A nyugodt, szinte lélegző természeti képet a

vészjelző lármafa váltja fel, a nyugodt létezés a fejetlen menekülés. Nem a konkrét veszély a fontos, hanem a veszély nagysága. Az ember azonban nem menekülhet, neki itt kell helyállnia, bármit hoz a sors, hiszen: „Az ember meghal, / ha elmenekül”, mert elveszíti otthonosságérzését, biztonságát a világban „szembe / égő gyanta csöppen, / arcát a vízre hajtja, / öklét / borvizrozsdás kövekbe csapja, / s eltűnik / egy forrásnak / kivájt / fatörzsben”. Akik nem menekülnek, a „hitet megörzök”, a természet törvényeibe fogódzók, legyőzhetetlenek, élők és életadók. Ismét ellentézés: a helytálló törvénynyugalmú megtartó sokasága. S a záróképek egyértelműen jelölik meg a megtartó erőt a földben és az „örökzöldnyelvű, életadó” népben. Menekülni, kiszakadni tehát a népből, a hazából nem lehetett. Foszthatták külsőségeitől, nem a harang, hanem a hit a fontos.

A történelmi számvetés nemegyszer a pusztulás képeit hozza elő, egy-egy vers világán belül reménytelen lezártágban (*Csiki ének, Balassi, Világos, 1849, Segesvári éjszaka, A légió*), máskor a halálra is elszánt küzdelem reménytelensége lesz úrrá a költőn. Ezekben a versekben azonban mindig küzdelem jár vereséggel, eleve megadásról soha sincs szó. A költő egyáltalán nem hiszi azt, hogy a nemes ügyek mindig diadalt aratnak, de igenis vallja, hogy érték mindig vállalni kell a küzdelmet (*Avar induló*). A művésznek különösképpen. Ezt bizonyítják a kötet kultúrélmény ihlette versei is, mert a vesztesekből is felnő, sokszor éppen belőlük, mert erkölcsi eszmények lehetnek, a jövőt formáló erő. Szervátiusz Tibor szobrai láttán Dózsa és Petőfi elevenen ható erőkké lesznek: „A fény lobogósodik / fásult szemünkben is. / És mint a csillagok, / égbegyökereznek a szavak.” A művészetbe, mint nemzetmegtartó erőbe vetett hite világlik ki a Nagy Lászlónak ajánlott *A halál ajkain* című versből is, melyben „az anyanyelv sorsával összeforrt, jelentőségével felgazdagított költői szó, a dal ügye az élet forrását jelentő nap testvérelemévé jelentékenyül” (Kiss Ferenc). Kovács Istvánnak talán túlságosan is sötét a jövőbe néző tekintete, de az értelmes cselekvés hitét soha fel nem adja, hiszen csak a cselekvő ember változtathat a világon, „ki nem mondott szavunk por és hamu”. Etikái érzékenysége a Nagy Lászlóéhoz fogható. Szellemi horizontjának, kultúrájának tágassága új területek művészi meghódításának biztosítéka.

A történész segíti a költőt abban, hogy az egyént kelet-európai távlatokban szemlélje. A *Negyven4* című „novellája” (Alföld, 1974/4.) a kelet-európai forradalmár eddigi esélyeit kutatja. A filmszerű képmontázsok Kelet-Európa küzdelmeit, szabadságharcait idézik, melyek tiszta lényege — bármely nyelven mondták, követelték is — mindig a zsarnok és a zsarnökság pusztulását célozta. Kovács István rendkívül összetetten, a történész ismereteivel és felülről látásával, de a forradalmak eszményien hűséges katonájának személyével azonosulva vizsgálja, hogy ezekben a forradalmakban milyen esélye van a forradalmak tisztaságára törekvő etikus egyéniségnek. Hőse Varsó védője („Csontom ez a város”), s a magyar szabadságharc és a tizenkilences forradalom katonája egyszerre — minden montázs más időben és helyzetben mutatja —, ez egyértelműen jelzi azt, hogy nemzetisége „kelet-európai”. A negyvenéves barikád parancsnoka. A végső kitarást erőltetve, utolsó emberét is lelővi, mert menekülni próbált. Az ügynek ez a feltétlen és tekintet nélküli képviselése jellemzi. A forradalmak azonban nem tudtak győzni, mert nem tudtak tisztán annak az ügynek az eszközévé lenni, melynek kivívására indultak. Mindenki valaminek az alkalmát látta bennük. A tábornokot idézem: „A világtörténelem úgy fogja följegyezni a nevetet, mint a »SZALONIKI...«, hm krr, akarom mondani, a »SZOLNOKI GYŐZŐ.«” Mennyire nem az ügy a fontos, hanem a személyiség megdicsőülési lehetősége — mindegy, milyen áron! Az amerikai történészt pedig az egész kelet-európai problematika inkább csak néprajzi érdekességként foglalkoztatja: „Ha van valami régi történelmi tárgya, jó pénzért szívesen átveszem. Bokály, tányér, kozsok is jöhet...” Ilyen mentalitás veszi körül a tiszta ügyért harcoló katonát. A legszebb ügyért való harcban szerzett sebe reklámcélt szolgálhat, a World riporterét végképp nem érdekli a sorsa és ügye, az a fontos, hogy „homlokán csodálatos az a fehér kendő, színes képünkön kitűnően fog érvényesülni a vérfolt”.

De ezt a megaláztatást, megcsúfolást már nem lehet elviselni, legalább a játék szintjén rá kell döbenten az embert az igazságra, s a játék már szétválaszthatatlan lesz a valóságtól. A „kelet-európaiság” jegyében születnek Kovács István kitűnő műfordításai is. Bő teret kapott lírai érzékenysége, apró dolgokban mélyebb összefüggésekre ráérző hajlama Edward Stachura *Szekercelárma avagy emberek a téli erdőn* című regényének fordításában. A fiatal lengyel író regénye az élet megismételhetetlen érték voltára döbent rá. A létezés egyszerűségének következményei ragadják meg: az idő visszaforgathatatlanságának tragikumát indítja egy olyan időszak érzékeny vizsgálatára, melyet a „regényírók” csak úgy szoktak összefoglalni, hogy „eltelt néhány nap” — ezzel jelezvén az eseménytelenséget, jelentőség nélkülséget. Stachura éppen azt mutatja fel, milyen gazdagon ragyog az élet a létezés eseménytelennek tetsző pillanataiban is, különösen ha az embernek olyan tiszta szerelem ad tágasabb szemléleti távlatot, mint a *Szekercelárma* hősnéé.

Kovács István verseiben, műfordításaiban és tanulmányaiban máris egy gazdagnak ígérkező pálya indulásának vagyunk tanúi.

RADNÓTI SÁNDOR

Kiss Anna költészetéről

Kiss Anna olyan világot épített, amiben ő otthonos, mi nem. E kijelentés első fele nyilvánvalóan dicséret, hiszen számtalan, világreminiszcenciák maradványait lakó költő közepette külön bejáratú világgal rendelkezni, eredetivel és szinte rokontalanul — erény. De a dicséretre a mondat második fele mintha árnyékot vetne, azt sejteti, hogy a külön bejárat túlontúl sikerült, senki másnak nincs oda bejárása. Vagyis: e világ rendje értelmezhetetlen az olvasó számára. Bizonyos, sajátos, de a magyar költészet múltja és a magyar versírás jelene szempontjából jelentékeny versolvasat szerint ez így is volna. Ezt a felfogást a lebecsülés minden mellékszövegére nélkül nevezem a programzene mintájára programköltészetnek. Hogy a programnak, amely nem pusztán egyetlen individuum világát akarja közvetíteni, hanem a személyességből közvetlenül átcsapva egy egész közösség világát akarja benépesíteni, újriformálva és megváltoztatva e közösség adott világát, micsoda megrendítő ereje volt a magyar líra másfél százados történetében, azt mindenki tudja, s hogy micsoda aktualitása van ma is, arra elég egyetlen példa, a művészileg nyilván folytathatatlan Ady Endre középponti jelentősége a magyar kultúra számára, hatásának és utóéletének majd hét évtizede alatt. A kérdés, amely a ma születő vers lehetőségeit célozza, az, hogy fenntartható-e a személyes-közvetlen gesztusból a közvetlen átkapcsolás a nagy integrációk életkérdéseihez — s e kérdésben a hangsúly a lírai közvetlenség lehetőségeire esik. Nem hamisul-e meg maga a gesztus, ha feltétele minden tapasztalat ellenére a közvetlenség lehetősége, s az új hangszerelemek az örökség és a retorikus ígélet ellenére nem örökítenek-e meg állapotokat, nem győzedelmeskedik-e a mítosz és az ember közötti régi küzdelemben a mítosz? E sorok írója e kérdés ellenpróbáját végezte el, amikor olyan jelentékeny művész, Csanádi Imre lírájában igyekezett kimutatni a közvetítések perdöntő esztétikai jelentőségét s megtalálásának művészi diadalát, akinek kiinduló dilemmája mindig is a lírai közvetlenség lehetősége volt. (Remélhetőleg lesz alkalmam rá, hogy az ebben a tekintetben hasonló paradoxonnal küszködő és más megoldásokhoz jutó nagy művészi sikerekről beszéljek, például a Csoóri Sándoréről.)

Mindez pedig két okból vág Kiss Anna költészetéhez. Második kötetének (*Fekete-gyűrű*, 1974) és az utóbbi időben megjelentetett verseinek nézőpontjából visszatekintve figyelemre méltó első kötetére (*Fabábu*, 1971) és első jelentkezéseire, ki-világlik, hogy az ő költői alternatívája a személyesség vagy a személyiség volt. Az utóbbit dolgozta ki, méghozzá különös, eredeti módon: mítoszt teremtett. Ha a két — egyelőre még igen általánosan megfogalmazott — jellegzetességet összevetjük a bevezető megállapítással, azzal, hogy olyan világot épített, amiben ő otthonos, mi nem, akkor kiderül, hogy a mondat kétséges második fele a dicséret folytatása és kiterjesztése. Mert egyetlen, autonóm emberi élet ez a világ, amelynek szabadságát, sérthetetlenségét, egyedülvalóságát a vetkőző őszinteség helyett a felruházó képzelet védelmezi, s a mítosz annak az individuumnak a sajátja, a költő nem kívánja má-gikus-sámánkodó módon objektívvé varázsolni, s ronthatatlan törvényként ráeről-tetni az olvasóra. Ezért válik Kiss Anna mítosza kezessé, játékosá, kedvessé, vas-kossá, boszorkányossá: egyszóval *meseszerűvé*. Közvetlenül nem kiterjeszhetővé vagy átjárhatóvá, részleteiben nem szükségképp értelmezhetővé vagy értelmezendővé, de szimbolikusan általánosíthatóvá, a különös individuum dicséretévé. Annak, hogy csak sugallja e világ — számára való — otthonosságát, de nem tessékel beljebb, nem jelöli ki olvasói számára kényszerlakhelyül, a másik neve művészi mérték-tartás, alázat.

Személyesség vagy személyiség — így szólt a kérdés. Az első lehetőségre jelleg-zetes példa a *Fabábu*-kötet két színvonalas verse, a *Kisvárosi történet* és a *Küszöb*. Aki közvetlenül lefordítható értelmet, méghozzá igen rokonszenves értelmet keres a versben, itt megtalálhatja. A *Küszöb*ben így szól a program: „Hisz jól tudod, mit örököltél.” „Neked innen kell elindulnod.” Igen szép vers. Mégsem hiszem, hogy megragadna az olvasó fejében, mert nem ad s nem ígér eredeti, új költészetet. A találó szavakkal és képekkel szóló vers csak újra megjeleníti a magyar költészet egy fontos témahagyományát, de nem teremt új viszonyt hozzá. Nemkülönb a *Kisvárosi történet*, amelyet olvasva azon kell elgondolkodnunk, hogy a költő, jelen-tős verseiben tartózkodóan csak az atmoszférába belejátszó, mégis jól érezhető nagy témáját, a polgári keretek közé nem illeszkedő asszonyember-sorsot a nyilván vérrel írt, közvetlenül földézett élmény mennyire elszűrki.

Nem a fent említett két vers programja, hanem a programosság szűnt meg Kiss Anna költészetében. Későbbi fejlődéséből első kötete is sokat megmutatott. A *füvek-ről* szóló vers például, amelyet kommentár helyett teljes egészében idézek. „Ezerjófú: ezerféle nyavalyára, / füvek királyasszonya / Menta: mindig feledésre, / asszonyok-nak orvosa / Kakukkfű: a szerelemre / Fehérmályva: baba-gond / Széki fű: több-na-pos sebre / Űti fű: új sebre inkább / Cseppentőfű: fájást oszlat / Zsálya: bajtól szabadít / Farkasalma: újít / Sárak, Zsuzsannák, Erzsébetek: / Hajdani füvet tudó / Mostani füvek.” A második példa a *Rókák erdeje* című prózaversből való, s rávilágít a költő legfontosabb technikai leleményére: „Templom előtti széles, poros út, kiáll rá a falu bolondja, megállítja az autókat, papírokat hitelesít egy margaréta fejével. — Mehet.” Ha az utolsó, egyszavas mondat nélkül nézzük az idézetet, poétikus, szép asszociációkat keltő, álomszerű, szürreális jelenet áll előttünk. Valami, amihez ha-sonlót elképzelhettünk, olvashattunk valaha. De a „Mehet” az egészet megváltoz-tatja. Kiderül, korántsem szabad jelképesnek értenünk a margarétás pecsételőt, vagy legalábbis magunkra maradunk ezzel az értelmezéssel, a költő nem követ bennünket, nem az ő intenciója. A „Mehet” teljesen reálissá teszi a jelenetet, és nem pusztán egy tapasztalt, bár furcsa eseménnyé, hanem magától értetőddővé és természetessé — a költő számára. Mi, az olvasók, mivel az anyag legföljebb mese-szerű, de nem valódi mese, nem fogadhatjuk el e magától értetőddést, s hőkkenve megállunk. Ezek a megkonstruált döccenések, ezek az állandó késztetések, hogy vala-mit tudomásul vegyünk, a költő számára természetesnek, ami számunkra korántsem az, hogy elfogadjuk ezt a természetet, mint egy lehetséges és érdekes természetet, amit már-már elfogadtunk volna egy talán halványabb és erőlenebb, de a vers-olvasás idejére általános érvényű természetnek — ez a Kiss Anna-vers szövetének legfőbb jellemzője. „Hol a menyasszony?” — kérdezte az *Őszi menet* első sora.

S mielőtt még bármi fogalmat alkothatnánk a témáról, a helyzetről, következik egy mélyről fakadó, bensőséges szerzői helyeslés a jól megválasztott kérdésre: „Csakugyan.” De hát éppen ez a költő művészi kísérlete: hogy miközben földidei lakott világát, az olvasót nem elsősorban a berendezési tárgyakról, hanem a berendezettségről akarja meggyőzni, hogy a befogadásban a dologról való fogalom alkotását a jelenlevő, sugárzó személyiség megérezése mögé helyezi.

Az előbb leírt módszer bontakozott ki a látszólag dramatikus kis formákban. Valójában miben sem hasonlítanak ezek a balladák vagy a dramatikus líra hagyományaihoz, és még kevésbé hihetjük, hogy valódi drámái művecskékről lenne szó. Kiss Annának a szereplő-kettőspont, egymásra sorjázó kis emblémáiért van e látszatformára szüksége, vagy még kifejtettebb módon a *Teremtésben* és a *Kásaevőkben* a personae előzetes felsorolásaért. Ahogy a drámák elején a játszó személyek lajstromozását és esetenként rövid jellemzését evidenciaként kell elfogadnunk, s ha drámát olvasunk, a jelzés tovább nem elemezhető tényként közli velünk, hogy most ez meg ez beszél, úgy Kiss Anna párbeszédese verseiben is. Csakhogy míg a drámában maga az az eljárás is adott, a forma szabályozott előfeltétele és nem eleme, addig a versekben fontos funkciója támad — a meghökkentésnek és az evidenciáélménynek éppen az a groteszk elegye, amelyet az előbb leírtunk. Kiss Anna amúgy is hajlik a rimes formák felmondására, a pseudo-dramatikus forma mellett kedvence a rímtelen prózavers, s ahol rimel, ott legtöbbször szándékosan henyén csak úgy odavetve az összecsengést. A rím — ha jól sejtem — a titkos összefüggések hálóját szövi a költő és a befogadó között, olyan evidenciákat sugall, amelyben mindketten részesek. Tudnivaló, Kiss Annának nem ez a célja. De a ritmus nem hasonló csodát művel? Márpedig a ritmusnak jóval nagyobb szerepe van e költészetben, mint a rímnek. Kiss Anna ritmusai azonban önkényesek, szeszélyesen ugrálnak, hol döntve-borítva kitüremkednek, hol sejtelmes háttérrezeget kölcsönöznek a versnek. Seholsem a pusztá versszerűség szolgálatában állnak, hanem mindig közvetlenül a látásmód kiszolgálói. E versek versszerűségét egyáltalán nem lehet csak ideiglenesen sem máshoz kapcsolni, mint az élénk, vibráló, virgoc és eszes látásmóddhoz, amely a nyelvet minden ízében átjárja; amely kitalálta magának a mindig meglepetéssel szolgáló hosszú mondatok ízes, testes, érzéki anyagszerűségének bújtatott örök staccatóját, váltakozva a magától értetődőséget az olvasóba sulykoló frappáns rövid mondatok nyílt staccatóival; amely bőven él a régies, tájjellegű, ritka, de kifejező szavakkal, még akkor is, ha értelmük a köznyelvben elhomályosult (hiszen a megértésnél fontosabb itt a légkör), mondván, hogy „nyomorék lélek ilyet nem teremhet”; amely régies és képzel, beszélő vagy hangulatteremtő nevek garadáját ontja; és amely végül oly sűrűn használja a remek hangutánzó és indulatszavakat, mint ritkán a költészet.

Lépjünk most közelebb a mítoszhoz, és soroljuk el, ami róla tudható. Egyik eleme, a *Fabábuban* szinte még egyeduralkodó, a *Feketegyűrűben* már nem, a falusi élet. Hozzájárul a girbegurba város. Szereplői vásárosok és parasztok, kézművesek és állatok, bábok, növények, ördögök, s hogy a világ egész legyen, a kötet a *Teremtéssel* kezdődik, az égi mesterember műhelyében. S ha a napot, ezt a réztányért valahová felakasztják, netán középre, létrejön Kiss Anna kised kozmológiája. Világában — világán belül, ahol ő áll, szilárdan a talpán — a nagy, sürgő-forgó örök rendetlenséget egyszerű, embertől emberig hatoló viszonyok alakítják, persze nem szükségképp jámborak, hanem mókák, gonoszkodások is. Távol áll valami valaha megvolt utáni nosztalgiától, de jelenetei hangulata, koloritja mégis a múltba visz. Távol áll valami álomvilágtól, de világának vaskos realitásához képzeletére hagyományozott képzeletek sokszoros átváltozásai hatottak. Paraszti képzelet és tudás, vásári játékok a bábtól a primitív misztériumokig, mesék és legendák. Eljárását a legegyszerűbb példán szemléltethetjük a legkönnyebben, a *Mit mond a cinege?* című versen. Így kezdődik: „Favágó: Vackort / Mégse együnk. / Szekeres ember: kenyérrrel. / Favágó: Piavénál kenyérfából / Volt az erdő, / Liszt porlott / A hegy falából. / Szekeres ember: Ne is mondja. / Favágó: Villogtattuk / A fakardot! / Szekeres ember: Hát a Galícia? / Favágó: Kánaán. / Szekeres ember: Szügyig porcukorban. /

Favágó: Ne is mondja." Azért ez a legegyszerűbb példa, mert a hatókör itt tájolható be a legkönnyebben: a vágyálmokból mesestílusban reális emlékezetet kicsikaró primitív képzelet, amely szerte az országban bőven merített és merít talán még ma is az I. világháború nagy legendáriumából. A versek nagyobb részében a forrás nem ismerhető fel, de érezzük: van forrás. A *Továbbadom* egyszerű mozdulattal, minden érzelmi túlfeszítés nélkül átnyújt egy teljesen berendezett világot, amelynek híja nincs, mert van benne köszörűs, üveges, drótos, medvetáncoltató, szénégető, arany-mosó, révész, molnár, csikász, halász, pákász, madarász, javasasszony, mesélőember, kosárfonó, deák, bába, szűrszabó, csikós, gulyás, szellér, csósz, vincerell, füvesember, kútásó, postakocsis, fogadós, könyvkötő, csizmadia, fazekas, papucsos, mézeskalácsos, jósasszony, harangozó, takács, ács, kötélverő, szíjjártó, rézműve, pandúr, betyár. Mégis, e világnak már az említett darabokban sem, s másutt még kevésbé van valami szociográfiai, etnográfiai vagy kultúrhistoriai realitása. Itt-ott részletekben feltalálhatjuk az eredet e típusát, de a költő új kötetében ne.n e realitást stilizálja. Hanem — lényegében — kitalálja magának forrásait és eredetét is. Ezzel létrejön a művészileg termékeny paradoxon. Van forrás, azt *hasonlónak* érezzük egy zárt népi kultúrához, hatásai között annak számos elemét fölfedezhetjük a mesétől a babonás tudásig, a mézesbábtól a bábjátékig — de mélyebbre érve, érezzük, mégsem *azonosság*ról, a készen kapott anyag kezeléséről, művészi formázásáról, stilizálásáról van szó. E forrásvidéken, ebben a sohasemvolt, de mindenképpen emberi világban, ezek között az eredetmondák között, amelyeknek a versek már csak redukciói, amelyekre mint valóságos hagyományokra hagyatkoznak, egyedül Kiss Anna ott-honos. Nem valamilyen objektív, vagy objektívnak hitt jelenkori vagy valahai élet-rend, hanem alkotójuk egyszemélyes világának mítoszai.

Az előbbi leírással — úgy gondolom — Kiss Anna lírájának számos sajátossága megmagyarázhatóvá válik. Mert a *mítosznak*, ha bármilyen értelemben *objektív*nak tekinti alkotója, művészileg ma elviselhetetlenek a teherterelei. Szküllája: a mágikus felidézés, a világra vajudás erőltetése, amelynek görcsében a csak fejben létezőt a valóban létezővel egyedül a hisztéria fúzi egybe, s a fejben létező követelést meggyalázza, önmaga ellen fordítja, hogy a lírai szubjektum, ez a kifosztott sámán, balszerencsés esőcsináló, mégiscsak a varázslat világrajöttét, az égi csatorna megnyílását ünnepli, a posztulátum igazságát a létezés mítoszába fordítja. Kharübdísze: a Minden-Egy természetmisztikája. Ezeknek a tehertereleeknek, a belső feszültségnek, a túlhabszónak, az örök használatban elkopó lábujjhegyeknek, az artikulatlan dadogásnak vagy üvöltésnek a nyomait sem találjuk Kiss Anna mítoszában. Sőt éppen könnyed (s nem könnyű) volta ragad meg. Költészetében létrejön valami, amit régóta hiányolhattunk a magyar lírából, a tiszta humor. Nem olcsó nevetgélés és nem önvigasztaló röhej, nem is ironia: (Mítosza eredeti és öntörvényű voltát mutatja az is, hogy sehol sem kényszerül az ironikus idézőjelek technikájára.) Megjelenítésének alapvető vonásai közé tartozik a humor, újra s újra komikus szituációkat, dialógusokat, neveket teremt. A számtalan példa közül egy már a kötet lezárása után publikált művet idézek, *Az arzént*: „Reménten Szűz Katalina a kápolna falánál három fiúrókát látott kártyázni. / A rókákat hihíhi, hogy így, hogy úgy, igen nagy dicsőnságra kérték Reménten Szűz Katalinát. / A dolog megesett. / Muszájból. / Most aztán Reménten Szűz Katalina sem nem lány, sem nem asszony. Meg akar halni. Azért kell neki az arzén. / Róka nem számít, nevet a gyertyaöntőné. / Három! / Három se számít.”

E világ tárgyait, alakjait gyengéd humor övezi. Maga a költő is belép mítoszá-
nak világába, mint mellékszereplő. Több kis ördögös jelenségben sejtethetjük voná-
sait, és sirverseket gyárt magának: „Dörgő fák alatt ülök néhai Kiss Anna, sötét
szárnyak a vállamon.” Azzal, hogy *mellékszereplő*, nem rúgja föl a lírát. Sőt áldásos-
ellentétbe kerül a mindent inszcenáló költőfejedelem, a mindenható demiurgosz
pózával. S ez annál mulatságosabb, mennél inkább kiviláglik, hogy ennek a világ-
nak valóban minden csavarját költője fabrikálta.

Kétségtelen, hogy Kiss Anna egyre nyilvánvalóbbá váló fejlődésiránya, az
ugyanis, hogy saját — és csak a saját — világát dolgozza ki, annak minden furcsa-

ságával, különösségével, hogy egyetlen szubjektum tudatosan csak e szubjektum határáig feszülő „objektív” mítoszát építi, hogy sugallja e világ teljes belső közvetlenségét és ugyanakkor kifele közvetítéseket épít — mindez odahat, hogy az artisztikum a líra önálló elvévé növekszik. Sajátságos módon azonban verseinek artisztikus voltát aligha ragadhatjuk meg poétikai eszközökkel. Legalábbis, ha a művek egészére vetünk pillantást, akkor — bármennyire kényes is ez a műbírálat jelzőinek devalválódása és a műfaji problémák oly gyakori kritikai mellőzése idején — a *festői*, illetve a *rajzos* jelzőket találok a legmegfelelőbbnek. Erre céloztunk mind-egyedül ebben az elemzésben akkor, amikor a költészetben a látásmódot a vers intelligibilis vonatkozásainál döntőbbnek tartottuk. Mintha a nagy nyelvi találékonyság gazdagon díszített képek kivetítésére szolgálna. A költő maga is tisztában van ezzel. *Víz-tükör* című versében így jellemzi munkáját: „hogy mertél szívet, virágot rajzolni / mindenre ahol megfordult?!” A *Kásaevők*ben föllépteti Piktor Titusz-Tamariszkuszt, és felsorolja lehetséges képeinek variációit: „»Julianna Inula-Hirta babával« / Oh! Ah! / »Az álombéli J. I. H.« / Oh! Ah! / »J. I. H. liliummal« / »J. I. H. vörösben« / »Önportré J. I. H.-val« / »Márványmenyasszony«”. S a *Dürer szentje* című vers, amelynek apropója képzőművészeti alkotás, mintegy nyíltan mutatja fel, mit is jelent a festőiség, a rajzosság a versben. Semmiképpen sem azt, hogy a költő eltévedt festő lenne, s mindannak, amit csinál, igazi helye csak a képzőművészetben lehetne. De azt igen, hogy versei nyomán olvasói fejében, mint a *Kásaevők*ben a kutyák fejében, „jönnek-mennek a képek”. Hogy világról kevésbé alkothatunk fogalmat, mint képet. Hogy pompás ötletei, mint például a girbegurba város, amelyben „hetente meszelnek, ettől elszűkülnek az utcák, ház házat ér”, s verseinek egésze is elsősorban képi fantáziánkat mozgósítja. Jellemző, hogy alig használ hasonlatot a költő: nem a szekundér, hanem a primér képszerűsége törekszik. Nyelvének szinte kézzelfogható materialitása, melyet említettünk már, ugyan-csak erre utal.

Hangsúlyozom: a líra lehetőségeinek kikísérletezéséről van szó, nem pedig burkolt festészetről. Mégis: Kiss Anna magányos kísérletező a lírában. Elődei és társai nincsenek. Ugyanakkor rokonságot tart számos mai magyar képíró művészi törekvéseivel. Anna Margit és Berki Viola, Gross Arnold és Gyulai Livius, Schéner Mihály és Bornemisza László művészi elképzelései bizonyára fölülte elűntek egymástól, de mégis rokonítja őket az a téveszthetetlenül csak rájuk jellemző zárt világ, az az eredeti és egyszemélyes mitológia, amelynek tárgyaiból, alakjaiból, ornamenseiből újra meg újra fölépítik vízióikat, amelyek *ható* elemeit hol vásári művészetekben, hol bábban, hol játékvilágban, hol régi kontárképekben, hol a gyermekrajzban, hol a folklórban, hol a modern technika őstörténetének folklórában felismerhetjük vagy akár azonosíthatjuk is, de mégsem idézetekként, ironikus distanciával jelennek meg azok, hanem valamilyen csodálatos módon mint naiv, humorisztikusan fölfogott természet.

Kiss Anna költészetének egész eddigi értelmezésével kapcsolatban föltehető a kérdés: a külön világ, amiről itt szó van, nem privát világ-e csupán? Nem dekoratív kuriózum-e pusztán költészete? Meggyőződésem, hogy nem. Nemcsak azért, amit mind ez ideig hangsúlyoztunk, mert világa a személyiség integritását hirdeti. Ez az érinthetetlen individualitás lehetne még a szó rossz értelmében naiv, vagyis bornírt, mert kisvilágát nem is érinti meg a nagyvilág. Kiss Anna azonban érzi és tudja világának helyét. Ennek egyik vonatkozását, hogy képzeletének szülőttét *nem* „objektív” mítoszként formálja meg, elemeztük már. De ez még csak negatív körülírás. A pozitív magyarázathoz néhány idézet segít bennünket. Világának helyét bizonyos értelemben köztesnek érzi a költő. *Sír a fabábu, ág szeretne lenni*, szólt az egyik vers címe az első kötetben, *Sír a fabábu, ember akar lenni* szólt a ráfelelő. A *fabábu-világ*, az egyszemélyes mítosz világa valóban e kettő között terül el. Az *ág* öntudatlan természetessége, természeti rendje és a tudatos összemberi világ végtelen küzdelmének pátosza és rezignációja között. „Tudják, hogy mit, / Mivégre. / Erőlködik, / Kapaszkodik, / Csendben marad.” „Próbára / Indulsz. / És elkopik majd / Két / Vékonyka lábad, / És két / Hegyeske válladdal / Fizetsz, / És harmadát

se / Jártad meg / Az útnak, / A csillagok se / Tudják, / Hol a vége, / A Napot kérdezik, / Estétől / Reggelig.” A fabábu, kivételesen az első rendből („Mi dolgunk / Véled, / Nyugtalan?”), a második gyakran áttekinthetetlen folyamata felé törekedett. Második kötetében talált rá végleg arra a stilizációs formára, amely megőrizve a természetet, adott esetben lírája szubjektumának őseredeti, romolhatatlan természetes karakterét, ama összemberi világra irányul. Ezt nevezném utópisztikus stilizációnak — azzal a megjegyzéssel, hogy az utópiát ebben az összefüggésben nem a lehetetlen vágyának, hanem jogos emberi mértéknek, követelésnek tekintem. Mert Kiss Anna olyan kisvilágot épített, amelyben ő otthonos, mi nem. De ezzel megteremtette művészetében egy olyan világnak a *mértékét*, amelyben az ilyen — és másfajta — kisvilágok otthonosak, amelyben a kiteljesedett, szabad individualitás a maga végtelen változatosságában önérték. A *Feketegyűrű*-kötet, amely a *Teremtéssel* kezdődött, az *Átváltozások Utópia* című darabjával végződik. „Itt a kamilla-mező közepében lovak sörénye képen üt, szerezcsenek a kőoszlop előtt, ujjukkal kísérik az írást, minden tudás rajta az oszlopon: BŰN AZ ELEVENT MEGSZOMORÍTANI.”

„A történet kiteszik: járt itt valaki, korán is jött, későn is érkezett. / A többi a város története” — írja Kiss Anna költő.

OLASZ SÁNDOR

Virágok a hóban

KISS BENEDEK KÖLTÉSZETÉRŐL

Régi igazság, hogy a jelentős, robbanásszerűen jelentkező, új írónemzedékek általában valami ellen szerveződnek, csoportosulnak. Az 1969-ben közismerten hosszú kálvária után megjelenő *Elérhetetlen föld* című antológia kilenc szerzője látszólag kivétel ez alól. Látszólag, mert líránkból azért ők se vállalnak mindent, bár programjuk egyik lényeges vonása a kontinuitásigény, a magyar líra nagy lehetőségeinek újrafelfedezése, a nagy elődökhöz való visszatérés. „Leszámolnak az álszocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is” — írja a „kilencek” erejében bízó s őket bemutató Nagy László. Az antológia költői tehát mégiscsak szerveződtek valami ellen, s ami ellen szerveződtek, az nem annyira a magyar líra múltjában, mint inkább kortársi jelenében keresendő. Petőfi, a népi lírikusok, a „Szárnyas csikó” nemzedék költői így lettek számukra biztos fogódzók, s így lettek ők — módszerbeli anakronizmus nélkül — ízig-vérig mai költők. Azt pedig nyilván senki sem állítja, hogy költészetünk Petőfitől, Adyától Illyésig, Juhász Ferencig és Nagy Lászlóig terjedő vonulatára (részben hagyományára) nem lehet új költői iskolát építeni.

A kilenc költő első folyóirat-publikációi óta lassan tíz év telt el, s közben egy „poétikai robbanás” is lezajlott. De ha a hatvanas évek közepétől jelentkezők közül azoknak a nevét próbáljuk fölsorolni, akik tehetségükből legtöbbet mutattak s valószínűleg meg, akkor a „sorrendben” az *Elérhetetlen föld* legalább három-négy szerzője a legelőkelőbb helyen szerepel. (Azt mondhatnánk: hozzájuk mérhető tehetségek azóta se nagyon tűntek föl.) Kiss Benedektől például a *költő* rangját már akkor se lehetett elvenni. A legérdekesebb bemutatkozást is ő írta: „Nemzedékem alapmódozata a magába fúló, reménytelen meditáció, az önpusztító, sokszor tartalmát veszítő ... csiszolódás, amikor funkció és szerkezet egymásra utalt harmóniája meg-

homlik, s a funkció lehetetlenülése révén a szerkezet önálló életet kezd. Ez a dekadencia és l'art pour l'art képlete, természetellenes állapot, s a költőnek elsőik közt kell a bágyatag romlás arcába vágni kesztyűt és öklöt." És Kiss Benedek merészen hadat üzent az erőtlenségnek. Juhász Ferenc ezért látott aztán a versekben „csikó-indulatosságot”, s ezért érezte, hogy itt „a költészet tavaszi kedve nyargal zöld lovon”. Igaza van Kis Pintér Imrének: „A legtisztább élménylira ez, de szokatlanul széles regiszteren: az idilli gyengédségtől a disszonánsan tobzódó, acsargó indulatokig. A kiválasztottság öntudatától, a pillanatot adta ígézeteiken át, nagy haragvásokig, a magyar líra megannyi hagyományos helyzetét képes magához hasonlítva interpretálni. Ereje a látás elevensége...”

Az első kötet (*Gazdátlan évszak*, 1970) versei (különösen a „kék gyerekkor” emlékeire épülő *Citerahúrok* ciklus) többé-kevésbé megfelelnek Juhász Ferenc Kiss Benedek-képének. „Szivárvány-csatakban dőlyfösködő” lányok látvány, a hitvallás kitárulkozása („azt a zenét el nem hagyom!”), a múltból fölbukkanó anyakép — így sorakoznak egymás mellé a meleg, bensőséges érzelmekkel teli versek. Nem kimondottan a társadalmi (társadalomban élő) ember megnyilatkozásai ezek. A költő — önmagában is — a biológiai-pszichikai lényt vizsgálja, de az adott társadalom mindenképpen meghúzódik a versek mögött. Persze ez sem idill igazán. A meghitt, az idillbe illő izgalmat és feszültséget takar. Ember és külvilág egységéhez azonban nem férhet kétség.

A *Gazdátlan* évszak már egy kikristályosodott költői személyiséget mutat. A legsikerültebb alkotásokban a jellem és emberség teherbírásáról, a fenyegetettség, veszélyezettettségérzéssel szembefeszülő heroikus kiállásról olvashatunk. A „kiváltó okok” nyilván csak részben valóságosak, egyetemes létezésélményhez tartozók inkább. „Daganatzöld minden levél, / mentik hegyeken-fagyokon át / a tavaszt, virágmuzsikát” (*Hangszerből kihajló muzsika*). Kiss Benedek is erre a tavasz-csempészésre, erre a virágmuzsika-mentésre vállalkozott. „Tavasz, tavasz! mit hozol rám: / ítéletet vagy kegyelmet?! / Ha nem tetszik, öljetek meg, / de míg látok: / virágszóval menetelnek / szemeimben az akácok!” (*Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek*). A második kötet verseiben majd visszatér ez a motívum, nem ennyire nyíltan, gyakran a félrevezettség, a becsapottságérzés versbeli kifejeződésin át, de mindenképp azzal az igénnyel, hogy ez a létezésélmény magasabb logikai összefüggést nyerjen. „Íme az ujjam fölmered csontosan: / ki feszít rá napfény-vitorlát / menekíteni kések közül / a mindennapi csöpp reményt!” — olvassuk a *Füst száll* című versben. A *Tavaszra hangolt himnusz* is azt a költői törekvést bizonyítja, mely az ének, „e májusi árok-áradás” tavaszi hangulatba hozására irányul. A hang itt még tisztán cseng. A sorskérdéseinket faggató, vitaló versekről (*Hisztória* című ciklus) ugyanez nem mondható el. Kiss Benedeknek — nemzedéktársaihoz hasonlóan — igen erős kötődése van múltunkhoz, történelmünkhöz. De ott, ahol a költő önmagának a történelemhez való viszonyát vizsgálja, a nagy költőelődök hatása is megnövekszik. A *Virágok a hóban* és a *Sziget* meg is nevezi az egyiket: „bolyong lelkünk és Ady lelke”, illetve: „Áldott legyen / Góg—Magóg fattya, / az átkos szilágyi ember.”

Kiss Benedek alkatához nemcsak a lobogás indulata áll közel, a bánatos, borongós hang, az elégia sem idegen tőle. Az *Elégia négy tételben* például egyik legjobb verse. Némi túlzással József Attila *Ódájának* párját láthatjuk benne: egy negatív Ódát. Kiss Benedek itt arról ír, aki nincs. Az elképzeltnek a valóságban nincs megfelelője, s mindez az elégiára ad alkalmat. „Finom vers-bánata és tiszta töprengés-magánya ha föl-föl is erjed puha kék füstjével, hogy átítassa a vers-csöndet, a létszövetet, nem több az, mint a fiatal szív dacos és türelmetlen lobogása, valami könny-keresés, mert azt is szeretné, a könnyet és az iszonyatot. Majd eljön az is!” — írta annak idején Juhász Ferenc. A kép azonban nem ilyen egyszerű, bár sok igazsága van. A könny, az iszonyat az első kötetnek már olyan verseiben benne volt, mint a *Sugárban*, *bűnbén* sodró erejű képzuhatagában, adys gesztusokkal teli erős indulatosságában, vagy a *Békarikató* s a *Zuzmócsánkös paripák* soraiban. „És csillagokra lövődő / ünnepi rakéta-sorsunk? / Szél-tüdejű tűznyakkendő / mahagóni-

színbe fordult.”; „Magos szívem sunnyogó / folyondár tipratja” — olvassuk, hogy a *Páfrányos zsebtükör* szívbé markoló képéről („rohadunk, hullunk rozsdaverten,”) ne is beszéljünk. Vagyis: Kiss Benedek első kötetének versei dialektikus összetettségükben, bonyolultságukban már magukban hordozták azokat az elemeket, melyek a *Békesség nektek, utak!* (1973) kötetben külön versekben önállósultak.

Kegyetlen, fenyegető, elkomoruló világ jelenik meg a *Békesség nektek, utak!*-ban. Hol van már a csikóindulatosság? — „haddá verődnek a kínok hajói!” (*Hajók*); „Vénhedt, ütött kutya mordul, / foga bennünk megcsikordul” (*Régi szarvas*). Reménytelenség, széthullás mindenfelé. Makacsul visszatérő szavakat sorolhatunk: hull, zuhog (lezuhog), temet. „Életem rostokra hullik, / indázik fölém a szégyen — / hogy mit akarok még itt? / csak amit anyám ölében!” — Lehetetlen ezekben a sorokban nem tragikus jelentést, hangulatot érezni. Ki hinné el, hogy ezeket a verseket ugyanaz a fiatalember írta. Öregebb ez a hang, keserű, kiábrándult. Ezt már alig lehet elviselni. S ha mégis elviseljük, sőt gyönyörködünk benne, a keserűségen is átsugárzó derű miatt van. Varázsos, néhol szép, néhol közönséges, de leggyakrabban félelmetes világ tárul elénk, s fölbukkan Kiss Benedek költészetének egy új vonása: a groteszk (*Busó, Madrigálok fejhangon, visszhanggal, Fintorok születésnapomon*). Megjelenik a nagy lélegzetvételi, hatalmas áradású vers is (*Böjti szél*), mely nagy erővel formált képeivel, felsorolásaival, felkiáltásaival, sóhajtásaival a Juhász Ferenc-i módszert idézi. Kár, hogy az elemek egyensúlya néhol fölbomlik. Nagyon szép, megmásíthatatlannak látszó sorok váltakoznak halványabb részekkel. (Itt még a nyelv is bizonytalanabb.)

Nem kétséges, hogy Kiss Benedek második kötete egy mély, de lírailag kevésbé meggyőző válság terméke. A költő itt is ugyanazt az egyszer már meghódított tájat kutatja, de ezúttal a mélységekre, a titkokra kíváncsi. Elbizonytalanodás talán azért is látszik, mert az első kötetben diadalra jutott műfaj, a dal most olyan élmények közvetítésére hivatott, melyre a közvetlen (Henryk Markiewicz szavával szólva: autoprezentációs) líra nem (vagy nem mindig) alkalmas. A forma válsága is volt hát ez egyúttal. Szerencsére erről ma már csak múlt időben beszélhetünk, hiszen Kiss Benedek legújabb, folyóiratokban publikált versei biztató jeleket mutatnak. (Pl.: *Az a hóka csikó, Csillagok bójái közt, Kérem érted a liliumokat*.) Két fontos versről külön is kell szólnunk. Az egyik *A feltételes mód*, melyben az új nemzedékek beilleszkedésének őszinte kívánsága tör kifejezésre. „ha lehetnének, nem ifjak: csak szelíd, / dolgukat tudó s végző hű kezek” — írja. Más kérdés, hogy a vers befejezését még a megvalósulatlanságérzés diktálja: „lehetne még, ami nem lehet így — / tudhatnánk, mit így tudni sem lehet!” Aggodalomra azonban nincs ok. A magány, a részekre hullás ellen íródott *Számvetés, félúton* már a „mindenséggel mérd magad!” József Attila-i parancsával harmonizál:

„Vagyok
rész:
magunk-ügyének-keservének
jaj, ne vegyétek el
erőm, karéj
hitem, amit még
hagyott az éj:
belül hagy hordjam
s világgá mondjam
kint
az egészet!”

A nyugtalanságnak, a teljességkeresés izalmának, az egész iránti igénynek szép példája volt már a korábbi *Békaszóló békalencse* vagy a többféleképpen értelmezett *Elmentem a tengerig* is. „És mentem újabb tengerig, / ott aranyliftra szálltam, / könyököltem hajnalig / az ég ablakában.” Ebből éppenséggel a költői nézőpont valóság fölé emeltségét is kiolvashatjuk. De az „okádó nők, pénzzen palik” taszító világtól

elforduló, s aranyliftre szálló költő képe túlságosan leegyszerűsített lenne így. „ott is csak részben / sehol egészben, / csak darabokban, / tűnő időben” — folytatódik a vers. A költőt tehát nem az aranyliftre szállás gyönyörei izgatják. Az egészet keresi, s ezt az „ég ablakában” könyökölve sem találja. A *Jegyváltás* című versben sem annyira az alkotói módszerre következtethetünk, hanem egy elemi erejű versenykényszer kifejeződésére: „Föllépünk a zene hintájába, / pentaton kancák szájában / hathúros gyepő — / szakadjon istráng! saroglya hulljon! / lendüljön kordénk felhők fölé!” — Az *Új dalok születése* viszont alkotás-lélektani szempontból is érdekes. Az elkészült, s ily módon az alkotótól „elidegenedett” műre való (azt is mondhatnánk: konvencionális) utalás („Madár — motyogod, / magára hagyod. / S elrepül, te meg zuhansz, / sirva hullsz magányod szájüregébe.”) mellett a versírás gyötrelmeiről tudunk meg itt legtöbbet.

Kiss Benedek verseinek egyik legfontosabb eleme a kép, a meglepő, a nagy érzelmi-hangulati erejű. (Pl.: „Karácsonyol / bennem a tél, / villog Heródes kése.”; „diszkrét zománcba dermed a táj”; „deresen felkél a hold, / az antik pesszárium.”) Ha egy kortárs költő művében szép képre találunk, rögtön parnasszista megoldásra gyanakszunk. Kiss Benedek képei úgy szépek, hogy szépségük mellett funkciójuk van. Legújabb versei is formagazdagságának egyre több bizonyítékát hozzák. Kiss Benedek minden gondolati, stílári, képi, nyelvi leleményével életre kelt, s a maga alkatához idomít egy verstípust, mely a dalból vagy dalszerű versekből nő ki. Nagyobb teret kap benne a szabad asszociációs technika, bár Kiss Benedek az asszociációban is rendkívül erős kohézióra törekszik.

A népköltészet termékenyítő hatása, inspiratív ereje kezdettől megfigyelhető ebben a lírában. Előbb-utóbb az eddiginél komolyabban kell szembenéznünk a folklór és a fiatal költészet egyre intenzívebb kapcsolatával. Kiss Anna, Utassy József, Győri László vagy a határainkon kívüliek közül Farkas Árpád és még sok más fiatal alkotó példája ugyanis nem szörványos eset, általánosnak mondható jelenség inkább. Van (nem a felsoroltak között), akinél a folklór a súlytalan egyéniség s a jelentéktelen mondanivaló rejtekhelye. Kiss Benedeknél a költői személyesség a folklórelemek mögött minden pillanatban érezhető. Sőt a legújabb versekben a népi örökségből nyert forma egyre több intellektuális tartalmat vesz fel (*Vizpart, Esti vers fiamnak, foháskodással, Vénasszonyok nyara*). Nem befejezett folyamatról van szó, de úgy látszik, hogy Kiss Benedek költészetének legfőbb erőfeszítése most az, hogy a népdal-, illetve dalszerű formákat gondolati, „bölcseleti” líra kifejezésére tegye alkalmassá. A mind gyakrabban föltűnő groteszk pedig lehet, hogy a „népi szürrealista” s az úgynevezett „intellektuális groteszk” irány szintézisét segíti majd. E kategóriák között persze különben sincsenek éles határok: itt sok esetben egymást kiegészítő, egymással szembe nem állítható fogalmakról van szó. A nagy költészet eieve föltételezi a szintézist. Apollinaire és Breton, Lorca és József Attila műve mutatja, hogy a folklór miként épülhet be az avantgard, illetve a szocialista lírába. (Népköltészet és modern líra kapcsolatáról egyébként Kiss Ferencnek a Tiszatáj szeptemberi számában megjelent nyilatkozatában olvashatunk bővebben.)

A *Nyelvemre levelet tépek* című versben olvashatjuk: „Az vagyok én csak mi ezután jön / s váratlan nem jön bármi jöjjön.” Hogy mi jön ezután? — Sejttem, de nem tudom. Jóslás helyett Németh László 1929-ben írt Illyés-kritikájának zárómondatát írom ide: „Most itt a csillag, s én tökéletlen csillagász lélegzetvisszafojtva lesem, arra fut-e, amerre naiv képzeleteim szerint futnia kell.”

Kodály és Balázs Béla barátsága

A FIATAL KODÁLY BALÁZS BÉLA NAPLÓJÁBAN

Balázs Béla legnagyobb terjedelmű, de sajnos csak töredékeiben kiadott irodalmi alkotása: öt évtizeden át vezetett naplója. Ennek 21 kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található, a Balázs Béla-hagyaték egyik jelentős részeként. Benne a 20. századi magyar és európai kultúra számos nagyságának páratlan írói erővel megelevenített alakja, azok életének és működésének több ismeretlen fejezete van megörökítve. Közülük is talán nemcsak terjedelmre, de a baráti hangnemet illetően is Kodály Zoltán kerül a legszebb megvilágításba.

Balázs Béla és Kodály Zoltán 1901—1905-ig együtt lakott a budapesti Eötvös-kollégiumban. Kodály egyidejűleg végezte a Zeneakadémiát. Balázs Béla, aki diákkorában szülővárosába, Szegedre tért vissza, a magyar nép szociális állapota és szellemi kincsei iránti különlegesen korai érdeklődése miatt valóságosan megérdemli „az első magyar falukutató” nevet. Már diákkorában, 1899-ben először, sorra járta a Magyar Alföld vidékeit, és ismerkedett népével, szokásaival, szellemi néprajzával. Kodály és Bartók 1905—1906-os első, Szeged környéki népdalgyűjtése Kodály szünetidőben barátjánál Szegeden tett első látogatása nyomán keletkezett. 1906-ban Balázs Béla ösztöndíjjal Berlinbe ment filozófiai tanulmányokat végezni, de ösztöndíját megfeleltette, hogy barátja, Kodály is vele együtt tanulhasson Berlinben, majd Párizsban. Balázs Béla naplójának berlini és párizsi fejezetei mindkettőjük, de különösen Kodály életrajzának eddig ismeretlen vagy csak hézagosan tudott adatait tárja elénk. Berlinben nemcsak a két nagy szellemtörténész professzorral, Simmellel és Gruithuisennel ismerkedtek meg, sőt, járnak szemináriumaikba, hanem az 1905-i orosz forradalom oda menekült orosz és lengyel emigránsaival is. Részben velük mennek tovább Párizsba. Kodállal együtt járják a francia fővárost és múzeumait. Balázs eleven leírásai az ott található műkincsek rájuk tett benyomásairól Kodály érdeklődésére és ízlésére is új fényt vetnek.

Balázs Bélának a fiatal Kodályról írt külön kis kötetre rúgó naplójegyzeteiből itt számos fontos kijelentést és életrajzi adatot tartalmazó részletet közlünk. De vannak a Kodály-fejezeteknek olyan ifjúkori élményeket leíró részletei, amelyek közzététele ma még sem magyar, sem idegen nyelven nem kívánatos.

Az Eötvös-kollégium századeleji éveinek története még nincs hitelesen megírva. A Gombocz Zoltánról szóló irodalom, különösen Bóka László esszéje, valamint Laczkó Géza Királyhágó című regénye általában egy nagy baráti társaságot sorol föl, mint amely rendszeresen és állandóan a budai hegyekre tett kirándulásokon mutatta meg oroszlánkörmeit. Feltűnő, hogy Balázs Béla naplójában szó sincs a Négyesy-szemináriumról, ahova, úgy látszik, sem Balázs, sem Kodály nem járt. (Tény, hogy Babitsot Balázsnak Juhász Gyula mutatta be, Szegeden.) Ugyancsak hiányzik a naplóból a regényes visszaemlékezésekben felsorolt föltételezett baráti társaság együttes akcióinak említése is. Balázs és Kodály két kolleginával „kvartettet” alkotva valóban gyakran járt közös kirándulásokra, sőt a két férfi külön is.

Ezek a kirándulások főként Balázs Béla részéről bőséges elvi okfejtésekre adtak alkalmat — Kodály szükszavúsága már ekkor is megnyilvánult. A kirándulások egy esetben (a Dobogókőről Visegrádra jövet) az akkori idők erkölcsének megfelelő aggodalmakra adtak okot; a két kolleginát, vasúti összeköttetés híján, nem tudták idejében szüleikhez a fővárosba visszaszállítani. Ezeknek a kirándulásoknak a handlungját jól tükrözik a naplóból vett következő fejezetek:

1905 április 18. *Tegnap kinn jártam Kodályval (sic!) a budai hegyekben. Nem bírom megközelíteni. Igazán nem tudom már, mihez fogjak. Néha úgy rémlik mintha nem büszke tartózkodás volna az ő hideg zárkózottsága velem szemben, hanem elfogultság.*

Csodálatos, hogy mennyire elfogult és esetlen is bizonyos tekintetben néha, ha valami bizalmasabb dologról van szó. Talán belső világának kifejezőképessége annyira egyirányban, a zeneiben, fejlődött ki, hogy a szóbeli kifejezéstől elszokott. Pedig néha csodálatosan csattanó, sőt festői kifejezése is vannak némely dologra. És gazdag és tartalmas is van annyira, hogy bőven jutna ha kétféle csapon eresztené is meg. Azt mondotta egyszer, hogy nem szereti a szcénákat. Milyen közkeletű kifejezés. És aki alkalmazza a komoly őszinteség, az egyszerű de nemes természetesség bizonyos nimbuszát igyekszik vele magaköré vonni. Tulajdonképpen típusa a filiszteretikanak. De hát nagyon gazdag fantáziájú emberek is mondogatják, teszem Kodály. Ezek tévednek. Dehogynem szeretik ők a szép és költői (festői, mondhatnám inkább) szcénákat! Sőt. Romantikus elragadtatással gyönyörködnek bennük, ha olvassák, ha színpadon látják, hát még, ha az eleven életben akadnak egy kedves vagy „megkapó” jelenetre. Szeretik ők nagyon a szép szcénákat, csak szerepelni nem szeretnek bennük, mert lámpalázuk van. Ez a lámpaláz úgy támad, hogy állandónak érzik szcéné közben is, hogy az most szcéné.

1906 május 13. A múlt vasárnap délután kint jártunk Kodályval a Pozsony-hegyen. Akkor láttam ezt. Új levelű, fiatal zöld erdőben jártunk — reá süttött a tavaszi nap. Itt-ott a sugár beereszkedett mélyre, le egész a sötét moháig. Szinte mintha elszakadva a forrásától ide lent eltévedt volna. Óriási sűrű zöld hálóbá megfogott aranyhalak. Ő hívott, pedig mostanában egyáltalában nem törődik velem. Sőt mintha valósággal szándékosan mellőzne, fitymálna — jobban mint a többieket. Már én, úglátszik arra születtem, hogy mások szeretetét nyűgnek, üldözésnek érzem, magam pedig örökké reménytelenül szeressek? — Végzetlenül szerettem pedig — és ő is szeretne.

A fiatal Kodály nagy barátja a bensőséges családi együttléteknél. Erről szól ez a két jegyzet:

1905 nov. 26. Az egyetemet bezárták bizonytalan időre. Ráérek dolgozni...

Múlt vasárnap szintén fent voltunk. Zoltán hirtelen, minden felszólítás nélkül zongorához ült. Aranka a divánon ült, én mellé kuporodtam. Ott volt a két öccse is Arankának, de azokat nem láttam, a szoba másik végébe húzódtak meg valahol. És Zoltán játszott. Barna tapétás, barna parkettás szoba. Sötét, nehéz függönyök, fekete zongora és az egész felett egyenletes puha gázfény. Úgy voltunk ott hárman mint a világtól elvonultan, egy sarokba meghúzódva csendesen, csendesén, csak Zoltán játszott. Arankával lassan egymásra néztünk és ő a Tristan előjátékát játszotta. Mintha egy rejtett helyen gyűltünk volna össze, hogy imádkozzunk, lássuk a mi Istenünket és egyesüljünk vele. Zoltán volt az előimádkozó. Mintha a bennem gomolygó érzéseknek, álmoknak, melyek még sűrűsödtek gondolatokká, alakká, visszhangja lett volna ez a zene. Ez a szent meghittség, ez a művészet! Ami a közönség elé jut, az olyan viszonyban van ehhez, mint az ezrével készített reprodukciók az egyetlen festményhez.

Egyike volt azoknak a kevés óráknak életemben, mikor úgy éreztem, mintha utolértem volna az álmat. Zoltán a saját kompozícióját játszotta, én előttem megjelentek a Ráfáel-dramám legizsőbb színű képei és ott volt közöttünk körülhullámozva a hang és színességétől az én Arankám.

1905 dec. 2. Aranka nevenapja van... Zoltán itt ebédelt. Ebéd után beszélget-

tünk. Elmondtam, ami újságom és tudtul adni valóm volt. Céloztam rá, hogy karácsonykor lejöhetne. Elkerülte szándékosan a témát. Direkt hívni meg nem akartam. Hiszen már olyan gyakran hívtam. Valami megalázót érzek benne. Pedig el kellene jönnie. Azt hiszem minden jobbra fordulna. Mert nem tudunk, nem tudunk összezokni. Pedig úgy igyekszik bizalmas lenni. Hiába. Még nem értem ezt a mi viszonyunkat.

Ritkán bár, de időnként mégiscsak elvi kijelentéseket is tesz a fiatal Kodály:

Zenéről ritkán esett szó köztünk, de ha igen, Kodálynak mindig volt magvas mondanivalója. Tegnap Strauss Salomejénél hárfákról volt szó. „Van a Nyári estében”? — kérdem. — „Nincs” — feleli Zoltán. „Nem szeretem. Nekem ez nagyon lány hangszer.” Hm. És mégis Pelleas és Mellisande-ot akarod megzenésíteni. Mégis a fehér színt jobban szereted a vörösbarnánál. Mégis a Mellisandek tetszenek a nők közt? És Aranka blúzos képét nem szeretted? Azt hiszem, hogy ez az általános ellentét közöttünk, amire olyan gyakran figyelmeztetted újabban. Ti. bennem ugyanaz az ellentét fordítva van. Nálam a téma keménysége és az anyag látysága, nálad a téma látysága és az anyag keménysége. — Talán ezzel jár együtt az a külső mi-voltom, hogy az ember nem várná tőlem.

Egy helyütt Kodály kételyeket támaszt a magyar népelet dramatizálásának lehetőségére felől:

Magyar művészetről, magyar drámáról beszéltünk ezután. A mi nagy feladatuinkról. — Nem eléggé gazdag, nem eléggé színes a magyar népelet drámaanyagának — mondja Zoltán. Lehordtam érte. Gazdag, színes élet, események és történetek. Ez a szerencsétlen, régi veszedelmes, művésziellen felfogás! Tudod mik az ebből kinövő drámák? — mondom neki. Viharos éjszaka, villámlás, dörgés, az emberek nem hallanak és nem látnak és megzavarodva nagyon változatosan és színes csoportokba alakulva futnak keresztül-kasul egymáson. Két vagy több ember azután megvadulva, se hallva se látva fejjel fut egymásnak, zúzott fejjel, holtan vagy félholtan rogyik össze. Íme a felfogás szülte dráma! Színes, vázlatos nagy események, történetek drámái. Egyetlenegy, hallod? — Egyetlenegy ember, a pusztában elhagyatva élő, elegendő és bőséges tárgy és anyag az igazi drámának.

Balázs szegedi meghívásának Kodály 1905 tavaszán tett eleget. Húgához, Balázs Hildához több évődő, kedveskedő levele maradt fönt. Kodály viszont Balázst vitte magával szüleikhez, Nagyszombatba. Erről szól ez a fejezet:

1906 aug. 22. Nagyszombatban vagyok Zoltánnál. Beszéltem neki az én titkos, legszentebb álmaimról, melyeket még szóvá nem tettem sem beszédben sem írásban. — A nagy magyar kultúráról, melyet meg kell csinálnunk. Amely beugorjon az európai fejlődésbe, hogy vezessen, mint ahogy mindegyik vezetett. Angol, francia, német. Ahogy most a kis norvég beugrott, akikről azelőtt senki se tudott — miért ne a magyar.

A nagy küzdelemről, ezért a kultúráért. A harcról, amit vívni kell minden ellen, ami van. Az ellen a gyalázatos banda ellen, amely csak az éhért és a hiúságáért dolgozik, és ha tisztességes buta, tehetségtelen. Amely prostituálta, jourszórakozássá, szellemeskedéssé buktatta a poézist. Amely tudományban, művészetben pöcegödőrre süllyesztette a nivónkat. — Az újságíróművészet ellen. Beszéltem neki szövetségről, melyet meg kellene csinálni mind azok között a fiatalokban, akik nagyra termettek és nagyra vállalkoztak, akik nem lenni akarnak valamik, hanem csinálni akarnak valamit, akik az ő nagy céljukra, akár matematika, jog, muzsika, építészet, poézis — akármi — az életüket tették fel. És minden egyéb értéket, ha kell, feladnak érte. Akik természetszerűen szívük mélyéből gyűlölik ezt a fölületes, léha klikket, mely tudományunk, művészetünk nyakán ül. — Mint egy titkos társaság szövetkezve — nem hogy egyik a másik munkájába avatkozzék, hanem hogy mindegyik a maga külön céljéért küzdve, se jobbra se balra ne nézve érezze, hogy egy csatasorban halad és a maga feladatán, azon kívül, még egy cél is, mely közös, melyben találkoznánk. A nagy magyar kultúra. Egy vállvetett új „Sturm és Drang”, egy szellemi

forradalom, mely kipusztítsa ezt a szemetet — újságíróművészetet és csepürágó tudományt és friss új, nagy művészetet, nagy tudományt, új nagy kultúrát építsen a helyébe, amivel beléphessen az európai fejlődésbe és ne tartozzék többé az obszkurus Balkánhoz, mely boráról, lováról és jogászai számáról nevezetes csak.

A szövetségről, a szellemi forradalomról és új kultúráról beszéltem neki. A művészet rehabilitálásáról beszéltem. A művészet vallásról, mely azé az új kultúráé legyen. Temploma a hangversenyterem, képtár, vagy a színház. A művészet megváltó hatalmáról. Arról, hogy az emberek jobbak lesznek és társadalmunk friss és egészséges.

Zoltán pedig avval felelt, hogy beszélt az emberek buta nyomorultságáról, az alig található kivételekről. Hogy vesztett ügy minden emberekkel vagy emberekért kezdett tisztességes munka. Belülről kifelé dolgozni, csak magáért a dologért. Fittyet hányni az embereknek. — Amiket beszélsz, gyerekes örültségek. Hallgassak el veled, ha nem akarom örökre nevetségessé tenni magam.

Nekem pedig úgy rémlett, hogy igaza van és úgy rémlik most is. És mégsem tudta a beszédje sem ezt a tudatot kitörölni belőlem.

Balázs Béla 1906 őszén ösztöndíjjal a berlini egyetemre megy, Kodály az ő segítségével jut ki utána. Itt Balázs már összebarátkozott a modern német gondolkodás két nagyságával, ezek: Simmel és Gruithuisen. Kodály, úgy látszik, Diltheyt is hallgathatta, ismerhette, de műveit mindenképpen tanulmányozta. A nagy német szellemtörténész hatalmas összefoglaló tanulmányainak nyoma mindvégig megmaradt tudományos munkásságán, sőt a renaissance-ról és humanizmusról szóló tanulmányai talán még zeneszerzői ihletésének is jelenthettek sugalmazást. Hasonló hatással lehetett rá a renaissance történésze, Gruithuisen is. Berlinben orosz emigránsok társaságába kerültek, tőlük hallhatott Kodály először a modern európai társadalmak égető szociális problémáiról:

Zoltán orosz szomszédnője, egy csinos, fess, tűzrólpattant vig leány, aki füttyö-részeve meséli, hogy három hónappal ezelőtt verték agyon a kozákok a bátyját és, hogy jobban szeret itt lenni mint otthon, mert otthon nagy a lárma, folytonos ágyúzás, lövöldözés — az kellemetlen. — És azután verekedések — vér —, négykézláb mászó sebesültek — jajgatás — a golyó után meggyullad kicsit a ruha és az kellemetlen szagú — szóval az nagyon csúnya ott. Jobb szeret itt lenni, és avval tovább füttyül. Ilyenek is vannak.

Balázs 1906. december 31-én Berlinben fejezte be első drámáját, a Dr. Szélpál Margitot. Zoltán — írja — egész megrészegedett tőle és mikor másodszor olvasta, az asztalt verte. Láttam rajta, hogy meg van lepetve. Megkérdeztem és be is vallotta, hogy nem várta.

Tavasszal Párizsba vonulnak át, hogy három hónapot ott töltsenek. Együtt járják a várost, a múzeumokat, a képtárakat, sőt még mulatókba is be-benéznek. A Kodály-életrajzokban párizsi tevékenységeként föltüntetett könyvtári munka csak rövid epizód lehetett. Balázs naplójának párizsi részletei híven tükrözik a nagy élményt:

1907 ápr. 3-án érkeztünk ide. A lengyelek, Lina és Éva kint voltak a vasúton. Napsugaras reggel érkeztünk ide. Ideát Franciaországban láttuk az első gyümölcs-fákat virágosan. Felmásztunk a Montmartre-ra a Sacré Coeurhoz és megnéztük Párizst. Mint Hannibál az Alpesekről Itáliát. Ízletesebb, de keményebb falat mint Berlin. Házalók, antiquariusok, kecskenyáj. Festők, akik kint az utcán festenek. Az egyik a kocsmája előtt, kékszalagos papucsban, hajós pipával, három széken heverve. Csak a regények folytatása, amiket olvastam, a festményeknek, amiket láttam.

Bejárnuk egész Párizst. Reggeltől estig talpon, lakást keresünk. Az este a Notre Dame tornya alatt. A leghatalmasabbak a tornyok rajta. Éreztem az időt. Mint valami földalatti görgeteget éreztem a századokat, melyekből ez a tenger kincs fel-támadt. Itt éreztem meg először a múltat mint valami realitást...

Remegett az egész mindenség körülöttem. Pedig csak a Notre Dame tornya csil-lagfényben. De különben hiszen itt van az egész történelem, XVIII. századbeli raj-

zok és metszetek a kirakatban, XVII. és XVIII. századbeli könyvek a bouquinierek-nél. Csak ha a múlt realitását érzi meg az ember, érezheti a jövőjét. Először érintett meg komolyan az evolúció.

Párizs a szem országa, nem a fülé. Oh, die holde Klarheit der lateinischen Ras-sen. Tiszta színek, kirajzolt színek. — Csengő, finom túvel szúrt szavak. Plasztikusan mindent kidolgozni. Ki a napfényre. Semmi homályba hagyás, semmi elmosódottság. Tiszta, éles szóba fogni mindent. — Nem félni a napfénytől, erős színtől, éles kon-túrtól. Vissza a szóhoz! Vissza a szóhoz... El a szótól és vissza a szikrázó, éles, biztos szóhoz. Vissza a szóhoz.

Úgy felízgat Párizs, hogy az idegeim alig bírják. Azok a túsúrás-érzések gya-koribbak mint azelőtt. Szétrobbantak a látóköröm korlátai. Új nagy perspektívák nyíltak. Itt látok először művészetet otthon. Mintha itt nőtt volna, mint egy kert-ben a fák. — Berlinben a legszebb képeknek az a melankólikus hatásuk volt mintha száműzetésben találkoztunk volna.

A Louvre remekeit sorra veszik: A Milói Vénusz. Mikor befordultunk a folyo-sójára és először megláttam olyan szívdobogást kaptam, hogy megroggyant a térdem és Zoltánba kapaszkodtam. Először tett rám szobor olyan hatást, amelyet csak a leg-nagyobb poézisok.

Crivelli, Leonardo, Van Dyck, Rembrandt, Tizian, Courbet, Monet csodálatuk tárgya. Rodin van rájuk nagy hatással. Ugyanakkor az irodalmi és zenei élet nagyjai is izgatják őket. Fölvetődik a kérdés: mi a különbség a germán és román dráma között. Mit csinál Maeterlinck és Francis Jammes. — Orosz és lengyel emigránsok-kal barátkoznak: „A lengyelek Zoltánt többre tartották mint engem” — írja. Berlini történetfilozófus barátaik, Simmel és Gruithuisen egyidejűleg voltak velük Párizs-ban, együtt mentek a Taverne Pantheonba, ahol meztelen cocotte-ok kuplékat éne-keltek, és ezek refrénjét mindenki velük harsogta. Kodályról egy helyütt följegyzi: — Mindenkinék szüksége van rá.

Balázs Béla még mindig bizakodik abban, hogy Kodállal együtt tud működni, és közösen írnak egy egyfelvonásos operát:

1911 júl. 26. Most pedig november 1-ig meg kell csinálnom az egyfelvonásos operaszöveget, melyet ígértem, ill. szerződésem van rá. Tegnap kigondoltam. De olyan kézenfekvő és kínálkozó ötlet, hogy attól félek másnak is fekiüdt már a kezén. Ezért baj, hogy keveset olvasok és nem nézek meg semmit. Nem tudom, mit írtak már meg. Komoly dolgoknál tudom, hogy lehetetlen, hogy ez másnak eszébe jutott legyen. Az én gyökereimből csak az én virágom nőhet ki. De ez nem gyökérből jön, ez csak játékölet és lehet, hogy másnak is felötlött?

Múlt héten Zoltánnál Edithtel vacsorán és minap az operában találkoztam vele. Nagyon szomorú leszek mindig tőle. Valami egészen pótolhatatlan veszteséget érzek. Mert elvesztettem. (És mindig újra és újra próbálok és remélek, mert nem tudok belenyugodni.) Az ő viszonya énhozzám csak némi pietás. Neki is, Bartóknak is, az első muzsikuskoknak a világon utolsó izlésük van az irodalomban. Minden kultúra híján. Sejtelmük sincs arról, hogy ki vagyok és sajnálnak érte, hogy annyira támad a kritika, mérgelődnek is rajta, de voltaképp nem érzik felháborító igazságtalanság-nak, legalább is nem olyannak, mint azt amit Béláról és Zoltánról írtak. (Kivált mióta nekik jól megy!) Én pedig nem tudok másképp, mint egy nívón érintkezni emberekkel. Hiúság ez? Lehet. De azokkal akiket nagyon szeretek, akik nagyon fontosak, kevesébbé mint másokkal. Aki nem ismeri el jussomat fájdalomhoz, keserűségemhez, hitemhez, kritikámhoz, önérzetemhez, annak szemében minden gesztu-som és véleményem szánalmas és nevetséges kell hogy legyen. De hogy Zoltán így elejtett engem (ha ugyan valaha tartott egyenrangúnak magával?!), az olyan seb az életemen, mint valamikor Eszti volt, de azt sem pótolta, hegesztette azóta más.

Felolvastam az operát Zoltánnak. Nagyobb trémával mentem fel, mint egy pre-mieremre. Azt szeretném, ha ő komponálná meg. Nemcsak azért, mert sajnálom ezt a darabot rossz muzsikusknak adni és nem tudnék Lengyel Menyhértékkel együtt dolgozni. (Mint Bartók!) Hanem azért is, mert azt akarom, hogy ő operát

írhasson és azért is, hogy új kapocs lehessen köztünk. Nem tudok lemondani róla. Valósággal félttem ettől a felolvasástól. Nem bíztam és előre szomorú voltam. De tetszett neki. Még Emmának is, sőt talán jobban. Kedve is van megcsinálni. Nagyon boldog vagyok ezért. Csak technikai nehézségek vannak. Kell-e ő Medgyaszayéknak? Zoltán azt mondja, hogy kis zenekarra nem lehet megcsinálni. Jó volna visszavenni tőlük és az Opera számára megcsinálni. De hogyan. Visszavásárolni 1000 koronáért. Erre is hajlandó volnék. Vagy most egy másik szöveget írni nekik? Idegesen irtózom ennek az új kényszermunkának a gondolatától. Nem tudom mitévő legyek. Arról semmi áron sen fogok lemondani, hogy Zoltán csinálja!

Azt mondták, változtassak a szövegen, mert így nehéz lesz előadatni, túl sok az énekesnő szólólista. Érthetetlen, hogy még ilyen emberek is arra gondolnak munkaközben, hogy hogy lehet majd felhasználni az adott viszonyok között!!!

1911 nyarán egy svájci üdülőtelepre mennek együtt, két hétre. Kodály feleségére, barátságuk lazulásáért őt okolva, súlyos ítéletet mond:

1911 aug. 20-án Waidbergbe utaztunk. Zoltánnal, a feleségével és Bartók Bélával éltünk ott együtt két hétig. Magányos hegytetőn, fenyveserdő közepében, egy vászonajtóval begombolható bódében laktunk. Egész nap labdázva, tornázva, fürödve. Este ha eső esett, vizes lett a fejünk. Az élet szép volt és egészséges és azonkívül egy kezdődő, üldözött, új kultúra részesének érezhette magát az ember.

Egyébiránt különös és fontos két hét volt. A Zoltán ügyemnek, talán minden életeseeményem közül a legmisztikusabbnak végkép való elintézése volt. Szomorú világosság, de felszabadulás is. Nem fájt már nagyon. Nem kell nekem többé. Tiszta és éles szemmel láttam és az akinek láttam nem kell. Zoltán leromlott, keserű és dacos visszavonulása naivan mániákus és sok dologban otromba barbárt csinált belőle. Az intellektualizmustól és az elpuhító életmódtól való félelme vandalizmusba kergette. Kár. A legpompásabb emberi szépségek romlottak el. De a legfőbb baja a felesége. Részben ő tette tönkre. Ostoba, korlátolt és alapjában műveletlen és féktelenül önhitt. Mégis Zoltánt annyira lefoglalta, hogy annak semmiféle emberi szépség lehetőségéről nem támadhatott fogalma. Nem, hogy tágitani segített volna Zoltán szellemi körét, hanem inkább korlátozta. Zoltán saját egészségének és 20 évvel öregebb felesége fiatalon tartásának mániákusa lett és ezért nem jut munkához, ez pedig keserűvé és epéssé tette. Epésség — ez az ami kifejlődött benne talán egy titkos nagy elégedetlenség folytán és ez az amit én nem bírok. Nincs többé egy közös ideánk, egy közös szándékunk sem. Emberileg pedig nem bírom többé. Minden ami van, az emlékek melankólikus halhatatlansága. Úgy vagyok vele mint egy asszonnyal akibe nagyon szerelmes voltam és valahol mégis örökre szerelmes maradtok. De a jelen napomat ki akarom tisztogatni. Csak az maradjon benne ami kell; ami máma van és ami él és nő. Kíméletlenül tisztán akarom látni. Szomorú dolog és nagy dolog valamit befejezni tudni. Mégis Zoltántól nem váltam meg keserűséggel. Most is szeretem és mindig fogom. Csak életgépezetem kerekéi közül kivettem. — Szomorú, hogy ezt tartottam leghetetlenebbnek. Mindig hittem, hogy az „út végén” találkozunk. Most is meg vagyok róla győződve, hogy Emma, a felesége választott szét bennünket. Waidberg óta pedig látom, hogy tudatosan. Emma féltékeny rám. Nem a személyemre, hanem arra az ételszélre, ételszagra, a lehetőségek és gazdagságok tengerére amit Zoltán közelébe hozok. Félti tőlem. Minden dolgok közül azonban a legkeserűbb, hogy benne is csalódhattam. Z.-hoz való szeretetem vakított meg. Most undorodom tőle. A legkorlátoltabb, és legizléstelenebb asszonyok egyike akit valaha láttam. Szegény. Egy sebesült madár csapkodása amit csinál és magával is elhitette, hogy jókedv és boldogság. De keresztül csillan a riadt félelem. Tulajdonképpen végtelenül sajnálom. De most úgy vagyok vele mint egy csúnya betegséggel, a látását mégsem bírom. Én orvos nem vagyok. — Igazságosnak kell mégis lenni: Zoltán és Bartók Béla szeretik. Ez már maga elég a kalaplevevéshez. De érthetetlen. Egy bizonyos. Hinni tudott bennük. Kitarítani mellettük és kiállni értük. — Ez előtt mindig le fogom venni a kalapom. De a személyét sikerült a waidbergi két héten megutáltatni velem. A személyes kultúrámmal együtt úgy túl rajta, hogy nem bírja többet.

Zoltánnak utolsó kötelességem lerovásaképen egy mesedráma operaszöveget akartam csinálni. Csináltam is egyet. Szépet. De Zoltán nem értette. És nem tetszett neki. A drámát mégis meg fogom írni, mert szép. Neki ha talál alkalmas más mesét, megírom azért a librettóját. Hátha akkor dolgozni fog. Ez még az utolsó kötelességem.

Szomorúan de sok múlt terhétől felszabadulva utaztam el Waidbergből. Hát ennek vége van. De még nem írtam meg értelmét. A regényemben fogom megírni Zoltánt. A „Halálos fiataltságban”. Ezt is Párisban kell megírni.

Hogy továbbra is milyen megbecsüléssel van iránta, arra jellemző egy róla adott dicsérő meghatározása: legnagyobb erénye „a hallgatás tisztelete”. Naplójába utoljára, 1918 előtt, még ezt a pár sort írja be:

1917. nov. 1. Tegnap Zoltán csellószonátáját játszotta Dohnányi és Kerpely. Utána hozzánk jöttek vacsorázni. Kodályék és Bartókék és Tango és Reinitz. Még ilyen jobbára baráti társaságban is érzem, hogy nem vagyok biztos talajon... Én csak ott vagyok én, ahol tudják, hogy ki vagyok.

A Szovjetunióból való hazatérése után, 1945-ben, Balázs Béla Kodállal fölújította ifjúkori kapcsolatait. Kettőjük életét és munkásságát áttekintve és saját hozzá való viszonyát elemezve, Kodályhoz ódát készült írni, de ennek csak vázlata maradt fenn. Ez így is szép dokumentuma iránta érzett nagyrabecsülésének és ragaszkodásának:

Nagy történelem történt mivelünk. — Még a te magvad mély gyökeréből. — De engem az úr szelei hajtának s lombodban néha búsan megfogódom. De én alám még nem sűrült talaj és nem tudják azt se, hogy merről fújok. Üres szélmalomkerekít hajtom, hülést és náthát okozok. — De hogyha megzúdíthatom ritkán szólaló roppant koronádat — akkor a föld, magyar föld szive gyökere szólalt meg: az én értelmem s megoldásom melódiája. — Pillantásodnak magva nincsen és a természet törvénye nem emberi törvény. És mégis mély megnyugvás, hegyetön csillagos ég alatt. — Sziklákat cirógatsz le rólam és kérget olvasztasz, mint évgyűrűk abroncsai pattognak le rólam dermedt öregség...

Sziklákat cirógatsz le rólam
Zsongító enyhe hatalom
Hatalmasabb rengető fergetegnél
Kérget olvasztó, szelíd tavaszom.

Közli:
GÁL ISTVÁN

Bartók és Balázs Béla kapcsolatáról

Most, amikor lassan évszázadunk végéhez közelítünk, visszatekintve elejére, úgy látjuk, mintha óriások éltek volna Magyarországon a tizes évek elején. Csupa jobbára fiatal alkotó, aki sok lényeges vonással gazdagította, néha egészében meghatározta kultúránk mai arculatát. Elég, ha Adyra gondolunk. Vagy Bartók indulására a népdalgyűjtés jegyében Kodállal. Vagy a filozófus Lukács Györgyre, vagy akár Fülep Lajosra. Vagy festőink legkiválóbbjaira. És mennyi legkiválóbb akadt közöttük!

Ebbe a tizes évek elején kibontakozó nemzedékbe tartozott Balázs Béla is, aki úgy él a köztudatban, ha élete zenei vonatkozásait nézzük, mint Bartók Béla két színpadi kompozíciójának, *A kékszakállú herceg vára* című egyfelvonásos operának és *A fából faragott királyfi* című táncjátéknak szövegírója. Vagy ahogy előkelőbben hangzik: librettistája.

De meg kell mondanunk: Balázs Bartókkal való kapcsolata mélyebb múltból érkezik és távolabbi időkbe utal, mint a színpadi művekkel való bajlódások néhány esztendőbe süríthető korszaka. Más szóval: kapcsolatuk rádiusza jóval nagyobb a közismertnél.

Amivel a magam nemzedéke, illetve a közvetlenül előttem járó találkozhatott: Bartóknak a forradalmak forgószeleiben feldobott, 1917-ben, 1918-ban hatalmas hazai sikert aratott két színpadi műve szövegkönyvek tekintetében a kommunista emigráns Balázs Béla nevéhez kapcsolódott. Ez volt a tragikus helyzet: nacionalista körök botránnyal fenyegetőztek e művek előadása esetén. 1923-ban Az Est cikkírója rezignáltan írta: „Hogy Bartók Béla, ez az ízig-vérig magyar ember, a nemzeti géniusz egyik kiválasztottja, szenvedni legyen kénytelen amiatt, hogy közös munkája van Balázs Bélával, ez nagyon sajnálatos és emberileg tragikus, de szinte olyan elemi csapás, amely ellen sajnos — nem tudunk orvosságot.”

Csak másfél évtized múlva, 1935-ben és 1936-ban került sor e művek felújítására, addig azonban csak hírből hallhattunk e művek színpadi élményéről, noha magát a zenét — *A fából faragott királyfi* szvitté tömörített változatát — megismerehettük a harmincas évek elején. Balázs Béla levélben járult hozzá neve elhagyásához, hogy személye ne állja útját tovább e két nagy Bartók-opusz színpadi előadásainak. Balázs nevét tehát elhallgatták, neve nem volt látható. Illetve — ha szabad személyes emlékemmel előhozakodni — én láttam: valaki vastag ceruzával rajzolta oda az Operaház falának plakátjára Balázs Béla nevét (Bartók neve mellé).

Balázs Béla az emigrációban sokszor emlékezett Bartókra. A második világháború után hazatért (Bartók ekkor már meghalt Amerikában), és idehaza is — 1949-ben bekövetkezett haláláig — több szép tanulmányban örökölte meg Bartók portréját. Élettől teljes, egészében hiteles ábrázolások ezek, bár igaz az is, hogy egyes részleteikben az adatok nem pontosak; a költői színezés, tömörítés érdekében, csattanók kedvéért, az eseményeket a tényektől helyenként eltérő módon csoportosította. Szót sem érdemelne ez, mert valójában a legtöbb kortársi emlékezősekben hasonló elírások, téves dátumok és egyéb pontatlanságok fordulnak elő. A baj ott kezdődik, amikor Balásznál zokon veszik azt, amit másoknál megbocsátható hibaként, megértéssel fogadnak el. A Bartók életművét mikroszkopikus alapossgal átvizsgáló tudományos munka elemző évtizedei után könnyű valakit ebben a tárgykörben adatbeli fogyatékoságaiért elmarasztalni.

Balázs Béla ezekben a visszaemlékezésekben hallatlan érzékenységgel tartotta számon a Szeged környéki korai népdalgyűjtést Kodállal, majd Bartókkal, 1905-ben, illetve 1906-ban. Éltre szóló barátságuk kiindulópontjának vallja ezt, bár ez nem volt nagyméretű gyűjtés, nem történt fonográffal, és a dallamok zöme sem tartozik a legértékesebb, úgynevezett régi típusúak közé. De Balázs jól érzékelt e gyűjtés szimbolikus erejét: azt, hogy az ő Bartókkal való kapcsolatának kezdetét nem a librettóktól, hanem a balladáktól kell számítani.

Péter László írta „Bartók és Szeged” című tanulmányában: „...mind Bartók, mind Kodály művészi forradalmat megindító zenefolklorisztikai gyűjtésének elején Balázs Béla ihlető és segítő alakja áll.” — Emigrációjának főleg első, legfájdalmasabb időszakában, Balázs az elvesztett, összeomlott magyar kulturális reneszánsz álmát innen számígtatta, ezt siratta.

De éppen ebből származott bizonyos komplikáció.

Amikor a Musikblätter des Anbruch című bécsi zenei szemle 1921-es Bartók-számába írt cikkét *erről* — visszautasították, Balázs ebben — a szerkesztőségtől kapott értesülés alapján — Bartók szándékát látta, és naplójában keserű szavakkal szól *erről*. Igaz lehet, hogy Bartók — az ellenforradalom tombolása közepette — valóban el akarta kerülni a gyűjtött népdalkincs politikai exponálását, amit Balázs harcos tolla óhatatlanul felidéz. Bartóknak volt mit nyelnie akkor a közelmúltban, óvatosságra intett, ha már őt ebben megkérdezték. Talán kihagyást javasolt, a szerkesztőség azonban az egész cikk mellőzését határozta el. Pontosan nem tudjuk. Sohasem fogjuk tudni, mi történt.

Amikor azután nem sokkal később Bartók a frankfurti bemutatókkal operai színpadon is elérte első európai sikerét, Balázs Béla a Bécsi Magyar Újságban nyílt szakító levélben búcsúzott a Horthy-Magyarországon — mint írta — kormányzói teára hivatalos Bartók Belától.

Csak később vált világossá, hogy Bartók az ilyen meghívásokat sohasem fogadta el, a sajtó előzetes hírverését pedig nyilvánosan nem cáfolhatta meg. Balázs cikkére azonban reagált: Frankfurtból hazatértében a csehszlovákiai Pozsonyban meglátogatván édesanyját, onnan írt meleg hangú levélben számolt be színpadi művei immár nemzetközi sikeréről, és köszönte Balázsnak a kitűnő operaszöveget. Balázs, naplója e kiadatlan részében — amit özvegye jóvoltából olvashattam el az ötvenes évek elején — azért kesereg, mert Bartók tudomást sem vesz a nyílt búcsúlevélről. E részben igaztalan. De mi Ady szavával valljuk: „Az igazi talentumnak, ha szerencsétlen, joga van az igazságtalansághoz.”

Balázs kivételesen nagy fájdalmat vitt magával Magyarországból, amikor emigrációba ment. Ez a fájdalom: egy lázas, forrongó, csodaváró, sosemvolt kulturális reneszánsz álma, amihez ő is toborozta és sokszor ő hozta össze a kor legjobbait a társadalmi megújítást is előkészítő esztendőkből. Pontosan tudta, milyen csillag (csillagok) körül kering az egész bolygórendszer, segítő szándékkal vett volna részt Bartók további alkotó éveiben is, mert az írók közt annyira érezte Bartók jelentőségét, ahogy senki más. Vagy csak nagyon kevesen.

Balázs a „barátság” fogalmát — naplója tanúsága szerint is — tragikus komolysággal fogta fel. Innen a naplójából tükröződő belső vívódás, az indulatok széles skáláján.

A tragikus komolyságú barátság jellemzéséül szolgál egyik késői cikkének, *Az oszthatatlan ember* című visszaemlékezésnek befejező gondolatára. Ezt írja: „A Fából faragott királyfi előtti legnehezebb időben, mikor a kivándorlás eshetőségét fontolgattuk, készült egy fénykép. Hajós Edith fotografált le bennünket, amint megyünk együtt az országúton. Hátról vett fel, távolodóban, bottal, tarisznyával. A kép alá ez volt írva: »Bartók Béla és Balázs Béla elhagyják az országot.« Ez persze tréfa volt.” Teszi hozzá a zárókádenciát.

Nos, itt árulja el magát. Ez nem volt tréfa. Ez volt később az a csapás, amit Balázsnak oly nehezen adatott elviselnie. Hogy nem együtt hagyták el az országot: útjuk széjjelvált, Balázsnak el kellett szakadnia Bartóktól.

Hogy ez mennyire így van, arra a későbbi fejlemények is igénnel felelnek. Amikor végezetül Bartók — aki ugyan sokat foglalkozott az emigráció gondolatával, de a népdalok mágneses terét, Kelet-Közép-Európát nem hagyhatta el — végezetül: 1940-től mégis emigrációba kényszerült, Balázs egy szép cikkben köszönti Bartókot: *Messziről messzire (Bartók Béla hatvanadik születésnapjára)* címmel. (Közbevetőleg: ez a cikk nem érte el Bartókot, születésnapjára biztosan nem, hiszen azt írja, hogy 5, táviratban üdvözlőjén kívül, kutya sem törődött március 25-ével.) Balázs cikkéből az első bekezdést idézzük: „...Hát hatvanadik születésnapodat kellett megvárnod, hogy ősz fejjel hagyd el végül is hazádat... te legnagyobb muzsikus. Hát emigráns lett belőled is Bartók Béla, éppen akkor, amikor Magyarországon zajosan ünnepelnek?”

Gyönyörű versében, amit ez idő tájt írt, a közös kiindulást idézi: a népzene-gyűjtés bűvöletét. Milyen különös: nem a színpadi művek mesevilágát villantja fel! Hanem a csongrádi kubikostanyákon való közös ifjúkori barangolást. Ez szebb volt?! Természetesen beleviszi azt a politikai tartalmat, amit egykor a Musikblätter des Anbruch közzé nem tett cikkében mondott volna el. Amikor Kodály ezt a verset (1946-ban elmondott Bartók-nekrológiájában) dicséri, politikus kicsengése ellen emel szót. Különös lenne ez, ha nem tudnánk: magyarázata valahol ott lappang a húszas évek ellenforradalmi viharában jelentkező Balázs publikálatlan Anbruch-cikkében — az akkori idők félelmeiben, a rettenetes történelmi óráiban. (Meg kell jegyeznünk: hogy Kodály mennyire becsülte a legrégibb időkre nyúló közös barátot, bizonyosság rá Balázs *Cinka Panna* című új daljátékának megjelenítése 1948-ban, amelyet a

budapesti Operaházban mutattak be, ismét a hajdani forrongó idők sikereinek színpadán.)

*

De időzzünk még kissé a Bartók és Balázs közös színpadi mesevilágának környezetében, villantsunk fel valamit e bajlódó évek epizódjaiból.

Közismert, hogy *A kékszakállú herceg vára* című operáját Bartók 1911 szeptemberével keltezi, a lipótvárosi kaszinó pályázatára benyújtott mű megbukott, s csak 7 év múlva adták elő, 1918. május 24-én, amikor az Operaház szerződötetett olasz karmestere, Egisto Tango, a mű betanítására lelkesen vállalkozott.

Közben persze történt egy-két kísérlet, hogy a művet előadhassák. Ennek érdekében adták elő Balázs darabját Bartók zenéje nélkül: 1913. április 20-án Balázs egy másik misztériumával együtt a Fővárosi Orfeum színpadán. Ahol máskor bohóc tréfák sora pergett, most áhítatos hangulat áradt Balázs darabjaiból. A díszleteket Gulácsy Lajos tervezte, két darab közti szünetben Bartók az új szerzeményeiből zongorázott.

Balázs azért ajánlotta fel egy másik, vidám mozgalmos darabját szövegkönyvül, hogy a komor operának törjön utat. Így is történt. Az 1917. május 12-i táncjáték-bemutató, *A fából faragott királyfi* kirobbanó sikere tette lehetővé nem sokkal később az opera bemutatását is. Akkor a két kompozíció egy estén került előadásra. Bartók így nyilatkozott két darabja pszichológiai összetartozásáról: „Első operámat annyira szeretem — írta a Magyar Színpadban —, hogy amikor Balázs Bélától a táncjáték szövegét megkaptam, rögtön arra gondoltam, hogy a balett látványosságával, színes, gazdag, változatos történéseivel lehetővé fogja tenni, hogy két művem egy estén kerüljön színre...” Balázs ezt mondta: „*A kékszakállú herceg vára* című misztériumomat nyolc esztendővel ezelőtt írtam Bartók Béla és Kodály Zoltán számára [valóban kettőjüknek szól a dedikáció!], azért, mert alkalmat akartam nekik adni arra, hogy színpadi muzsikát írhasanak. (*A fából faragott királyfi* című táncjátékom is csupán Bartók kedvéért készült.) Nagyon sok embernek az a véleménye, hogy ezek a szövegek rosszak. Azonban, sajnos, abban az időben az írók még nem nagyon tolongtak Bartók Béla körül, mert futóbolondnak, vagy rosszhiszemű szélhámosnak tartották, úgy, hogy nem volt más, akitől szöveget kaphatott volna. Most Bartók megírta balettjét és megírta első operáját, és kivivta magának azt az elismerést, amely zsenijének kijár. Az én szövegeim tehát betöltötték hivatásukat. Egyéb mondanivalóm róluk nincsen. Ha most már majd jönnek mások, akik szebb szövegeket írnak Bartók Béla számára, én csak örülni fogok.”

Az orfeumi szöveges bemutató és az új táncjátéklírettő komponálásának kezdete előtti időkben, 1913 novemberében történt valami, amiről keveset hallottunk eddig, de különös figyelemre tarthat igényt.

Ekkortájt Balázs, Adyval való barátsága tetőzésének idején, azon buzgólkodott — és ez mennyire jellemző az ő mindig szintéziseket kereső, önzetlen egyéniségére —, hogy a költőfarsz Ady és a zenegéniusz Bartók közt hozzon létre egy operaszínpadi találkozást.

Bartók és Ady a *Nyolcák* festőcsoport valamelyik kiállításán már találkoztak volna egymással — ez a történet kideríthetetlen, de az viszont ismert tény, hogy Balázs ez idő tájt a *Mosolygó Tündér Ilona* című drámatémájának versbe szedésére Adyt, megzenésítésére pedig Bartókot kérte fel. A Pesti Színpad hírül is adja: „A darab Ady Endrének rendkívül megtetszett s kész örömmel vállalta benne a társ-szerző szerepét. ... A mesedráma — írja a lap — Bartók Béla, a hírneves fiatal zeneszerző ír kongeniális kísérő muzsikát. Minden garancia megvan hozzá, hogy a darab, ha időre készül, a szezon legnagyobb szenzációja lesz.”

Tudjuk, hogy sajnos nem készült el soha. Bartók nem sokkal később Balázs táncjátékának komponálásához látott, a színpadi betörés Botond-buzogánya ez a Bartók—Balázs táncjáték lett — nem a Bartók—Ady—Balázs mesedráma, noha a megvalósult táncjáték mögött ott kell éreznünk Ady és Bartók közös fellépésének

egyszeri lehetőségét, elszalasztott kortörténeti izgalmát, Tündér Ilona mosolyát. (Hogy Bartók később és másképpen hogyan s miképpen találkozott mégis és forrt egybe Ady költészetével, arról most nincs alkalmunk szólni.)

*

Végezetül hadd ismertessek néhány dedikációt, amely Bartók Béla fennmaradt Balázs-köteteiben olvasható. (A dedikált kötetek az MTA Zenetudományi Intézet Bartók Archívumában vannak.)

A *Doktor Szélpál Margit* kötethez:

Bartók Bélának barátsággal, szeretettel Balázs Béla
Budapest, 1909. jan. 24.

A *Vándor énekel* kötethez:

Bartók Bélának és Mártának — Balázs Béla
Budapest, 1910. nov. 4.

A *Misztériumok* kötethez:

Bélának — Herbert
Budapest, 1912. december

A *Lélek a háborúban* kötethez:

Bélának — Herbert
Budapest, 1916. ápr. 30.

A *Tristan hajóján* kötethez:

Bélának szeretettel — H.
Budapest, 1916. nov. 20.

A *Halálos fiatalság* kötethez:

Bélának, régi hűséggel és szeretettel a „nagy beérkezése” alkalmával boldogan, hogy igazam volt tíz évig, mikor ezt jószóltam és biztattam nagy keserűségeinek és fáradságának óráiban. — Herbert
Budapest, 1917. október

A *Hét mese* kötethez:

Bélának szeretettel Herbert
Budapest, 1918. ápr. 24.

A *Halálesztétika* kötethez:

Bartók Bélának — a szerző

És végezetül még egy kötet:

Előadások a szellemi tudományok köréből. Dramaturgia. Az első szemeszter folyamán előadta Balázs Béla. Budapest, 1918.

E kötethez fűzött dedikáció:

Bélának — Herbert
úgyis mint tanár kollégának ebben az iskolában
1918, II-ik szemeszter.

*

E becses emlékekből is jól látszik: a tulajdonképpeni barátság éveit ezek az idők voltak, pontosan: 1906-tól 1918-ig. Érdeemes volna egyszer feldolgozni ezeknek az időknek Bartók és Balázs alakja köré szőtt történetét.

Művelődéstörténetileg hallatlanul fontos, mint minden, ami a régmúltakból jelen világunkba ér és talán jövőnk távoli alakításához is fontos elemek töltéseitől feszül.

DEMÉNY JÁNOS

Pilinszky János két könyvéről

Nehéz írni a *Végkifejletről*, nem utolsósorban azért, mert csak fenntartásokkal lehet igazán kötetegésznek tekinteni. A könyv műfajilag kettéválik, s ráadásul — úgy érezzük — a versek sem szerveződnek szigorúan komponált szerkezeti rendbe. A ciklikus tagolás formálisnak tetszik, mélyebb értelmű kompozíciós elvek működését kevésbé tapasztaljuk, belső összefüggések — elhatárolódások és szoros összerendezések — számai haloványan rajzolódnak ki. A *Szálkák* önálló fejezete az életműnek, egy pregnánsan elkülönült pályaszakasz foglalatja. Az új kötet lírárszéről aligha mondható el ugyanez. Sem lezáró érvénye nincsen, sem újat kezdő minősége. Voltaképp nem gazdagodott még kötetlenségű egészé, az önállóság rangjára emelkedett alkotói periódus zárt és jól megkülönböztethető lírai összefoglalásává. Rövid időszak mindkét irányban nyitott és egyúttal részleges dokumentuma. Több — folyóiratokban előzetesen már megjelent — vers nem került be a gyűjteménybe; az egybegyűjtött költeményeket szinte hiánytalanul be lehetne illeszteni az előző verseskötetbe; másrészt a legújabbban, lapokban napvilágot látott alkotások is csupán az időrendi esetlegességek okán nem kaphattak már helyet ebben a kötetben.

A *Szálkák* egyenes folytatását olvassuk, variációkat az onnan ismert fő motívumokra. Új mozzanat elenyészően kevés mutatkozik. Sem szemléletben, élményanyagban és magatartásminőségekben, sem a versek poétikai alkatában nem jelentkezik számottevő újdonság. Mindennapiság és metafizika, profán köznapiság és evangéliumi ünnepélyesség, elemi egyszerűség és ezoterikus elvontság, a közvetlenség benyomását keltő meditáció és rejtjeles metaforikusság ihletformái, az üdvtörténet és szenvedéstörténet vallomásos szövegei ugyanúgy keverednek s váltakoznak itt is, mint a *Szálkák* versvilágában. Csupán részlegesebben, szakadozottabban és esetlegesebben. Nem újul tehát a lírai képzetkincs, az alapélmények, a tárgyi és szemléleti motívumok tartománya. Pilinszky János szemléletvilága, életérzése, lét-tudata alaprétegeiben teljesen változatlan. Mindennek alapja nyilván az lehet, hogy a lírai világkép sem bővül újabb dimenziókkal, a költői mondanivaló szövegszerkeztése nem szövegdnek új hangzatok. Minden részletében ugyanaz a világkép bontódik a versek fölé, mint korábban.

Továbbra is — s talán egyre kizárólagosabb érvénnyel — az emberlét „boldogtalan stációi” foglalkoztatják a költői képzeletet. Életlátomásában főlrémlik az emberi elhagyatottság, ott komorlik a mély szomorúság, újra és újra felhangzik az életfájdalom. A lélekben feloldhatatlanul lerakódott valami tragikus világbanat érzése. Látja szüntelen a világ „örökös térdre roskadását”, érzékeli az erendendőnek látszó tragikumot. Az eszméletet fogságában tartja a reménytelenség, az orvosolhatatlan életbajok képzete. A költő — a kötethez készült, de belőle végül is kimaradt *Előszó, utószó helyett* című írásból kölcsönvéve a kifejezéseket — „az agónia szavait” használja, velük tudja kifejezni mozdulatlan létélményét, költészetté lényegíteni azt a különleges „szituációs tudást”, mely egyértelműen és szinte kizárólag a tragikum tudása, a végtelen borúlátó létismeret foglalatja, az egzisztenciális határ-

helyzetek drámájának átélésére képesít. A határhelyzetek iránti vonzalom eredményezi, hogy most is folyvást ott van a költői létszemléletben — lírai metafizikájának lényeges részeként — a „Sein zum Tode” alapképzete, a halálélmény, a „végkifejlet” tudata, a végső stáció látomása (pl. *Visszavonom, Nyitás, Zsolozsma, Végkifejlet, Sirkövekre*). Hasonlóképp az uralkodó motívumok közé tartozik a kiszolgáltatottság, megalázottság és fenyegetettség, a tárgylétig lefokozott egzisztencia víziója (pl. *In memoriam F. M. Dosztojevszkij, Tapasztalat, Trónfosztás*). Ilyesféle szerepben és jelentéssel tűnnek fel a versekben a bűn, a komplexusszerű büntudat, a „merénylet”, a kárhozottság, a vétkezés látomásos állapotai és szituációi (pl. *Rossz főlvétel, Gyónás után, A tett után, Merénylet, Kétsoros*). Így formálódnak meg az elvont félelemérzetet, a semmiélménnyel is összefonódó szorongásokat megnyilvánító vallomások (pl. *Fölrivadva, Kárhozat, Ki és kit?*), vagy éppen egy-egy drámaian eszméltető válsághelyzet, konfliktustípus rögzítései (pl. *Napló*). A határhelyzetfestésnek ez a változata csekély mértékben és inkább csak kivételesen őrzi meg a szituációk életszerű kapcsolatait, az élményeredetet illetően és a motivációt nézve egyképpen sok összefüggést homályban hagy, absztrakt érületi-hangoltsági rétegét emeli ki a rejtelmes alkatú élményhelyzeteknek, nem törekszik gondolati átvilágításukra, konkretizálásukat is feltűnően mellőzi.

Érzékenységet jelez mindez, nyitottságot is, kitarulkozást is. De végeredményben meglehetősen egyirányú koncentrálttság nyilatkozik ebben a beállítottágban. Az alkotó nyomatókusan redukálja az életélmények körét, egyfajta kirekesztő jelleget érvényesít. Nem érdekli a jelenségvilág — s a lényegvilág! — valóságos gazdagsága, szakadatlan változó sokfélesége, újuló színjátéka. A tudatosan vallott és vállalt elvonatkozottság jellemzi ezt a fajta lírikusi élet szemléletet. Benne állóképpé dermednek a világ jelenései, elvont térbe és létidőbe állítódnak az életjelenségek. Igen-csak ezoterikus költőiség ez, egész alkatában enigmatikussá változott, a versélményekben fokozott a rejtélyes és talányos elemek jelenléte. Sokszor titokzatosságba húzódnak a lényeges összefüggések is, nehezen lehet kibogozni az utalások értelmét, mélyre rejtőzik a jelentés. Ami a formavilágban, a szerkezetteremtésben, a nyelvi anyagban és a stílus természetében végleges és végletes egyszerűségnek tetszik, eszköztelenségnek látszik, az a jelentésvilágban, a lírai közlés tartalmában, a versértelem tekintetében, az élmények közegében rejtettnek és nemegyszer homályosnak mutatkozik. Az élményvilágban csekély a közvetlen tapasztalati konkrétumok szerepe. A versek többségéből ki van iktatva az élményi és szemléleti közvetlenség. Az élményhelyzetek nagyobb része csupán a rejtelmes jelzésszerűség változatában van beékelődve a költeményekbe, a vershelyzetek meghatározottsága szembe-tűnően absztrakt, a szituációk konkrétági és közvetlenségi foka alacsony. Elvontságba hajló tudatlíra ez, mely kikristályosodott, befelé néző és önérvényű szemléletből fakad, a különvilágába bezárkózó személyiség statikus élményformáinak, állandósult képzetrendszerének, azonos körben mozgó létezésének feltűnően exkluzív kifejezője.

A versek egy csoportjában a közvetlenség benyomását keltő személyesség érvényével szól a vallomás, a költői megnyilatkozás a primér önvallomás jegyében áll. Magáról beszél a lírai „én”, személyes élményeket emel versbe, saját életérzéséről, sorstudatáról, egyéni élethelyzetekről vall. Ilyenkor az önkifejezés alkalma a költemény, önarcképfestő értelmet kap a mű, egyes szám első személyű a beszédforma, a szubjektív jelenlét az elsődleges versalkotó elem szerepébe kerül. Természetesen a versek strukturális jelleme — vagyis a lírai közlést a versmagra sűrítő reflexivitás — jórészt a személyességkinyilvánítás jellegét is meghatározza. Egyfelől elemi formákra redukálja, szűk szerkezetbe kényszeríti, másfelől az elsődlegesen érzelmi tartalmak kiáradását visszafogja, a gondolati-reflexív elemek mögé szorítja. Erősen átszűrt, távolított, stilizáltan alakított lírai személyesség ez, mely — úgy tűnik fel — főként a transzponált alkotói ént állítja elének, jóval kevesebbet tár fel a személyiség empirikus világának övezeteiből, életének élményi mindennapiságából. De így sem kétséges, hogy a *Végkifejlet* líraiságának ezoterikus hajlamú elvontsága főleg ebben a versmodellben jelenik meg a legoldottabban, hiszen a személyes mozzanat

többnyire konkretizál, közvetlenné tesz, olykor még a vershelyzetet is a mindennapi valószerűhöz köti. Arról van tehát szó, hogy még a személyesség jegyét viselő vallomásság is a dekonkretizáló elvontság közelében jár, s gyakorta át is hajlik a tiszta elvontságba. Időnként felöltik ugyan egy-egy közvetlenné és konkrétan tetsző élményhelyzet, élményforrássá válik valamely életszerű, tapasztalati szituáció, itt-ott megőrződik az élményindítékok és a végső versjelentés tárgyias kapcsolata (pl. *Szép és még szebb, Napló*) — de ezek az esetek inkább kivételeknek számítanak. Nem ez a jellegadó verstípus, csak színező variáció, alkalmilag ellenpontozza a vershelyzet természetete szempontjából élményelszigetelőnek minősíthető, absztrakt jelentésvilágba emelkedő, a konkrétumok kiszűrésével megalkotott — elvonatkozott életérzést és léthangoltságot reflexíven megnyilvánító — versváltozatot. Ebből hiányzik a közvetlen vallomásos személyesség, az öntanúsító megnyilatkozás, mely a versszubjektumot állítja a költemény világának középpontjába. Itt alakilag — a beszéd grammatikai formáját tekintve is — ki van iktatva a műből az egyes szám első személy, a közlő „én” primér szubjektivitása. Vagy a többes szám első személy lép a helyébe (pl. *A mi napunk, Fölrivadva, Zsolozsma*), vagy az infinitívusos alak (pl. *Meghatározás, Infinitívusz*), vagy a személyformára való utalás hiánya jelzi a személyesség feloldottságát, elmosódottságát (pl. *Nyitás, Kárhozat*), vagy pedig az első személyű alakiség ellenére is megmarad a vallomásban az elvontság minősége (pl. *Tabernákulum, Merénylet, Végekifejlet, Gyónás után*). A személytelenítő általánosítás, az anyagtalanító absztrahálás, az elvonatkozható közlésmód, a szubjektív formákat háttérbe szorító kifejezés valóságos meg itt — különféle alakú változatokban.

Az összefogó magatartás, miként a *Szálkák* költőiségében, itt is engedelmes és passzív, belátó és tudomásulvevő, eszmélkedő, rezignáltan töprengő és konstatáló. Jellemző gesztusként nevezhető még a lemondás és elfogadó belenyugvás. A költői tudat a világot, a létet nem vádolja — bár az értéktelen, emberhez méltatlan, eszménytelen élet tünetei és példái láttán fakadt morális indulat fölcsap egy-egy költeményben (pl. *Infernó*) —, inkább a maga ellen fordított önvád, az önmagát megítélő elégedetlenség, a számon kérő hiányérzet és valamiféle különleges bűntudat motívumai vallanak a magatartásminőségekről. Szinte vezeklő, örökös lemondásban, alázatban és rezignációban élő, magamegadó a lírikusi magatartás. Az igény és nosztalgia is ily elemi fokra ereszkedik:

*Megérdemelné a békés halált
minden írnok, aki az éjszakában
tollat fog és papír fölé hajol.*

(Betűk, sorok)

Legszebb megnyilatkozásának pedig talán az tekinthető, amikor részvevő-azonosuló gesztussal, a szenvedő emberség rokonérzésével fordul a szenvedőkhöz, a sebesült életkehez (pl. *Fohász*). Magatartáselvei közül fájdalmasan hiányzik a küzdelemvállalás, az életalakítás hite, a sorstörvényekbe való beavatkozás készsége és erélye, hiányzik a szenvedély. A sebzettség és a szinte végérvényesen rögzült vereségtudat lefegyverzi a személyiséget, valósággal megbénítja a személyiségdinamikát, az elevenséget, kialakítja az elfogadás és beletörődés szomorúságát, csöndes étoszát.

Az élményformálás és formateremtés egyik jellegadó sajátossága az összefoglaló igényű tömörítés, a végletes sűrítés, a következetesen megvalósított lerövidítettség, a szigorral alkalmazott lakonizmus. Ez a költői törekvés fejeződik ki a versek szentenciózus közlésmódjában, az aforizmatikus fogalmazásokban. Nyilvánvalóan reflexív jellemű költemények a *Végekifejlet* darabjai, és reflexivitásuk nélkülözi a részletező kifejtést, a többtétéles gondolatrendszert, a szövevényes gazdagságú gondolati szerkezetet, az elemző szándékot. A gondolatélményi ihlet — melyben elsődlegesen metafizikai létélmények és életérzéstípusok, a sorstudat általánosított felismerései, az emberlétre vonatkozó bölcselmi belátások jutnak szóhoz — sohasem tárgyiasítódik nagyszabású szerkezeti formákban. A gondolati viszonyítások és összefüggésteremtések egy-egy struktúrán belül egészen kisszámúak. Bármiféle halmazást és sokszoro-

zást, szaporítást és dúsitást kizár a műalkotásból a lerövidítésre, lapidáris alakításra törő módszer. A lírai gondolatiság jobbadán a reflexív ötlet nyelvi megformálására szorítkozik.

Sajátos lebontási folyamat megy itt végbe, különös szétदारabolódás zajlik le. Az alapélmények nagy tömbjei széttörnek, az összefüggő szemlélet részekre tagolódik, a világkép-kinyilvánítás részletstruktúrákban valósul meg, a lírai gondolatközlés szakaszossá válik, főlaprozódik. Az egységbe szervező erők csökkent intenzitással működnek ebben a líraiságban. A szüntelen redukció és a végletesen sűrítő s lerövidítő szentenciózusság egyenes következményének tarthatjuk, hogy a *Végkifejlet* versalakításában feltűnő szerephez jut az elhallgatás, a sejtető utalás, a szilencium, a ki nem mondott, a közvetlenül meg nem fogalmazott, a szöveg mögötti jelentés, a nyelvileg nem objektivált érzelmi és gondolati anyag. Ezek szakadatlan hiányelemet kevernek a befogadói élménybe, állandó feszültségben tartják az olvasói tudatot, kiegészítő-továbbbépítő működésre készítetik.

Eszményé vált a szinte fokozhatatlan szűkszávuáság, mely egyenesen a töredékesség közelébe visz. Kizárólagos alakzatként uralkodik a régibb eredetű gyökversstípus, az egymozzanatú reflexív ötletvers modellje. Az egyetlen formaideál rangjára emelkedett az elemi struktúra, a kirekesztő szigorú érvényesítő szerkesztés, az egyöntésű és egyihletű alakzat. Elemiségében, szándékolt egyszerűségében létezik a versnyelv, egyre közeledvén — a költő szavát idézve — a „nyelvnélküliség, valamiféle nyelvi szegénység” régóta vallott, rég vágyott állapotához. A vállalt igénytelenség jegyében egyszerűsödik a formavilág, láthatatlanok szinte a formai hatóelemek, híre-hamva sincs a különleges effektusoknak, lemondó szerénységgel húzódik háttérbe a formateremtő lelemény, a többre képes poétikai tudás. A változatok bőségéről és sokféleségéről aligha beszélhetünk, hiszen az egyszólamú és roppant szűkre zárt szerkezeti modell kevéssé teszi lehetővé az alakítás változatosságát, a variációs sokszerűséget.

A tömörítő, a pőre lényeg kiemelésére törő szigor, a szerkezetadásban megfigyelhető rendkívüli ökonómia nem jár együtt egyéb versformai kötöttségek vállalásával. Nem érvényesíti például a szabályos versszaki tagolást, az egyenlő elosztású verssegységek sorozatosságát. Kevés a két szakaszra vagy ennél több ízületre osztott szövegelrendezés példája; a művek többsége egyetlen stórfaszertű tagból áll. A többszörös tagolású kompozíciók részei — a sorok számát és terjedelmét illetően egyaránt — különösebb kimértség nélkül követik egymást, s még az egy szakaszban minősíthető verssegységek sorformái is gyakran spontán változatosságot mutatnak. Heterogén jellegűek a ritmikai alakzatok is, nem igazodnak semmiféle szabályosságkövetelményhez; és a sorszerkezetek sokféleségével összhangban: rímek sem kötik a vers részeit. Formaszervezetüket tekintve voltaképp miniatúr szabad vers alakulatok ezek.

Ezek a fejlemények — eddig is érzékeltetni próbáltuk — korántsem egyértelmű nyereségei Pilinszky János művészetének. A végtelenül puritán, reflexív jellegű, elemi közlésformákra épített, formaképző módszerében roppant leegyszerűsödött, strukturális változatokat alig teremtő líraiság egyeduralma következtében szembeötlően elveszítette például ez a versművészet szuverén esztétikumának egyik elsőrendű hatóelemét: különleges képteremtő erejét. Alig találjuk itt a korábbi Pilinszky-líra szuggesztivitásának nagy fontosságú alkotótényezőit: az ütés erejű képeket, a képalkotó tudás remekló bizonyítékait, a kiváló képi effektusok példáit. A versnyelv láthatóan szegényedett, sokat veszített energiáiból és színeiből, szerepe már-már a puszta közlő-közvetítő funkcióra szűkül, kreatív minősége elhalványul.

Nem érezzük igazán a nagy költészet jelenlétét, erős sugárzását. Fogyatékosnak tetszik a töredékesség közelében járó versek saját világot teremtő képessége. A mikrostruktúrák szűk keretei között az alkotótényezők nem bontakozhatnak ki a lehetséges és szükséges gazdagságban. Sem a tárgyi elemek, sem az érzelmi és gondolati rétegek nem teljeseznek ki, nem alkotnak gazdag szerveződésű rendszert. Legalábbis ritkán található a *Végkifejlet* darabjai közt poétikailag és jelentésileg tökéletesen kiteljesített költeményt, esztétikailag hiánytalanul megoldottnak ítéltető művet. Sajátosan vázlatosnak látjuk ezt a líratípust, olvastán szüntelen kísért a

töredezethez képzete, a teljesség helyett a fragmentaritás élménye. Laza a versek közti összetartó erő is, a műgyedek kapcsolatában sok az esetlegesség. Az önmagukra utalt — elemien rövid — alkotások nem illeszkednek szoros kohéziós rendbe, amely megsokszorozhatná sugárzásukat, inkább kötések nélkül sorjáznak egymás után.

A *Harmadnapon* periódusában emelkedett Pilinszky János versművészete a legnagyobb magaslathoz. Költői világa utána is gyarapodott számottevő értékekkel, a művészi jelentőséget megerősítő új elemekkel, nem merevedett meg, olyan változatokat is hozott, amelyek gazdagodásként értékelhetők. Egészében viszont — úgy látjuk — ez az immár másfél évtizednyi pályaszakasz nem eredményezett teljes érvényű önmegújítást, szembetűnő fölívelést. Lírájának világképalkotó és gazdagító ereje nem sokszorozódott eléggé, esztétikai hatékonysága nem növekedett a várt mértékben. Már erről tanúskodott a *Nagyvárosi ikonok* záróciklusa; érdekessége, változást jelző és ígérő újszerűsége ellenére a *Szálkák* fejezete, s most még inkább a *Végkifejlet* töredékes versvilága. Az itteni versek önértékét hiányosnak tapasztaljuk. Értékviláguk és jelentőségük akkor növekszik meg valamelyest, ha beállítjuk őket az életmű korábbi nagy fejezeteinek perspektívájába, a már korábban megszerződött alkotói világkép rendszerébe. Minősítésnek is tekinthető, ha azt mondjuk, hogy a *Végkifejlet* verseinek szükségük van e líravilág oromjelző részleteinek éles kölcsönfényére. Adalékok, kiegészítő szerepű költemények ezek, s aligha a nagy jelentőségű költői mű autonóm létű továbbgazdagítói, az előzmények egyenrangú folytatásaként felfogható pályáiv létrehozói.

*

A színművek a kötetnek terjedelmileg nagyobb részét alkotják ugyan, de valószínűségeik jóval kisebbnek mutatkoznak. Feltűnésük váratlan és meglepetésszerű, de ez a meglepetés elsősorban a kuriózumjellegnek szólhat, mert e furcsa művek értékvilága nemigen kelthetne különösebb olvasói izgalmat. Esetleges kitérőnek, melléktermékeknek látszanak; a kísérletező kedv fellobbanásának bizonytalan értékű dokumentumai, experimentális alkotói játék megnyilvánulásai, műhelyprodukciók, műfaji különlegességek, drámatechnikai érdekű variációk, dramaturgiai ihletű ötletpróbák és írásgyakorlatok. Másodlagosságuk, mesterséges megalkotottságuk szembeötlő. Létrejöttüket feltehetően a költő drámaelméleti töprengésinek köszönhetik, kevésbé a valóságos és eleven drámaíró ihletnek, primér ihlettségnek.

A 60-as évek végétől — jegyzetei, esszéi tanúsága szerint is — sokat foglalkoztatja Pilinszky Jánost a modern dráma és színház gondja. Erről szóló írásaiban elsősorban diagnózist készít, a föltételezett krízis természetét, okait és tüneteit igyekszik megnevezni. Többször is kifejtett gondolatmenetét e helyt nem követhetjük végig, csupán elnagyolt jelzésszerűséggel foglalhatjuk össze. Elemzése során arra a meggyőződésre jut, hogy a polgári dráma, a realista dráma, a „mimikri-színház” tökéletes csődbe került, „a valóság látszatának mimikriszerű követése a színpadon, megbukott”, a mimikri-dráma elvesztette „jelenlétét”, merőben „horizontálissá vált”. A válságból — véli — a legelsőszántabb újítással és változtatással az abszurd dráma keresett kiutat, hozta talán leginkább „a lényegbe vágó feleletet” a válságállapotra. Az erőfeszítést nagyra és merészen ítéli, de ennek a feleletnek is érzékeli a „tragikus hiányait”, a kudarcát, mert szerinte az abszurd dráma sem tud „tökéletesen megérkezni a jelenbe”. A bajok közös forrását pedig a „szakrális közeg” elvesztésében határozza meg. E tünődések és megoldáskeresések közben részesült a költő — elragadtatott vallomása tanúsítja — egy rendkívüli színházi élményben, Robert Wilson (akinek a *Szálkák* egyik versét is ajánlotta) amatőr társulatának produkcióját látván. Tüzetes beszámolójában elmondta annak idején, melyek azok a kivételes értékek, amelyeket még a modern kísérletekben sem talált meg, csak itt; és miért érezte azt, hogy a wilsoni kísérlet megoldotta „a konvencionális színház

jelenlétproblémáját". Meghatározásainak címszavakba foglalt tételei szerint ez az új színház „unalmas”, „csendes”, „lassú”, „jelenlévő”, „tisztá költőiség”, s épp e minőségei révén vált alkalmassá arra, hogy az ember ebben a művészi vállalkozásban ismét magához ragadta „a lét szertartását, amit úgy látszott, hogy a színház már-már örökre elveszített”. Természetesen: ezek a szerfölkött egyéni, többszörösen is bírálható, érdekes ötletek nem teoretikus érvényességük vagy érvénytelenségük, tudományos igazságuk vagy elméleti tévességük okán érdekelhetnek bennünket első-sorban. Ehelyett olyan vallomásoknak tekinthetjük őket, amelyek a drámaírás gyakorlati gondjaival küszködő költő alkotói műhelyébe vezetnek el, s ekként valamilye bevezetőként is szolgálhatnának a 70-es évek elején keletkezett színművek sorozatához.

Mind a négy színmű radikális elkanyarodás attól a műfajtípustól, amit Pilinszky mimikri-drámának nevez. Allegorizáló, jelképi utalásokkal átszótt, parabolikus elemekkel operáló, antidrámái alkatú színjátékok ezek. Stilizáltságuk nagyfokú. Szerzőjük elveti a klasszikus drámaalkotó tényezőket; hősök, plasztikus jellemek ábrázolása nélkül, konfliktusok, összefüggő cselekménytípusok és a zárt kompozíciós formák mellőzésével, a dialógusfunkciójú beszélgetés kiiktatásával építkeznek. A művek világában jellegmeghatározó szerepet kap az irrealitás, a valószerűség és a tapasztalati életösszefüggések elvével szemben álló szurrealistikus fantasztikum és félálomszerűség. Olyan közeget teremt az író, amelyben a legbizarrabb effektus, a legképtelenebb ötlet is magától értetődő természetességgel nyerhet helyet. A szerkezetteremtő és egységesítő szerep ezekben a konstrukciókban mindennekelőtt a szimbolikus jelentést sugalló líraiságra hárulna, de ezt a rendeltetést csak részben teljesíti ez a hatóelem. A jelenetek, epizódok, helyzetek, állóképegyesek jobbra szoros egymásravezetést nélkül vannak összefűzve, lazított-töredezett szerkezetben.

Az ezoterikus zárttság és a szemléleti-jelentési elvontság a színművek ihletére legalább annyira jellemző, mint a velük egy kötetbe foglalt versekre. Legáltalánosabb értelemben az elhagyatottságról, a szenvedésről, az agóniáról, a halálról — mindezek elviseléséről —, az emberi kapcsolatok, „érintések”, „közlések” szövevényéről, az embersors egzisztenciális-metafizikai élményeiről szólnak ezek a különleges szomorujátékok; tehát a nagy költői élménytípusok körét és a lírai világképet nem tágítják érdemlegesen. Mindegyikben találunk magas művészségű részleteket, kiváló mozzanatokat, kitűnő megoldásokat, de alapvető hiányérzetünket mindezek nem szüntetik meg. Műegészként az „*Urbi et orbi*” — *A testi szenvedésről* és a *Síremlék* című egyfelvonásosokat látjuk a legsikerültebbeknek ebben az inkább érdekes, mint igazán jelentős műfaji kísérletsorozatban.

*

A másik könyv — *A nap születése* — mesék gyűjteménye. A lírikusi pálya alkalmi kitérői ezek a verses mesék, szintén nem tartoznak az életmű fősdrába, de művészségük, szépségük okán ekként is figyelmet érdemelnek. Ez a műfajváltás nyilvánvalóan önmagában is az alkotói moduláció bizonyosságtétele, hiszen olyasfajta oldottságot jelez, a kedély, az érzésvilág oly fokú oldódását és kinyílását föltételezi, ami Pilinszky János primér líravilágában jószerint ismeretlen, még elvont lehetőségként is alig-alig fedezhető fel.

Természetesen használja a meseíró lírikus a hagyományos mesei elemeket, alakokat, motívumokat, helyzeteket, képzetkincset, történeteket, ugyanakkor meseparafrazisai egyénítik, megújítják a hagyományos kellékeket is. Ott van bennük a teremtő, újat alkotó lelemény, főként az *Ének a kőszívű királyról* és *A madár és a leány* című alkotásokban. A történetalkotó és cselekményszövő invenció nem a legnagyobb ereje — *A madár és a leány* például szinte eseménytelen meselátomás a világ pereméről, a világvégi magányról, árvaságról, az elhagyottság szomorúságáról —, inkább a leíró-megelevenítő állapot- és helyzetrajz, valamint a lírai telítettség a művek igazi erőssége.

Az írói szemlélet úgy idomul a mesevilág törvényeihez és követelményeihez,

hogy közben a lehetséges mértékben megőrződik a lírikusi egyéniség önállósága, eredetisége. Magától értetődik, hogy a műfajcsere, a mesékhez vezető műformaváltás számottevő szemléleti elmozdulást, nagyfokú áthelyezkedést jelent. A lírai „én” itt szükségképp kilép a maga zárt költői kozmoszából — de egyben hűséges is marad költőiségének alkatához. A műfaj külön sajátosságait megőrizve is láthatóak maradnak a kapcsolatok, amelyek a meséket Pilinszky versvilágához kötik. E megtartó-átmentő, lényeges sajátosságokat egy más műfaji közegbe átvetítő ihletműködés beszédes összefüggéseket teremt, egybevillanásokat eredményez, rokon hangzatokat hív életre. Természetesen elsősorban a részletek kínálnak figyelemkeltő párhuzamokat, vagyis a képi megoldások, a tárgyi elemek, a motívumtípusok, a szóhasználat, a leíró formák. Az olyan metaforák például, mint az „örökös csönd”, „világ partja”, „didergő tájak”, „hideg por”, „holdsütés”, „hideg égbolt”, „időtlen éjszaka”, „örökös homály”, a „kelő nap árvasága”, „hatalmas éj”, „fagyos ég”, „sötétség pereme”, „mezítlábas tenger”, „senki földje”, „levegőtlen ablaksor”, „dermedt alvilág”, „mér-földes némaság”, „tűzes ég”, „egek vize”, „tisza nyárderű” — akár Pilinszky János nagyköltészetének szótárában is szerepelhetnének.

Kivált azért érezhetjük *A nap születése* darabjait alkalmiségükben és másodlagos szerepükben is jelentékenyeknek, mert hiánytalanak látszik bennük a művészi szándék és megvalósítás. Semmi jele nincs itt a kényelmes és igénytelen elengedettségeknek. A verses mese formáiban ott tündökölnek a valódi költői értékek, tiszta hangon szólal meg a magasrendű líraiság. (*Szépirodalmi, Móra, 1974.*)

FÜLÖP LÁSZLÓ

Simai Mihály: Kenyérszegő

Simai Mihálynak ez a harmadik verseskötete. A könyvek elég nagy időközökben jelentek meg ahhoz, hogy megértsük, miért üt meg a költő minden egyes könyvében más hangot, új tónust. Keresem a költő mai arcát, személyiségét, olvasom az új kötetben sorakozó verseket, sorra veszem a ciklusokba rendezett, s tárgyuk-mondandójuk alapján csoportosított verseket, a *Kariatidák* erkölcsi igényt kifejező darabjait, a szerelem zsoltárait (*Legmélyebb ég legnagyobb tenger*), a személyes-vallo-másos verseket (*Költözések*), a falu, a föld üzenetét versbe szövő dalokat (*A szemző-kés sugarában*), de kérdésemre választ tulajdonképpen csak a kötet utolsó, legterjedelmesebb darabjában, a *Találkozásokban* kapok. Sehol nem rajzolódna ki olyan élesen a költő arcvonásai, mint ebben a tárgyias versben. Énversei inkább elrejtik, mint megmutatják személyiségét, de ahol tárgyilagos szavakkal a történelemlről, az anyanyelv megtartó erejéről beszél, ott egyénisége közvetlenül kifejeződik. A kötet címébe bújtatott kérdésre is — mit oszt a költő-kenyérszegő? — itt válaszol: Egy népben-nemzetben gondolkodó, a közösségért felelősséget érző, az anyanyelv röptető szárnyait és fogva tartó bilincseit egyaránt vállaló költő áll előttünk. Az országot megszólító szavai a *Boldogasszony anyánk* pátoszát és József Attila *Hazámjának* racionalizmusát visszhangozzák. Áhítat és harag, múlt és jelen, történelmi átok és szerelmes sóvárgás kavargog benne. Elkötelezettsége példamutatóan egyértelmű: „értetlen Európában” hallgatni is csak magyarul tud...

Innét, a kötet utolsó darabjától nézve új fényt, világosabb szint, mélyebb, személyesebb tónust nyer a többi vers is. Kiderül, a *Találkozások* tulajdonképpen „visszacsatolás” a kötet legelső ciklusához: ami a kötetzáró versben összefoglalva, nagyzenekarra hangszerelve szól, az a kötetnyitó ciklus, a *Kariatidák* darabjaiban tapogatózva, még a hangpróba félszégével csendül fel. De már itt is szembeötlök az erkölcsi felelősség igénye, a történelmi korszakforduló érzékelése, az önpusztítás

keserű tanulsága, a történelmi veszteségek elsíratása, a szavak inflációja elleni tiltakozás. Simai Adyra rímelő féltéssel és felelősséggel beszél a magyar múlt tragédiáiról, az önelégültségről, a késő-bánat-eb-gondolat „filozófiájáról”. A „világnyi lelkiismeret”-re apellál; a helytállás, a terhek kihordása, a sorsvállalás példájára hivatkozik. A közösségért, a történelemért felelősséget érző költő rokonszenves gondolatait hol történelmi analógiába öltözteti (*Vajk megkeresztelése*), hol antik mitológiai jelképbe (*Kariatidák*), hol természeti képbe (*Próbavirágzás*) burkolja, hol a népi parasztfestő, Süli András alakjának megidézésével (*Mi égett ott el?*) fejezi ki.

A *Találkozások* ismeretében a szerelmes versek eredetisége is jobban kiviláglik. Az első pillanatban talán úgy érezzük, hogy a költő nem ad semmi újat a szerelmi líra évezredes hagyományaihoz. Aztán rádöbbenünk, hogy itt egy nagyon is mai, nagyon is magyar, nagyon is egyéni élményről van szó. Az anyaság misztériuma, a halvaszületett gyermek miatti csüggedés, a kölcsönnel-adóssággal épülő lakás fél-öröme, az első élveszületett gyermek kiváltotta boldogság, a névadás „liturgiája”, a gyerekek első lépéseit kísérő ujjongás — mind-mind egy fölismerhetően mai és magyar társadalmi közegben megélt élményként jelenik meg a versekben. Kár, hogy a versek egy része átfordul az epikába, s a ciklus egy házasság első éveinek valóságos „történetét” beszéli el. Biztató öröm, hogy a ciklusban a „tiszta” szerelmi lírára is találunk néhány szép darabot (*Dal, Emlékezés a kék éjszakára, Kíséret*).

Sem önmagukban, sem a kötet egészében nem kapnak nagyobb hangsúlyt a kifejezetten énversek. Simai vagy tudatosan elrejtí személységét, vagy ez a személyiség eredendően sem oly súlyos, hogy magára vonná a figyelmet. Maszkról beszél, láthatatlan arcot emleget, védtelenséget, nyugtalanságot mond. Számos sort emelhetnének ki a versekből, amelyek mind egy határozatlan, kontúrok nélküli, elmosódó költői egyéniségre vonatkozathatók: „viselem láthatatlan arcom”, „ember hazatért tünemény / kószálók itt”, „rohanok ragyogó ég alatt / szabadság megváltatlana”, „lábamban ördög bizserég” stb. Sokkal markánsabb a kép, amit a költő környezetéről, múltjáról, emlékeiről, a faluról, anyjáról rajzol. Távolból a falu fehéres árnya int. „Emlék-kenyérdarabokat” morzsol. Munkában megőregedett őseit idézi... Többnyire egyszerű dalok ezek a versek, mégis hitelesen vallanak a múlttól, gondokról, emberi sorsokról, a földről, a munkáról. Itt képei is kifényesednek, csillogók, költőiek, célba találók. „Fák fölverekszik magukat / a dombra Két sor óriás / napraforgótányér csap össze / Tanyácska fehérlik Fölötte / hujjogat egy akác...” (*Utazás*).

Simai Mihály világra tekintő, önmagát vallató költői magatartásának alapvető vonása a megindultság, valamiféle emelkedett, extatikus állapot. Mi végre születik a vers? — kérdezi. „Folytatni, újrazedni, változni, átváltozni teljesen, kiégni az áhítat tüzeiben, kortyolni a magam tengerét, a férfikor sóitól keserűt. Hinni, csalatkozni és újra bízni konok bizodalommal... Mert nem lehet megrendülés nélkül nézni alvó gyermeket. Nem lehet felelős megrendülés nélkül nézni az Embert... Nem lehet felelős megrendülés nélkül nézni a Hazát...” — valjha prózában. Versben pedig így: „álmaidat ezen az üllőn / addig verd álmaidat míg tüzes a / tested ezen az üllőn a világon / addig míg csupa tűz vagy...” (*Áloműllő*). Itt a vers valamiféle felfokozott lelkiállapot gyümölcse, kigyúlván születik, tűzben edződik. Himnikus hangon szól a szerelemről: „Hát hadd köszöntsem én e házasság mítoszát most, / égő és gyönyörű ívét az első évnek”. Indulattal fordul a rossz ellen. Nagy hevülettel beszél a közös gondokról. Simai gazdagképeletű költő, s ha indulata, megrendülése, „révült képzelete” méltó tárgyat talál, a vers hiteles és szuggesztív erejű.

A felfokozott lelkiállapot kifejezésére többnyire a vallásos liturgiából származó képeket használ. Mind a biblikus-keresztény eredetű motívumok — zsolnár, mise, hamvazószerda, Krisztus —, mind a sámánhitből kölcsönvett elemek — regőlk — szervesen épülnek a versekbe, s e kép- és látomáselemek jól szolgálják a költő megindultságának, felfokozott lelkiállapotának kifejezését.

Van egy egészen apró nyelvi jel, ami árulkodóan vall Simai Mihály sajátos költői látásmódjáról, emelkedett, fölfelé tekintő és fölfelé törő érzéseiről. A lehetséges igekötők közül — pedig a magyar nyelvben ezek szép számmal találhatnánk —

a föl igekötőt részesíti megkülönböztetett előnyben. A versek tele vannak emelkedő mozgást kifejező szavakkal (fölkel, fölszál), föl- (illetve fel-) -lel kezdődő igékkel (fölverekszik, fölfeszül), s még az olyan igékhez is szívesen tapasztja ezt a szócskát, amelyek egyébként — önmagukban — lefelé irányuló cselekvést fejeznek ki: fölzuhan, felgörcnyed, fölomlik, felörvénylik. Idézzünk egy teljes verskezdő képet arra, hogyan épül ez az apró nyelvi jel a versek struktúrájába, illetve hogyan határozza meg ez a sajátos szemléletmód a költő egész képalkotását! „Mikor nem látja az éjjeliőr / az alacsony állványok a csöbilincsből / kiszabadítják elzsibbadt tagjaikat / ellökik magukat a földtől / új magasságokra feszül föl / egy buzgóbb akarát” (Éjszaka).

Az emelkedett hang a versek nyelvében gyakran jár együtt az ismétléssel, a felsorolással, a „nagy” szavakkal. Amire Simainak ügyelnie kell: a litániaszerű versépítkezés haladás helyett ne váljék egy helyben topogássá, a felfokozott lelkiállapot ne érje be a külsőséges eszközök — például a végig verzállal írt szavak, az önkényes sortördeles — „fogásaival”. A szándékolt homály még nem költészet. Nagy témákról nagy szavak nélkül is lehet — sőt talán még hatásosabb — beszélni. Az indokolatlan ismétlések és párhuzamok, a töltelékiszók, a gondolat-üresjáratok lehúzzák a verset, nem hagyják szárnyalni az érzést. Bizonyos erőt nem lehet megtagadni ezektől a versektől sem, de a figyelmes szem a bőbeszédűség, a dikció veszélyét is megláthatja bennük. S hogy ez a veszély mennyire nemcsak a hosszú verseket, hanem az egészen rövideket, azaz Simai alapvető költői látását is fenyegeti, álljon itt egy példa. Simai nem érte be azzal, hogy meglátta és megalkotta ezt a gyönyörű képet: „Anyám meggy-magvaló keze / Ujjak a nyár rózsafüzérén”, a tömör és tökéletes rátalálást — különféle ismétlésekkel, nyelvi és képi bőbeszédűséggel — hatsoros verssé „fejlesztette”. Így született meg az *Ahítat* című vers. „Anyám meggy-magvaló keze / A legforróbb sötétpiros / Meggyhég-gyöngyházás körmei / Anyám meggy-magvaló keze / Szigorúan imádkozó / Ujjak a nyár rózsafüzérén.”

Bőbeszédűség helyett tömörség, ismétlés helyett szigorú verskompozíció, formátlanlanság helyett kemény formai törvények: ez az az óhajtott irány, ami Simai Mihály költészetének fejlődését és gyarapodását meghozhatja, ami sajátos költőtermészetének teljes kibontakozását eredményezheti. (*Szépirodalmi*, 1974.)

TÜSKÉS TIBOR

Gálfalvi György: Szülőföldön, világszélien

Kömvés Kelemen-akarató, erős, konok emberek lépnek elénk Gálfalvi György riportkönyvének lapjairól. Jönnek Görgényből, Szatmárból, Nyárádmentéről, Kézdivásárhelyről — Erdély és a Partium kisvárosaiból, hegyek hónaljába bújt falvaiból tehát. Őket, minden közösségek kenyerének élesztő kovászát keresi az író, bármerre jár. Önmagával is folytatott vitáját így zárja: „... az én érveim az olyan emberek maradnak, akik saját barlangjában fojtották meg a hamis realitást, hogy más, emberarcúbb formájában támasszák fel újra. Szomjasan kutatók utánuk, s ha rájuk találók, boldogan fohászok: áldassál, emberi konokság! Te megőrző, te előre vivő.”

Keresi és megtalálja embereit az író. Mindjárt az első írásban Fodor Dénest, a havasi majorosból lett nyárádselyei elnököt, aki próféta tudott lenni a saját hazájában. A legnagyobbat akarta: keresetet, emberi körülményeket teremteni a faluban, megőrizni az otthon, ahol a régi módon már nem élhet meg a lakosság. Ha le nem

váltják — mondják a selyeiek —, már az út is meglenne. Az út: elzárt, ősiségbe szorult falvak reménye, a világgal összekötő kábel, amely nélkül nem juthat ki a havasok aljára a század árama. Út kellene Szamosdarára is, ahol nem találja emberét Gálfalvi György, ezért hát a hiányát írja meg, a fáradtan, közömbösen, tunyán élő falu korképét adva. Nem állhatja meg az ember, hogy ne idézzen pár sort ebből a fejezetből; abból a részből például, amely a pedagógusok elvándorlásáról szól: „Fancsikai Kálmán tanfelügyelő és Csengeri Miklós elnök szerint közülük még Büte Gyula ért a legtöbbet, mert kemény ember lévén ő legalább vissza mert káromkodni és ütni az embereknek, ha kellett. Nála viszont a nevelési módszerekkel nem lehetett minden rendben, mert az egyik makacs gyereket úgy próbálta jobb belátásra bírni, hogy a vederhez kötve leengedte az itatókútba, mondván: »Nem húzlak fel, amíg meg nem javulsz.«” Jól ismeri írónk a falut, érthető izgalommal futott hát újra megnézni, amikor a hetvenes árvíz Darát is megtiporta. Százötven ház dőlt össze, vagy rongálódott meg erősen. De jött az újabb árhullám, arra sem maradt idő, hogy a beszélgetést a néptanács elnökével befejezzék. Fél évvel később örvedetesebb híreket is hozhat már a krónikás: épülnek a házak, hozzájuk a járda is. S még valami: a falu több száz éves történetében először, két leánya bejutott a líceumba.

Ha itt nem, Görgényüvegcsűrön megtalálta konok emberét Gálfalvi György. László Józsefnek hívják az embert, foglalkozására nézve néptanító, a szó legszebb és legigazibb értelmében. Róla beszélvén azonban ez nem mond sokat, hiszen két falu házaiba, iskolájába, villanyoszlópaiba épült bele az ő élete. Mindjárt a háború után az üvegcsűri jegyzőségért, jobban mondva a falu százéves önállóságának megvédéséért harcolt. Alig nyerte meg az egyik csatát, indult a másikba: közös munkával, valódi közös teherviseléssel művelődési házat épített a falu az ő vezetésével. Következett az iskola, s jött volna más is, ha hirtelen és indokolatlanul át nem helyezik Fickóra. Kommunista híre megelőzte, dögöket dobáltak az iskola kútjába, bevették lakása ablakát, a gyerekeket nem engedték hozzá. Józan ésszel számítva, meg kellett volna szoknie. Ott maradt, s valóban hősiess munkával összefűzte a szétszórt tanyákat — falut teremtett, nem is akármilyet. Erdemeiért Vásárhely, majd Régen valamely nagyobb iskolájába nevezték ki igazgatónak. Nem vállalta. De örömmel ment vissza Üvegcsűrré, saját falujába, amikor oda mehetett. Sok minden történt otthon hat év alatt, hátramaradt azonban a villamosítás. Kilincselte, áramfejlesztőt szerelt, gépházat épített, s 1959 augusztusában kigyulladtak a villanykörtek a faluban. A hatvanas évek közepére már csak az új iskola építése maradt hátra. Amikor azt is átadták, ő megírta a lemondását. Egészsége megromlott, nehéz már az igazgatói hivatal. „Csupán” a művelődési más dolgait intézi, s két rosszullet között a falumúzeum terveiről szokott beszélni... Újkori ballada ez valóban, szinte hihetetlen történet a legerősebb fiúról, Gálfalvi György legjellegzetesebb hősről.

Töprenghetünk az íróval: valóban, mi ad erőt a László Jósáknak, a Kőműves Kelemen-akarató konok férfiaknak? A hiúság talán? A hit, hogy megemlegeti őket talán még egy nemzedék? Ilyen kevésért nem áldoznának életet. Túl látnak ők a saját kicsi házuk kerítésén, talál rájuk a szó: népben gondolkodnak. László József, a tanító, Fodor Dénes, az erdőkerülő, s az ugyancsak helytálló kézdivásárhelyi értelmiségiek, kiknek nevében Szurkos István, a nagy műveltségű doktor mondja: „Nem az a fontos, ki hol van, hanem hogy ki *van* valahol.” Azoknak szól tehát Gálfalvi György könyve, akik *lenni* akarnak valahol.

Illik szólni ilyenkor esztétikai kérdésekről, az író munkamódszeréről. Szokás méregetni, vajon kinek a követője, kire emlékeztet. Első kötetéről lévén szó, még azt is meg kellene említeni, miféle kritikus dobozba illene legjobban a Gálfalviról fölfektetett cédula. E könyvet olvasva ilyesmire nem figyel az ember. Gálfalvi ugyanis bízik a tények erejében, a megélt sorsok izgalmas, erős, sodró történetekként kerülnek így elénk. Mindez persze bármely ügyes riportertől elvárható. Amivel többek a Gálfalvi-írások ennél, amitől írói szociográfia lesz belőlük: a megtalált ember arcának íróilag hiteles tükröztetése. Mert az emlegetett konok emberek egyéni arcú, jól felismerhető, élő regényalakok lesznek az ő tollán. Ezek a magyarok

nem góbéskodnak, a mosoly is alig jelenik meg a szájuk szögletében. Mert mások örömeért élnek s küzdenek. Hogy *vannak*, azt Beke György mellett Gálfalvi Györgytől tudjuk leghitelesebben. Amott nyugodtabb, magabiztosabb talán a stílus, itt magasabb hőfokon ég a szenvedély. Mégsem intenénk az íróit hűvösebb fogalmazásra, indulatainak lassítására. Konok hősei elvárják, hogy benne is fennen lobogjon a láng. Ha kívánhatunk valamit, az csak újabb és újabb „megszállottak” megismerése lehet. Hozzon hírt az író mennél több László Józsefről, Fodor Dénesről, Szurkos Istvánról, akik az „emberarcú realitás” megteremtésén fáradoznak — emberarcú szocializmust akarnak építeni. (*Kriterion*, 1974.)

ANNUS JÓZSEF

Péter László: Szeged irodalmi emlékhelyei

Irodalmi útikönyv, séták a városban: Péter László új könyvének „fülén” e műfaji megjelölés olvasható. Azt hiszem mégis, a *Szeged irodalmi emlékhelyei* sokkal több ennél. Anyaga gazdagságánál fogva irodalomtörténetté kerekedik. Nemcsak a szegedi irodalom krónikájává, egyszersmind a magyar irodalom szegedi történetévé is. A földrajzi, a topográfiai szempont sokszor még az időrendnél is alkalmasabb, hogy megelevenítse a hely szellemét, az irodalmi élet gazdagságát. A szerző sikerrel kerüli ki a műfaj veszélyeit és ártalmait: a turista kiadványok szenzációhajhász felszínességét és álpátoszatát, a lexikonszerű feldolgozás szárazságát, múzeumi dohoságát, a provinciális szemlélet aránytévesztéseit. Kommentárjait pontosság, alaposág, megbízhatóság jellemzi; a legendaosztató tudós racionalizmusa. Ugyanakkor megelevenítő erejű, élvezetes olvasmányok is. Nemcsak leíró jellegűek, hanem a hely hangulatát, líráját is érzékeltetik. Örvedtetesen sok a fotó (a kötet egyharmada!), nagyon találóak a *Juhász Gyula*-versidézetek (*Tömörkény utcájában*, *Április bolondja*, *Eltűnik egy ház* stb.), a gondolatmenetbe szőtt anekdoták (így a *Tisza Lajos* szobrával kapcsolatos, vagy „a két Pisták”). Értéktételei objektívak, a magyar s közép-európai irodalom értékrendjének megfelelően.

Péter László több szempontból is kiemelkedő munkát végzett e könyv megírásával. Nagy érdeme, hogy úttörőként tárta föl a szegedi irodalom közép-európai összefüggéseit. Nem mellőzte megemlíteni, hogy a piaristák gimnáziumában tanult a szerb-horvát irodalom több kiválósága, így *Lukijan Musički*, *Milovan Vidakovič*, *Joakim Vujič* és mások. Utánajárt, hogy a szegedi államfogházban töltötte büntetését például a szlovák *Hurban-Vajanský* vagy a román *Goga Octavian*. De dicsérendő a teljesítménye azért is, mert feladatát művelődéstörténeti tágassággal értelmezte. Mondandóját nem szűkítette le a szépirodalomra, hanem — például *Moholy Nagy László* és *Gergely Sándor* műterméről szólva, *Kálmány Lajos*, *Csefkő Gyula*, *Bálint Sándor* lakásait tárgyalva — összefoglalta a szegedi képzőművészet és néprajz jeles képviselőinek munkásságát is. A *Délmagyarország* régi szerkesztőségi épületének vagy a *Grünn Orbán* háznak leírásához szervesen kapcsolta *Erdei Ferenc* és *Révai József* szerkesztői tevékenységét, illetve a szegedi nyomdászat 19. századi történetét. Sok újat tudott mondani a magyar történelem nagy alakjainak szegedi tartózkodásairól is: így *Széchenyi* és *Kossuth* szegedi útjairól, a *Bălcescu—Kossuth* kézfogásról. Külön szint jelentenek a szerző publicisztikai állásfoglalásai; például az adósságok fölemlítése: *Kálmány Lajos* méltóbb emléke vagy az *Endre Béla* szülőházáról hiányzó *Juhász Gyula*-vers.

Nem elégszik meg a jelen leltározásával; a múltat is föltámasztja mögé. Szól a városrendezés során lebontott házakról: a Palánkban az *Arany Oroszlánról*, *Juhász*

Gyula Ipar utcai szülőházáról, Onozóné híres kocsmájáról, a József Attilát útba indító Koroknay-nyomdáról stb. Nemcsak a helyet tárgyalja: a hozzá fűződő irodalmat is; így — a Szeged az irodalomban témakörben — Móricz Zsigmond, a népi írók, Tamási Áron és mások szegedi irodalmi matinéit. Ha maradtak is a könyvben átfüggések — így Agnisi ángyó, a szegedi kufa többször említett alakja vagy a szegedi munkásotthon irodalmi eseményeinek megismétlése — a hely kultuszába különféle irodalomtörténeti korszakok rétegeződnek bele, ami magyarázza az olvasó különös élményét, a könyv megkapó atmoszféráját.

Péter László helyismereti munkája a városi tanács művelődésügyi osztálya kiadásában kétezer példányban jelent meg. Ebből következik, hogy rövidesen várható a második kiadása. Ennek reményében vetem föl: érdemes volna a könyvhöz — a turista dolgát tovább könnyítő — térképet, továbbá — az irodalomtörténetek igényeit szolgáló — jegyzetapparátust is csatolni.

GREZSA FERENC

Történelmi polémia regényben elbeszélve

FÉJA GÉZA: VISEGRÁDI ESTÉK

Minden nemzeti történelem részben mitológia; mitológikus méretekben látott és ábrázolt eseményekkel és hősökkel, a nemzeti múlt és a nemzeti sors nagy szimbólumaival. S ha a történettudomány hitelesen méri fel az események és hősök valóságos szerepét, hatását, a mítoszok nem okozhatnak zavart. Sőt talán szükség is van rájuk, a történelmi közösségek kohézióját gyakran erősítik, mint ahogy a modern nemzetek kialakulását is egy-egy nemzeti eredetmítosz segítette elő. A történetírásnak persze időről időre meg kell vizsgálnia őket, s el kell vetnie a tartathatatlanoikat, le kell hántania a megőrizhetőket elavult, káros vagy retrográd elemeit.

A magyar nemzeti mitológia legnagyobb és legnépszerűbb fejezete kétségtelenül az 1848–49-es forradalom és szabadságharc története. A 48-as „mítoszban” alighanem újkori történelmünk legfontosabb tapasztalatai és problémái sűrűsödtek; a magyar progresszió, a nemzeti függetlenség, a szomszédos népekkel való együttélés és a nemzeti önismeret megannyi feladata és akadálya lépett színre és kapott erőteljes jelképeket, részben a forradalom és szabadságharc eseményeiben, részben protagonistáiban. E jelképesse növekedett hősök és események között valóban van néhány, akit és amelyet sajátos mitológia, sőt az archaikus mítoszok evokálta szenvédegy övez. Főleg két hős: egy államférfi és egy katona, Kossuth és Görgey.

Görgey Artúr hagyományos epitetonja az egymást követő nemzedékek tudatában az „áruló”. Valójában nemcsak a múlt század függetlenségi és nacionalista történetíróinál, hanem a felszabadulás utáni történetírásban is. És mindig csupán egy szűk értelmiségi kör, vagy pontosabban a közvéleménnyel dacoló tudósok és művészek egy szűkebb köre tagadta a rászórt vádakát, s mutatta meg egyéniségének és szerepének bonyolultabb ellentmondásait, amelyek a kategorikus minősítést lehetlenné teszik. Sőt e körben léptek fel olyanok is, akik „áruló” helyett „bűnbaknak” tekintették a tábornokot, akit a közvélemény áldozott fel a nemzeti illúziók és a nemzeti mitológia oltárán. Szűk volt ez a kör, ám a magyar szellemi élet kiváló képviselői alkották: Gyulai Pál, Arany László, Péterfy Jenő, Ignó, Hatvany Lajos, Pethő Sándor, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Sárközi György, Németh László — és most Féja Géza, aki új könyvével, a *Visegrádi estékkel* Görgey Artúr „táborába” állt, s a tábornok rehabilitációját sürgeti.

Féja Görgeyje élete alkonyán, visegrádi magányában idézi fel (a már halott) Kossuth alakját, s vele viaskodva akarja igazolni önmagát és cselekedeteit. A regény a tábornok igazát kutatja, s felmenti őt minden hagyományos vád alól. Ezúttal nem lehet feladatunk, hogy számot vessünk e vádakkal és a regényben fellépő Görgey Artúr érveivel, hiszen ez a korszak történészeinek, közelebről a regény történész-kritikusainak feladata. Tény, hogy Féja történelmi forrásokból, illetve az igen széles körű Görgey-irodalomból merít. Érveiből kitetszik, hogy általában magának a tábornoknak emlékirataira (*Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849.*, Leipzig 1852.), Leiningen-Westerburg Károly aradi vértanú tábornok naplójára, Görgey Istvánnak, a tábornok öccsének és „védőügyvédjének” könyveire, valamint Steier Lajos, Pethő Sándor és Kosáry Domokos tanulmányaira, monográfiáira építi a rehabilitációt. E munkák valóban igazolták Görgey vitatott működésének számos mozzanatát, elsősorban azokat, amelyekre az „árulás” vádjá épült. Így az 1848. december 30-i móri ütközet irodalmából kiderült, hogy Perczel e csatát saját kezdeményezésére vívta, s a vereség nem Görgey számláját terheli. A váci nyilatkozat kiadásáról is többen megállapították, hogy a történelmi helyzet szükségyszerűségét fejezte ki, minthogy a királyhű tisztikarral csak a szentesített törvények alapján s a magyar alkotmány védelmére hivatkozva lehetett folytatni a hadjáratot. Buda ostromát valójában nem Görgey, hanem a kormány szorgalmazta, s így nem a tábornok felelős azért, hogy az osztrák hadsereg időt nyerve újjászerveződhetett, s a császári diplomácia megszerezhetette a cári segílyt. Végül a legfőbb vád: a világsi árulás vádjá is megdőlt az idők során, hiszen Dembinszky és Bem temesvári csatavesztése után Görgeynek valóban nem sok választása maradt. S hasonló módon dőltek meg Görgey árulásának további bizonyítékai.

Az árulás vádját Kossuth híres „viddini levele” fogalmazta meg, amely keserű indulattal vetett számot a szabadságharc bukásával s a bukás okaival. Az emigráció aztán széles körben terjesztette ezt a vádat, sőt itthon is általánossá vált, mint számos történelmi és irodalmi dokumentum, köztük Vörösmarty őszinte, ám igaztalan szenvedéllyel írott verse igazolja. Kosáry Domokos mutatta ki a *Görgey-kérdés története* című, hatalmas forrásanyagot mozgató könyvében, hogy az árulási vád az emigráció gondolkodásából következett, amely illúziókban ringatta magát, s nem akarta elfogadni azt, hogy a magyar forradalmat a nemzetközi reakció túlereje verte le. „Az »árulás« — írja Kosáry — az emigráció gondolkodásának volt feltétele, s nem a passzivitás politikájával függött össze. A Görgey-vádát nem a nemzet, hanem a menekültek politikai önbizalma kívánta meg. Ha a túlerő győzött, elhithető a nemzetellenek ellenkezőjét: hamis nemzeti illúzió ápolása.”

Jellegzetes, hogy az emigrációból, illetve az itthonmaradottak közül olyanok képviselték határozottabban és egyértelműbben az árulás vádját, akik felett azóta többé-kevésbé ítéletet mondott a történelem. Így Szemere Bertalan, akit most Féja nem minden ok nélkül jellemez neurotikus, sőt paranoiás embernek, vagy szélsőségesebb formában az az Asbóth Lajos, aki honvédtábornokból az osztrák kormány fizetett besúgója lett, s provokátorként tevékenykedett az Almássy-féle összeesküvés szervezésében, majd leleplezésében. Velük szemben Klapka György, aki pedig távolról sem tartozott Görgey hívei közé, 1881-ben felmenti a tábornokot az árulás vádjá alól. „Görgey — írja — nem önző, nem cinikus indokból ártott hazájának; nem volt ő áruló, aki hazáját el akarta volna adni. Ellensége volt ő az osztrák elnyomtatásnak, és a legnagyobb elégtételt érezte volna, ha seregei élén Bécsben a békét diktálhatja.” Sőt az első heves nyilatkozatok után, Kossuth is árnyaltabb módon fogalmazta meg az árulás vádját, ha véglegesen nem mentette is fel Görgeyt. „... midőn — fejti ki — Görgei nevével e szó: áruló hozatik kapcsolatba, ez alatt gondolkozó magyar ember nem érti azt, hogy ő pénzért, anyagi haszonért árulta el hazája ügyét (...) ilyen vád Görgeit nem terheli. Vannak sötét, vannak Herostratusi jellemek, melyeket a rosszra nem anyagi érdek rugója mozdit. Megteszik az első lépést ambícióból, irigységből. Azután, nehogy gyöngének látszanak, beledisputálják magukat az átkodottságba. Inkább bukják az ügy, mintsem hogy a siker mások

nevére fényt derítsen.” Persze ez a minősítés sem kedvező, ám ha romantikus túlzással is, lélektani magyarázatot akar adni, s ezzel meghaladja azt a kategorikus és egyszerűsített vádat, amit az „árulás” jelent.

Görgey bizonyára nem volt „áruló”, azt azonban nem lehet tagadni, hogy súlyos hibák és következtetések terhelik. Ilyen következtetések például az április 14-i függetlenségi nyilatkozat körüli ellentmondásos tevékenysége. Midőn Kossuth Gödöllőn április 8-án felvetette a trónfosztás gondolatát, Görgey a hadsereg legitim érzéseire hivatkozott. A függetlenségi nyilatkozat után mégsem mondott le, mint Gáspár András, a honvédsereg egyik legjobb tábornoka, s nem is tiltakozott, mint Damjanich, sőt április 29-én kiadta komáromi nyilatkozatát, amely egyetértve a történetekkel, további harcra szólította fel a seregeket. Ennek ellenére állandóan foglalkozott a függetlenségi nyilatkozat visszavonásának gondolatával, s közeledett a debreceni „békepárt”-hoz is. Ennél súlyosabban esik latba, hogy a világosi fegyverletétel után, már klagenfurti száműzetése idején, tétlenül nézte tábornoktársainak kivégzését. Ez a tévlenség az ütközetek során rettenthetetlen és elszánt katona esetében különös rejtvényt jelent. (Görgey magatartásának ezt a szakaszát különben Féja Géza is kritikával illeti.)

A szerep és a tevékenység belső ellentmondásait nyilvánvalóan két körülmény magyarázza: Görgey társadalmi helyzete és emberi egyénisége. A tábornok a magyar polgárosodó középnemesség képviselője volt, aki szemben állt az osztrák önkénnel, de nem azonosította magát a forradalommal; az alkotmányos monarchia híve volt, s elvetette a republikánizmust. Görgey a márciusi törvények és a magyar alkotmányosság védelmében lépett fel, s ellenezte a későbbi forradalmi és függetlenségi fejleményeket. Szerepét és ideológiáját lényegében így jelölte ki a marxista történetírás, például Spira György *A magyar forradalom 1848—49-ben* (1959) című monográfiája vagy Varga János *A Görgey-kérdéshez* (Valóság, 1960) című tanulmánya. S ezt a képet adja Görgeyről Illyés Gyula is, Petőfi-életrajzának lapjain, anélkül, hogy az árulás vádját felelevenítené. „Görgeyt — olvassuk — a forradalom vetette föl, nem ok nélkül: kitűnő szervező és fegyelmező volt, erős akaratú, hidegvérű, bátor katona, imponáló egyéniség. Bár ne lett volna. Mert épp csak forradalmár nem volt; főleg nemzeti forradalmár nem. Noha annak hitte magát.” Féja Géza (elsősorban Zichy Ödönnek, Jellasics kémjének felakasztására utalva) ennél forradalmibbnak látja Görgey szerepét. Ítéletét a rehabilitációs vállalkozás sodrában alkotta ki; s ez az ítélet nem kis mértékben ellene mond a történetírásnak, amely, úgy tetszik, hitelesen választotta el Görgeyt a forradalom képviselőitől.

A szerep belső ellentmondásainak másik magyarázata a tábornok egyéniségében rejlik. A Görgey „jellemtelenségéről” vagy „törpeségéről” kialakult nézetek bizonyára nélkülözik a valóság hitelét. Az azonban kétségtelen, hogy bonyolult személyisége nem nélkülözi az ellentmondásokat. Alakját alighanem az írók ragadták meg hitelesen, hitelesebben, mint a történészek, akik általában adósak maradtak a személyiség mélyebb elemzésével, s csak a történelmi szerep vizsgálatára tettek kísérletet. Illyés a tábornok hideg, számító, realpolitikus egyéniségét világította meg, nemcsak a Petőfi-életrajzban, hanem *Fáklyaláng* című drámájában is. E realpolitikus és hidegen gondolkodó egyéniség, aki mindig a valóság feltételeihez igazította terveit és döntéseit (talán túlságosan is), természetszerűleg éles ellentétben állt korának romantikus magatartásformáival. Németh László *Az árulásban* ezt a Görgeyt: a romantikus korrall szembekeverülő s némiképpen a nemzeti romantika áldozatává váló józan és szenvedély nélküli történelmi egyéniséget idézi meg. *S Negyven év* című pályaképeben is erről beszél, midőn a dráma keletkezéstörténetét világítja meg. „Görgey — írja —, ha követett is el hibát, nem volt áruló; bűnbakul azért kiáltották ki szívesen, mert a szabadságharc vezérkarában senki sem szerette: a romantikus táblabírák közt őt, a vegyész, már a természettudomány szelleme érintette. A romantika önbírálatát, amely Európában s nálunk is 48 után következett be, ő 48-ra elvégezte, s ez a romantikus szívve erőltetett fegyelem, »blazírtság» volt az, amit mint pulykacsibét a tyúkalj, a nemzet az áruló szó rávetésével vert ki maga közül.”

Am még Illyés és Németh előtt alighanem Móricz Zsigmond talált rá Görgey karakterének alapvető tulajdonságaira. Harminczéves korában regényt akart írni róla, majd 1912 tavaszán meglátogatta az agg tábornokot, cikkben számolt be tapasztalatairól, s 1930-ban kitűnő tanulmányban foglalta össze mindazt, amit a tábornok szerepéről és egyéniségéről tudott. Két alapvető tulajdonságát különbözteti meg Görgeynek: a politikai ösztön és tájékozódás hiányát, és a katonai szakszerűséget. „Ez volt a magyar história legnagyobb kondottierije” — írta. Majd: „Nem volt ezzel az országgal semmi koncepciója. Nem volt az életével sem. Nem akart hódító lenni, és nem akart államalkotó sem. Rendkívüli katonai zseni volt, aki ezzel a zsenivel nem akart alkotni, nem akart uralkodni, nem akart uralmat alapítani sem magának, sem az államnak. A nép katonájának tekintette magát, nem kellett neki sem főhatalom, sem jutalom. Különösen komplikált jellem volt: eszköz akart lenni csupán a Sors kezében. Egy szál kard, semmi más.” S végül: „Szakember maradt a katonai mezőkön, a legnagyobb zsenik közül, de nem nyerte el az élet politikai bölcsességét.”

Féja Görgeyről alkotott képe — a magyar irodalom Görgey-ábrázolásai közül — a Móriczéhoz áll közel. Ő is védelmezni kívánja hősét az árulás vádja ellen, s ő is politikai határozatlanságát, s ezzel szemben stratégiai szakszerűségét emeli ki. Perczel Mórral, a politikusból lett hadvezérrel szemben Görgeyben látja a „szakembert”, aki természettudományon iskolázott fővel gondolkodik, s éppen ezért nem a vágyait és ábrándjait teszi a cselekvés mértékének, hanem a tényeket. Az ő Görgeyje így beszél: „Prókátorkodás helyett, katonai tanulmányaim után, vegytannal foglalkoztam, megismerkedtem az élet elemi törvényeinek hajthatatlanságával. Fölötte népszerűtlen vállalkozás volt ez, és Magyarországon, a szájálás meg az álmodozás klaszikus földjén nyilván bűnhődés járt érte.” Egyetlen, ám lényeges kérdésben nyilvánít más véleményt, mint Móricz: midőn Görgeynek és a forradalomnak a viszonyáról nyilatkozik. Mint mondtuk, *álláspontja ebben a vonatkozásban bírálatot kíván; nincs okunk arra, hogy revidéáljuk a képet, amelyet a történetírás alkotott a tábornok polgárosuló középneemesi helyzetéről, monarchikus érzületéről és a forradalmi átalakulással szemben táplált ellenszenvéről.* (Ami persze nem jelenti azt, hogy a nemzeti ügy sírásójának és árulójának kell tartanunk Görgeyt.)

A Görgey történelmi szerepéről folytatott polémia azonban csak a regény egyik szálát jelenti. Féja ugyanis Görgey mellett Kossuthot is megidézi, hiszen a történeti polémiait is kettőjük dialógusában, vitájában fogalmazza meg. Közismert, hogy Görgey és Kossuth között kezdetben a teljes bizalom uralkodott. Kossuth a csepeli haditörvényszék Zichy Ödön felett mondott ítélete és a fiatal honvéd őrnagy ozorai helytállása után feltétlen bizalommal viseltetett Görgey iránt, s Görgey is a következő módon nyilatkozott a forradalom vezérével egy Damjanichnak írott levelében: „Egyedül Kossuth hisz a forradalomban, a hadseregben és önmagában. Egy antik tisztja jellem; kár, hogy nem katona.” (Ez a levél persze, igazolva az előbb Móricz nyomán mondottakat, arra is rávilágít, hogy Görgey értékrendjében a katonaság, a hadsereg állt az első helyen, s nem volt érzéke a politikai küzdelem és szerep iránt.) A két férfi viszonya később romlott meg, Kosáry Domokos szerint 1849 nyarán, midőn a vesztes győri csata után a kormány Szeged környékére rendelte a hadsereget, Görgey pedig Komáromra támaszkodva akarta felvenni a harcot Haynauval. Ettől kezdve a kormányzó és a hadvezér kapcsolata fokozatosan elmérgesedett, s régi bizalmuk nem tért vissza többé egymás iránt. Féja Gézáért ezért nehéz helyzet elé állítják a történelmi események, midőn egyeztetni akar Kossuth és Görgey között. Kossuth ugyanis, a regény intencióival ellentétben, sohasem békült meg Görgeyvel, és a tábornok is mindvégig csalódással gondolt az államféfira. Az egyeztetés kísérlete mégis, bizonyos mértékig, szükségszerű volt, hiszen Féja éppen azt akarja elkerülni, ami a Görgey mellé állók általános tévedése volt, hogy a tábornok igazolását Kossuth politikájának és szerepének elutasítása egészítse ki.

A Görgey-kérdés kezelését ugyanis hagyományosan a „Kossuth vagy Görgey” alternatíva határozta meg. A 19. század függetlenségi történetírása (például Horváth Mihály) Kossuthra szavazott, a kiegyezés hívei vagy ideológusai (például Gyulai Pál,

Beksics Gusztáv), valamint a két világháború közötti konzervatívok (például Szekfű Gyula, Steier Lajos, Pethő Sándor) Görgeyre. (S talán csak Kosáry Domokos került el a választás kialakult kényszerét.) Féja Géza jól látta, hogy ezen az alternatíván (a Görgey-kutatás csapdáján) túl kell jutnia. Ezért úgy akarja igazolni a tábornokot, hogy egyszersmind Kossuth hatalmas történelmi szerepét is elismeri. Innen ered az a törekvése, hogy a két hős polémiájából kettejük végső egyetértése és megbékélése bontakozzék ki. „Én, a halálba induló, önnel, a halottal szeretnék egyezsége jutni” — mondhatja Görgeyvel. A regény eredeti célja: a Görgey-rehabilitáció azonban némiképp megbontja ennek a páros játszmának — Kossuth és Görgey vitájának — az arányait. Mivel Féja Görgey tevékenységének igazolására vállalkozott, Kossuthja alárendeltebb szerepet kap, nem a polémia egyenrangú résztvevőjeként lép fel, sokszor csak „végszavakat” ad Görgeynek, hogy az folytathassa monológját, tovább sorolhassa érveit. S a két hős regénybeli szerepének aránytalansága gyengíti az írói vállalkozást is, amely mégiscsak a két történelmi személyiség egyensúlyára törekedett.

A „Kossuth vagy Görgey” alternatívát már csak azért is el kellett utasítania Féjának, mert éppen az alternatívának ebben a hágyományos kényszerében fedezte fel a nemzeti illúziók egy veszedelmes változatát, amely csupán „hősöket” és „árulókat” állít a közvélemény elé. Már Péterfy Jenő egy 1885-ös tanulmányában (*Pozsonytól Tiszafüredig*) arról beszélt, hogy a Görgey-kérdés megoldásának egyetlen akadálya a közvéleménynek az a meggyőződése, hogy minél fényesebb Kossuth, annál sötétebb Görgey, s hogy képtelenség két személyiség antagonizmusának jegyében megítélni egy jelentős történelmi eseménysorozatot. Féja is ez ellen tiltakozik, midőn elutasítja azt a közvéleményt, amely „csak árulóban és legendába illő hősben” tud gondolkodni. „...szabad-é rögtön a legsúlyosabbal, az árulás vádjával jönni? — kérdi Görgeyje. — Becsületükben támadni olyanokat, akik más úton keresik a hon üdvét? Akik ugyancsak életüket tették igazukra? Önmagunkat csapjuk be, ha csupán árulókat és mesebeli hősöket ismerünk. Mikor lesz en eszményünk végre a tényleges ember?” S e kérdések nyomán nyer megfogalmazást az az igen súlyos minősítés, amelyet a regény hőse korának történetírásáról ad: „A mi történetírásunk jobbára bábjáték: kinevezett hősöket és eleve kiszemelt bűnbakokat rángat a történelem színpadán.” A regénybeli Görgey önfeláldozó módon vállalta a „bűnbak” szerepét, minthogy úgy gondolta, a nemzet önbizalma követeli azt a „hamis tudatot”, amely szerint nem az erőfölény győzte le, hanem a belső árulás. A bűnbakkeresésnek azonban végül káros következménye lesz, illuzionizmusra csábít, téves képzeteket ültet el. Ezért mondhatja Féja Görgeyvel: „Ha a nemzet egyik legszebb történelmi vállalkozásának bukása után elismeri gyengeségét, bizonytalanságát, mert önbizalmát adja fel. A bűnbak tartja fenn a nemzet önmagába vetett hitét. Ám a szüntelen bűnbakkeresés és a bűnbak rendszeresítése veszedelmet is hozhat a nemzetre, mivel önteltté, elbizakodottá, végül pedig álmok kergetőjévé teszi. Fűtül a valóságra, és ismét Zátonyra futhat nagy nehezen reparált hajója.”

A Görgey szerepét övező mítosz, ezért, az író szemében, a nemzeti öncsalások rendszerének egy eleme lesz. S mint ilyen veszedelmes lehet, mint minden öncsalás. „Ismét a nemzeti öncsalással állunk szemben — olvassuk —, ez pedig történelmi tragédiák előkészítője.” A *Visegrádi esték* szerepe — túl a Görgey-rehabilitáción, s túl azon, hogy felelevenített egy évszázados vitát, amely bizonyára manapság is szenvedélyeket képes kiváltani — éppen az öncsalások és illúziók leleplezésében és elutasításában van. Lehet, sőt valószínű, hogy a rehabilitációs vállalkozás túlmélt azon a határon, amely kívánatos (mint mondtuk, Görgey „forradalmiságának” kérdésében mi sem tudunk a regénnyel egyetérteni); ennek megítélése a szakkritikára tartozik. Az azonban bizonyos, hogy Féja Géza művét a józan nemzeti önvizsgálatnak és önismeretnek ugyanaz az igénye fűti, mint az új magyar irodalom egy egész irányzatát. A valóságosabb és hitelesebb önismeret mellett érvel, s a megrögzött hiedelmek, illúziók és mítoszok ellen hadakozik. E vállalkozása pedig feltétlenül elismerést érdemel.

A *Visegrádi esték* így kettős polémiának ad alakot: egyrészt a Görgey-kérdésben, másrészt a nemzeti önismeret szélesebb körű problémájában nyilvánít véle-

ményt. E polemikus, érvelő szenvedély szabta meg a regény kompozícióját, alaki tulajdonságait. Féja dialógusokban fogalmazta meg művét, Görgey és Kossuth, illetve Görgey és családja vitáiban. A párbeszédes forma mindig az érvelés, a meggyőzni akarás, az igazságkeresés műfaja volt; innen ered, hogy oly nagy szerepe van a filozófiatörténetben, Platon, Giordano Bruno, Spinoza, Diderot és mások dialektikus karakterológiai polémia keretétül használja fel. Műve így lesz regényben elbeszélte történelmi polémia, azaz valójában történelmi „esszéregény”, amely nem a história eseményeinek elbeszélésére, inkább kommentálására és értelmezésére vállalkozik. (Szépirodalmi, 1974.)

POMOGÁTS BÉLA

KÉPZŐMŰVÉSZET

Balog Tündéről

A képsík felső negyedében, középen, kettéosztva a baljós eget, világosan ragyogó templom. Alatta, jobbról-balról egy-egy ház világít a sötét háttérben. Háznak, templomnak csak két dimenziója van. A képnek nincs távlat, részletei valóságosan rendbe állnak, mint a gyerekrajzokon. Kétoldalt a házakhoz, templomhoz képest óriás alakok. Majdnem szabályos síkidomba tömörítve. Balról három asszony és két gyerek. A legmarkánsabb figura a kép széle felé hajlik, a menekülés feszült, riadalmas mozdulatával. A fej félig visszanez, szeme nagy szilvaszem. Óriási marka egy csecsemőt fedez. A másik két asszonyalak a döbbenet merevségében, szemben a nézővel. Nagy csontos kezük az arcukra csapva, a tehetetlen rémület vagy tán a szánalom mozdulatával. Lábuknál töredezett képű, kezét magasba lökő gyerek. Jobbra, otromba deszkaladikban, három férfialak. Az egyik az asszonyok felé nyújtja természetellenesen hosszúra rajzolt karját: majdnem a tér közepéig, a templomig ér. A ladikban ülő alak, fél arcát az is eltakarja. A harmadik a vízbe nyomja a csákyát, egy picit hátradólva, a kép széle felé. Alul haptákban, hanyatt, csukott szemű mezítlábás halott. Felette hegyes haluszonyhullámok. Arcok, alakok, tárgyak nagy, töredezett felületű lapokból. Az egész kép a primitív ábrázolatok kicsit mesterkéltegyensúlyában áll. Mégis csupa rejtett mozgás minden. Széttartó, összetartó erők tusakodása. A fojtott mozdulatok már-már kitörnek körvonalaikból. De a mozgás nemcsak fizikai: darabos merevségében minden csupa indulat, drámai viharzás. A végzet szorításából kitörni készülő ijedelem olyan monumentálisnak tetszik, hogy szinte visszajára fordul: emberfelettivé növeszti a lenyűgözött embert.

*

Ez a kelmére festett kép, amelyet megpróbáltam leírni, egy 1821-ből való makói históriás ének illusztrációja. A parasztköltő Gilitze István kezdetleges-darabos, többnyire egyhangúan folydogáló, de olykor-olykor drámaivá sűrűsödő, Makó víz által való pusztulásáról szerzett krónikája igazán nem remekmű. De a bő lére eresztett verszetben ott kísért a közös sorsot megjelenítő népballada sejtelme. Balog Tünde a mű háttérben lappangó súlyos anyagra érzett rá, s előhívta belőle legjobb lehetőségét, a balladát. A közös emlékezetben költészetté-mondává módosuló magyar parasztörténelmet. És persze, az egyetemes emberi élmények felé törekvő félmitológiát. Azt, ami az ösztönösen rendező emlékezetben már csak félig tapad közvetlen indítékához. A csontos, barázdás, pikkelyes arcokon, az otromba kezeken a sorsverte, de a sorssal szembeforduló ember ereje látszik. „Nem lehetett erő, aki megtarthassa, Istennek ostorát vagy meggátolhassa” — olvassuk Gilitze István mármár biblikus ízű sorait. Valahogy így születhetett hajdan a vízőzön legendája. Idézzük csak emlékezetünkbe Balog Tünde egy másik képét: a kompozíció alsó sarkában szorongó alakok felett félelmetesen lebeg, tuskés szárnya alatt két sötét madárral, a haragos egek szögletes parasztangyala. Kezében ott az emlegetett ostor,

de karba tett keze, archaikusan nagy, csupa szem, csupa orr arca már-már közönyös. Maga is csak részese, egykedvű végrehajtója az egyetemes törvényekre szabott balladai sorsnak. A stilizáltságot, a szándékolt primitivizmust egy pillanatra sem érezzük. Úgy tetszik, Balog Tünde természetes mozdulattal utánozza a népköltészet gesztusait. Mintha ez felelne meg eredendő hajlamainak. Nem a külsőségeket leste el, hanem a látásmódot.

*

De a ballada csak egyik rétege művészetének. Lazább, dekoratívabb, egy másfajta kedélyállapotának, hajlamának megfelelő anyagot talált a népdalokban, virágénekekben. Nemcsak és nem elsősorban arra a finoman érzelmes lírára gondolok, ami a *Virág, tudjad* képi megformálásában ragad meg, hanem inkább arra a vaskos, kancsal, csokonais humorra, amely például a *Lányok ülnek a toronyban* megjelenítésében bukkan fel. Az iménti tragikus, kemény arcok itt kaján fintorba húzódnak. Dévaj, somolygó, nagy állú, nagy bajszú legények és bővérű népi angyalok veszik körül a vásári mutatványos bódéra emlékeztető fatornyot. Innen vezethetett az út Balog Tünde bájos parasztmitológiájához. Képelete ösztönös biztonsággal hosszabítja meg a népművészet vonalait. Kiáradó kedvvel áll tótágast, hányja a cigánykerekét. Egyszerre komoly és karikatúrisztikus terrakottái egy öntörvényű mesevilág alakjai. Kedvvel koholja esetlen parasztkiméráit: sünnenyecskét és hagymaasszonyt, alul kemence, felül asszony kemenceasszonyságot, emberfejű álteknőcöt. A Fiastyúk-asszonyság vagy a nagyon is földiessé formált Göncölszeker egy nem egészen komolyan vett parasztmitológia részletei. Persze hogy nem gondolja komolyan, de azért tagadhatatlanul van ezekben a játékos szoborfintorokban valami áhítat. Egy tudottan gyermetes vallás áhítata.

Jellegzetesen, már-már túlzottan magyar motívumokkal dolgozik, de látköre nagyon is tág: könnyedén hasonlítja magához az európai szellem képeit. Nem csak arról van szó, hogy a keresztény vagy a görög mitológia közismert alakjaira magya-

ros hímzést kanyarít. Ösztönösen ráérez az egyetemes művészet motívumainak természetes hasonulási készségére, vándorhajlamára. Valami olyasmi történik nála, mint némely népmesékben: a középkorban lesüllyedt antik műveltséganyag a történelmi énekeken, ponyvákön, vágáns költészetén át utat talált a népköltészetbe is. Mondjuk, Holoferneszből — ki tudja, hány áttételen keresztül — bájos ráértéssel Hollóferynyiges lett. Balog Tünde mitológiai figurái természetesen tudatosan utalnak

eredetükre. De képzelete fénytörésében vaskosan-otrombán földszerűvé válnak. Nosztalgikus csúfolódással. Pénelopéja egy kicsit báva ábrázatú, nagy markú, kendős, guzsalyos menyecske. El kell hinnünk, hogy csakugyan várja Odüsszeuszát, de meg is mosolyogjuk idétlen epekedését. A kerekképű, idomtalan, derékig magyaros motívumokba öltöztetett, derékon felül pucér Kókénydombi Vénusz szögletes kacérságát megmosolyogjuk — de egy hajdani kis háziisten hatalmát is megsejtjük benne. A guvadt szemű Páris ügyefogyottan üldögél a nagy orrú vetélkedő istennők feje felett, de tudjuk: az almát végül is oda fogja adni valamelyiküknek.

Biblikus tárgyú szobrocskái, a Háromkirályok vagy a Kisjézusos Boldogasszony, a Csúnya angyal vagy az Éneklő angyal a betlehemesek világából érkeznek. Ilyesmí történhetett hajdan a vásári bábjátékszíneken: a félreértett vagy szándékkal a parlagi környezetnek idomított alakok távoli szellemi földrészek üzenetét hozták. Balog Tünde félreértései ravaszul tudatosak. „Játsszuk azt, hogy”... kezdi. S noha tudjuk, hogy játszunk, a jó játékba belemelegszünk: a tenyeres-talpas Pénelopé csakugyan Odüsszeuszt várja.

LATOR LÁSZLÓ

Szerkesztői asztal

Az írószövetség vendégeként Szegeden járt Konsztantyin Labumov tyumeni és Viktor Popov voronyezsi író. Megnézték a szovjet könyvkiállítást, s szerkesztőségünkbe is ellátogattak.

*

A JATE vendégeként járt Szegeden Csehí Gyula irodalomtörténész, a kolozsvári egyetem nyugalmazott professzora. Itteni tartózkodása idején ellátogott szerkesztőségünkbe is.

*

A Somogyi-könyvtár gondozásában jelent meg a haladó gondolkodású, „literátus piarista”, a csongrádi születésű Váry Gellért (1843—1926) figyelmet érdemlő kéziratos története, az *Emléklapok Csongorád múltjából*. Tari László írt utósót és jegyzeteket a figyelmet érdemlő munkához, amelynek különösen a szabadságharc eseményeiről szóló fejezete lehet becses a szélesebb olvasóréteg számára is. Helytörténeti fejezetei fontos adalékok a város történetéhez. Mindenképp dicséret illeti tehát Csongrád város tanácsát az áldozatért, amellyel e munkát világra segítette.

*

Szegedre és szerkesztőségünkbe is ellátogató magyarországi tartózkodása

idején Gálfalvi György marosvásárhelyi író, az ott megjelenő *Igaz Szó* című irodalmi folyóirat szerkesztője.

*

Honismereti Közlemények címmel új és fontos fórumot teremtett a Hazafias Népront a néprajz iránt érdeklődők, a honismereti körök, gyűjtők, s mindazok számára, akik a megújuló folklórmozgalomban nem divatot látnak csupán, hanem alaposabban ismerni akarják népünk szokásait, művészetét, múltját; megőrzendő örökségünket. A folyóirat eddig megjelent két száma jogosít föl bennünket, hogy megkülönböztetett érdeklődéssel várjuk az ígéretes folytatást.

*

Simai Mihály szerzői estjét rendezte meg a szegedi Sajtóház Művészklubja. A *költőről s Kenyérszegő* című legújabb kötetéről Ilia Mihály, a Tiszatáj főszerkesztője beszélt. Ugyanekkor nyílt meg a *Dér István alkotásaiból rendezett kamaratárlat* is.

*

A magyar—román írószövetségi egyezmény keretében négy marosvásárhelyi román szerkesztő, illetve műfordító látogatott hazánkba. Tudor Baltes, Dan Culcer, Andrei Fischof és Mihai Sin szerkesztőségünket is fölkereste.